

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DİASPORA MİLLİYETÇİLİĞİ VE
TÜRKİYE'DE ÇERKESLER

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet DUMAN
1250Y81204

Danışman: Prof. Dr. Bekir Berat Özipek

İstanbul, Haziran 2015

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi Ahmet Duman'ın "Diaspora Milliyetçiliği ve Türkiye'de Çerkesler" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği _ / oyçokluğu _) ile başarılı bulunmuştur.

Adı- Soyadı

İmza

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Berat ÖZİPEK

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Hasan Basri YALÇIN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Edip BEKAROĞLU

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YOK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Anavatanlarından çeşitli nedenlerle ayrılarak farklı coğrafyalara dağılmak zorunda kalmış insan toplulukları olarak bilinen diasporalar modern çağla birlikte akademik açıdan çokça incelenen yapılar olmuştur.

Uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin de konu edindiği diaspora gruplarında, temelde ulus devlet sınırlarını aşan (ulusötesi) bir özellik göstermesi nedeniyle bilinen milliyetçilik türlerinden farklılaşan bir tür milliyetçilik gözlemlenmektedir. Diaspora milliyetçiliği olarak kavramsallaştırılabilen bu milliyetçilik türü, modernizmle birlikte gelen gelişmiş ulaşım imkanları ve teknolojik gelişmelerle yakından ilgilidir.

Bu çalışmada 1864 yılında gerçekleşen Büyük Sürgün sonunda anavatanları olan Kafkasya'dan ayrılarak bugün Anadolu dahil Osmanlı Devleti'nin birçok farklı toprağına yerleşen Çerkesler'in Osmanlı döneminden itibaren giriştikleri kimlik etrafında örgütlenme çabalarından yola çıkılarak, modern Türkiye Cumhuriyeti'nde sergilemiş oldukları sosyal, kültürel, siyasal tutum ve davranışları diaspora milliyetçiliği kavramı ışığı altında incelenmektedir. Türkiye'de yaşayan Çerkes toplumunda, anavatan Kafkasya toprakları ve dolayısıyla Rusya ile kurulan bağlar ve etkileşime işaret eden vakalarda son dönemde görülen hareketlilik, özellikle Çerkes gençleri arasında yayılan internet ve sosyal medya kullanımını kimlik siyaseti çerçevesinde şekillenışı, Türkiye'de Çerkes diaspora milliyetçiliği adına dikkate değer veriler sunmaktadır.

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Cohen'in Diaspora Sınıflandırması	7
Tablo 2. Faist'in Göçmenlerin Ev Sahibi Ülkeye Adaptasyonuna İlişkin Konsepti.....	13
Tablo 3. Faist'e Göre Göçler Sonucu Ortaya Çıkan Ulusötesi Alanlar	17

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Günümüzde Kafkasya'da Kafkas Halkları Haritası	34
Şekil 2. Çarlık Rusyası İşgali Öncesi Kafkas Halkları Haritası	36
Şekil 3. Yıllara Göre Kafkasya'nın İşgali Haritası	36
Şekil 4. Bölgelere Göre Çerkes Sürgünü Haritası	39
Şekil 5. Türkiye'de Çerkes Yerleşim Yerleri Haritası	40
Şekil 6. Türkiye'de KAFFED'e Üye Dernekler Haritası (2015).....	65
Şekil 7. 21 Mayıs 2011 Yılında Taksim'de Gerçekleştirilen Protestolardan Bir Görüntü	73
Şekil 8. Sporcu Kiti Kampanyası için Hazırlanan Kit.....	104

KISALTMALAR

AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇERKES-FED	: Çerkes Dernekleri Federasyonu
Çİİ	: Çerkes Hakları İnsiyatifi
çev	: Çeviren
DÇDK	: Dünya Çerkesleri Dayanışma Komitesi
der.	: Derleyen
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
KAF-DER	: Kafkas Derneği
KAFFED	: Kafkas Dernekleri Federasyonu
KAFİAD	: Kafkas İşadamları Derneği
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Özet (Abstract)	iii
Tablolar Listesi	iv
Şekiller Listesi	v
Kısaltmalar	vi
GİRİS	1
1.DİASPORA VE DİASPORA MİLLİYETÇİLİĞİ; TEORİK BİR ÇERÇEVE	 5
1.1. Diaspora Kavramı	5
1.2. Diaspora, Anavatan ve Ev Sahibi Ülke İlişkisi.....	9
1.3. Ulusötesicilik	14
1.4. Milliyetçilik ve Diaspora Milliyetçiliği	18
1.4.1. Milliyetçilik Kuramları	18
1.4.1.2. İlkçi Yaklaşım	19
1.4.1.2. Etno-sembolcü Yaklaşım	20
1.4.1.3. Modernist Yaklaşım	21
1.4.1.3.1. Eric Hobsbawm ve <i>Geleneğin İcadı</i>	22
1.4.1.3.2. Ernest Gellner ve Milliyetçilik	23
1.4.1.3.3. Benedict Anderson ve <i>Hayali Cemaatler</i>	25
1.4.2. Diaspora Milliyetçiliği	27
1.4.2.1. Ernest Gellner ve <i>Diaspora Milliyetçiliği</i>	29
1.4.2.2. Benedict Anderson ve <i>Uzak Mesafe Milliyetçiliği</i>	30
2. TÜRKİYE’DE ÇERKES DİASPORASININ TARİHSEL ARKA PLANI..	33
2.1. Çerkesler	33
2.2. Büyük Çerkes Sürgünü	35
2.2.1. Kafkas Rus Savaşı	35
2.2.2. Anadolu’ya Göç ve Osmanlı İskan Politikaları	37
2.3. Osmanlı Döneminde Çerkesler	41
2.3.1. Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti	41
2.3.2. Şimali Kafkas Cemiyeti	45
2.3.3. Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti.....	47
2.3.3.1. Cemiyetin Amaçları ve Faaliyetleri.....	50
2.3.3.2. Çerkes Kız Numune Mektebi	52
2.3.3.3. Diyaner Dergisi	53
2.3.3.4. Cemiyetin ve Mektebin Kapanması	54
2.3.4. Diğer Örgütlenmeler	55
2.4. Cumhuriyet Döneminde Çerkesler	56
2.4.1. Merkezi Örgütlenme Süreci.....	60
2.4.2. KAF-DER’in Kuruluşu ve KAFFED Süreci	62

3. TÜRKİYE’DE ÇERKES DİASPORA MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ	66
3.1. Diasora Kavramı, Diaspora Milliyetçiliği ve Çerkesler	66
3.2. Ev Sahibi Ülke-Anavatan-Ekseninde Diaspora Milliyetçiliği.....	69
3.2.1. Sürgün Anmaları	69
3.2.2. 23 Nisan Şenlikleri ve Abhazya Krizi	86
3.2.3. Dönüş Düşüncesi ve Tij İlkay Misafirhanesi.....	88
3.2.3.1. Tij İlkay Misafirhanesi	91
3.2.4. Suriye Çerkesleri ve Diaspora İçi Dayanışma	95
3.3. İnternet ve E-Diaspora	97
3.3.1. 2014 Soçi Kış Olimpiyatları ve “kNOw Sochi” İnsiyatifi.....	100
3.3.1.1. “kNOw Sochi” İnsiyatifi	103
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	108

GİRİŞ

Diaspora, çoğu zaman travmatik bir olay sonucunda anavatanlarından ayrılmak durumunda kalıp birden fazla coğrafyaya dağılan gruplara denmektedir. Diasporaların anavatanları ve ev sahibi ülkelerle çok katmanlı ilişkileri bulunmaktadır. Bu durum onları “hem orada hem burada” yani hem anavatanda hem ev sahibi ülkede yaşar hale getirmiştir. Bu türlü ilişkiler ağının gerçekleştiği alana da ulusötesi alan denmektedir. Bu tezin ilk bölümünün önemli bir kısmı, diaspora kavramına, diasporaların anavatanları ve ev sahibi ülke ile uluslararası ilişkilerine ve siyaset bilimini ve sosyolojiyi ilgilendiren bu ilişkilerinin teorik bir çerçevede ele alınmasına ayrılmıştır. Diasporaların, modernizmle gelen hızlı ulaşım imkânları ve teknolojik gelişmelerin ilerlemesi ile genişleyen ulusötesi alan ile ilişkisi de bu bölümde irdelenmiştir.

Yine birinci bölümde diaspora milliyetçiliği kavramının sağlam bir temele oturtulabilmesi için milliyetçilik kuramları kısaca tartışılmıştır. Milletleri ve milliyetçiliği insanlık tarihi kadar eski, doğal yapılar olarak gören ilkçi yaklaşımın karşısına milliyetçiliği modernizmin ürünü olarak gören modernist yaklaşım koyularak bu iki yaklaşımın birbirinden ayrılan özellikleri irdelenmiştir. Diaspora milliyetçiliğinin ele alınmasında modernist yaklaşımın katkısı göz önüne alınarak, bu yaklaşıma daha geniş bir bölüm ayrılmıştır.

Modernist yaklaşımın öncülerinden Eric Hobsbawm’ın milletlerin yapıtaşlarından olan, eski olma iddiası taşıyan geleneklerin aslında oldukça yakın geçmişe dayandığı ve çoğu zamanda bir dizi nedenselliğe dayanacak şekilde bilinçli olarak icat edildiği iddiası, modernist yaklaşım altında değerlendirilen görüşlerden birisidir.

Ernest Gellner’in milliyetçiliği temelde yönetenlerle yönetilenlerin uyumu/uyumsuzluğu olarak gören siyasal ilkesi de bu bölümde tartışılmıştır. Bu görüşe göre, devlet olmazsa bir yöneten ve yönetilen sınıfından bahsedilemeyecektir. Devletin modern dönemde ortaya çıktığı düşünüldüğünde milliyetçiliğin de modernitenin bir ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Benedict Anderson, en küçük milletlerin üyelerinin bile her birisinin birbirini tanıyamayacağından yola çıkarak, aslında milletin üyelerinin zihninde milletin toplamının hayalinin yaşadığını ifade etmekte ve dolayısıyla milletin hayal edilmiş bir olgu olduğunu söylemektedir. Buna göre, modern çağda ortaya çıkan baskı teknolojisi ve buradan çıkan ürünlerin kitlelere ulaşması milletlerin hayal edilmesini kolaylaştırmış ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Birinci bölümün son kısmında modernist yaklaşımdan yola çıkılarak diaspora milliyetçiliği kavramı üzerinde durulmuştur. Diaspora milliyetçiliği kavramının akademik anlamda ortaya çıkışına ilişkin kısa bir tarihi bilgi verilmiştir. Günümüzde diaspora milliyetçiliğini, diaspora üyelerinin ulaşım ve iletişim imkanları kullanarak anavatanına yönelik sosyal ve siyasi tutum ve davranışlar geliştirirken ev sahibi ülkede de diasporanın istekleri ve menfaatleri doğrultusunda iç ve dış siyasete etki etme çabalarının bütünü olarak tanımlayabilmekteyiz.

Diaspora milliyetçiliği tartışılırken Ernest Gellner ve Benedict Anderson'un bu alandaki görüşlerinden faydalanılmıştır. Gellner'e göre sanayi öncesi dönemde özel nedenlerle devletin yönetimlerinde istihdam edilen azınlık gruplar, sanayileşme sonrası kendilerine fayda sağlayan bu konumlarını ve hususiyetlerini kaybetmeleri nedeniyle siyasi ve askeri açıdan dışarıdan gelecek zararlara açık hale gelmişlerdir. Bu gruplar, günümüzde baskı görebilmekte ve sürgün edilebilmektedir. Dolayısıyla bu gruplar bu türlü tehlikelerden uzak yaşayabilecekleri bir toprak kazanma çabasına girmekte ve diaspora milliyetçiliği denen bir milliyetçilik türü geliştirmektedir.

Anderson ise diasporaların geliştirdiği milliyetçiliği "uzak mesafe milliyetçiliği" olarak tanımlamaktadır. Anderson'a göre, bu sorumluluğa tabi olmayan ciddi bir siyaset türüdür. Diaspora milliyetçilerinin siyasetlerini yönelttikleri ülkelerin (anavatanlarının) hukuki sistemlerinden azade olmaları ve orada vergi bile vermemeleri gibi nedenlerden dolayı onların gösterdikleri milliyetçilik davranışı ve faaliyetleri özel, özgür ve benzersiz bir nitelik taşımaktadır.

Teorik altyapının ardından, ikinci bölümün başında Çerkeslerin Osmanlı topraklarına sürgün edilişleri ve Osmanlı'nın Çerkesleri iskan edişi incelenmektedir. Ardından, Çerkeslerin Osmanlı döneminden başlayarak diasporalaşma öncesi etnik kimlik etrafında kurdukları örgütlenmeler tartışılmaktadır. Sırasıyla, Çerkes İttihat ve Teavün

Cemiyeti, Şimali Kafkas Cemiyeti, Çerkes Kadınları İttihat ve Teavün Cemiyeti ve KAFFED'e gelen süreçte diğer örgütlenme çalışmaları ele alınmıştır. Bu örgütlenmelerin etnik grup içi birlik ve dayanışmanın ve ev sahibi ülke ve anavatan ile ilişki kurma biçimlerinin diasporalaşma anlamında etkileri göz önüne konmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde ise esasen Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin ne ölçüde diaspora kavramı ile karşılanabileceğinin tahlili ve ortaya koydukları sosyal, kültürel, siyasi göstergelerin diaspora milliyetçiliği ışığında analizi yapılmıştır.

Özellikle ev sahibi-anavatan ekseninde Türkiye Çerkes toplumunda görülen hareketlilik ve canlılık Anderson'un uzak mesafe milliyetçiliği kapsamında çizdiği milliyetçilik şablonu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Son yıllarda geniş katılımlarla sembol halini almış sürgün anmalarının, nasıl hem ev sahibi ülkeden talep edilen haklar konusunda, hem de Rusya'nın özellikle anavatana ilişkin politikasına etki etmede bir enstrüman halini aldığı incelenmiştir. Buna benzer ev sahibi ülke-anavatan ekseninde gelişen hareketlilik üçüncü bölümün içeriğini oluşturmuştur.

Yine bu bölümde, Anderson'un kapitalist yayıncılık kavramından ve diaspora milliyetçiliği anlayışından hareketle "e-diaspora" kavramı geliştirilmiştir. Kapitalist yayıncılığın milliyetçiliğin ortaya çıkışında yaptığı etkiye benzer şekilde, internet ve sosyal medyanın diaspora milliyetçiliğinin Türkiye Çerkesleri arasında yayılmasındaki etkisi bu bölümde değerlendirilmiştir. Uluslararası diasporada bir tür canlanışı sağlayan 2014 Soçi Kış Olimpiyatları ve bu organizasyona karşı Türkiye Çerkeslerinin online platformlarda geliştirdiği aktivizm de bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Çalışma, Türkiye'deki Çerkesleri kapsamakla birlikte daha çok diasporanın aktivizm düzeyinde önde gelen kişi ve gruplarına odaklanmaktadır. Odaklanılan bu grubun daha çok şehirde yaşayan, belirli bir eğitim ve kültür birikimine sahip olan bireylerden oluştuğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum çalışmanın kısıtlılıklarından birisi olarak görülebilir. Diasporayı daha genel anlamda ele alan gözlemler ve çıkarsamalar yapılabilmesi için Türkiye'nin farklı şehirlerinde bulunan Çerkesler ve özellikle Çerkes köyleri ziyaret edilerek daha şümulü bir kesit elde edilebilir. Bununla birlikte örnekler incelendiğinde milliyetçiliğin (özelde diaspora milliyetçiliğinin) ilk olarak daha eğitilmiş, şehirli kesim arasında yükseldiği görülebilmektedir. Bu husus göz önüne

alınarak, yapılan bu çalışmanın da Türkiye’de yaşayan Çerkesler üzerine yapılan çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Milliyetçiliğin yıkıcı olabilen etkileri göz önüne alındığında, diaspora milliyetçiliğinin globalleşen dünyada kültürler ve milletler arası etkileşimi arttıran yönüyle milliyetçiliğin mevcut kurumsallığını ve algılanış biçimini yıkan bir yanı ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de yaşayan Çerkeslerin bugün ve gelecekte Türkiye’nin çok kültürlü ortamına katkısı, ülkedeki milliyetçilik anlayışına karşı sunduğu perspektif, Türkiye’nin demokratikleşmesindeki yeri, ülkenin Rusya ile olan ilişkileri, Çerkes diasporasının bulunduğu diğer ülkelerle ilişkileri açısından taşıdığı potansiyel düşünüldüğünde, Türkiye’de Çerkesler üzerine yapılan sayıca yetersiz çalışmaların artırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın başlıca yapılış nedenlerinden birisi de bu alanda yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır.

1. BÖLÜM

DİASPORA VE DİASPORA MİLLİYETÇİLİĞİ; TEORİK BİR ÇERÇEVE

1.1. Diaspora Kavramı

Diaspora kelimesinin etimolojik kökeni Grekçe olup dağılmak saçılmak anlamına gelen “disperison” ve tohumlamak anlamlarına gelen “speiren” kelimelerinin birleşiminde ortaya çıkmıştır.¹ Türkçe sözlüklerde ilk ve en kısa anlamıyla “kopuntu” kelimesi ile karşılanmaktadır.²

Kavramın politik ve sosyolojik literatürde ortaya konduğu ilk dönemlerde, topraklarında ayrılmak zorunda bırakılan Yahudi, Yunan, Ermeni toplumlarını tanımlamakta kullanılmıştır. 90’lı yılların başından itibaren diaspora kavramı daha fazla ilgi çekmeye başlamış ve hızla anlamı genişlemiş, artık göçmen, mülteci, misafir işçi, ticaret erbabı, sürgün edilmiş topluluklar, deniz aşırı topluluklar vb. gibi oluşumları tanımlamakta kullanılır olmuştur.³ Bu durum diaspora kavramını karmaşıklaştırırken aynı zamanda kavramın teorik açıdan açıklayıcılığını bir anlamda zayıflatmıştır.

Klasik diaspora tanımı yapılırken William Safran ve Robert Cohen gibi akademisyenlerin çalışmaları sıklıkla kullanılmaktadır. Safran’a göre bir topluluğu

¹ **Online Etymology Dictionary**, (Çevrimiçi) <http://www.etymonline.com/index.php?term=diaspora> (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

² **Büyük Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_btshttp://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&rama=gts&guid=TDK.GTS.55637f3c40b3a0.64525778 (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

³ James Clifford, “Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future”, **Cultural Anthropology**, C. 9, S. 3 (Ağustos 1994), s. 303.

tanımlarken diaspora kavramını kullanabilmemiz için onun şu unsurlara sahip olması gerekmektedir:

1. Kendileri veya ataları bir merkezden iki veya daha fazla “çevreye” veya yabancı bölgelere dağılmaları,
2. Anavatanları –onun fiziki lokasyonu, tarihi ve başarıları- hakkında ortak bir hafızaya, tasavvura veya söylenceye sahip olmaları,
3. İçinde yaşadıkları ev sahibi toplumun kendilerini tamamıyla kabul etmediğine veya belki de edemeyeceğine inanmaları ve bu yüzden kendilerini kısmen toplumdan dışlanmış ve izole hissetmeleri,
4. Anavatanlarını şartlar olgunlaştığında kendilerinin veya gelecek nesillerin nihayetinde dönüş yapacakları/yapmaları gereken gerçek ve ideal yurt olarak görmeleri,
5. Anavatanlarını muhafaza etmeyi, geliştirmeyi, refahını arttırmayı sağlamaları gerektiğine inanmaları,
6. Bizzat veya dolaylı olarak bir şekilde anavatanları ile ilişkilerini sürdürmeleri ve etnik bilinçlerinin ve dayanışmalarının büyük ölçüde bu ilişkiye bağlı olarak tanımlanması⁴

Robin Cohen, Safran’ın bu tanımını modifiye ederek diasporanın ortak özelliklerini şöyle sıralamıştır:

- 1- Çoğunlukla travmatik bir şekilde anavatandan ayrılarak iki veya daha fazla yabancı toprağa dağılmak,
- 2- Alternatif olarak, iş arama, ticari faaliyetler veya kolonyal hırslar nedeniyle anavatandan ayrılma,
- 3- Anavatana dair, onun lokasyonuna, tarihine ve başarılarına dair ortak bir tarih ve söylencenin olması,

⁴ William Safran, “Diasporas in Modern Societies : Myths of Homeland and Return”, **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**, C. 1, S. 1 (Bahar 1991), s. 83-84.

- 4- Atadan kalma olduğu varsayılan vatanın idealize edilmesi, oranın muhafazası, geliştirilmesi, refahı ve dahi yaratılışı yolunda çalışma,
- 5- Ortak onay sonucu ortaya çıkan bir geri dönüş hareketinin ortaya çıkması,
- 6- Bir tür farklılık düşüncesine, ortak bir tarihe ve ortak bir kadere inanca dayalı uzun sürede geliştirilmiş güçlü bir etnik grup bilinci,
- 7- Kabul görememe veya başka bir felaketin başa gelebilme ihtimalini çağrıştıran ev sahibi toplum ile sorunlu bir ilişki türü,
- 8- Diğer ülkelerde yaşayan aynı etnik kökene sahip insanlara duyulan empati ve dayanışma duygusu
- 9- Çoğulculuğa hoşgörülle bakan toplumlarda öne çıkan, yaratıcı ve zenginleştirici bir yaşam ortaya çıkarma ihtimali.⁵

Bu ortak özelliklerden yola çıkarak Cohen “Global Diasporas” adlı kitabında diasporaları 5 grupta incelemiştir:⁶

Tablo 1. Cohen’in Diaspora Sınıflandırması

<i>Başlıca Diaspora Türleri</i>	<i>Örnekler</i>	<i>Notlar</i>
KURBAN	Yahudiler, Afrikalılar, Ermeniler	Günümüzdeki birçok mülteci grubu bu sınıfta sayabiliriz. Ancak zaman geçtikçe bu grupların anavatanlarına mı döneceklerini, asimile mi olacaklarını, yoksa bir diasporaya mı dönüşeceklerini görmek gerekir.

⁵ Robin Cohen, **Global Diasporas: An Introduction**, New York: Routledge, 2008, s. 17.

⁶ **a.g.e.**, s. 18.

EMEK (İŞ GÜCÜ)	Sözleşmeli (İşçi) Hintler	“Proleter Diaspora” olarak da adlandırılabilir. Bu gruba Çinliler, Japonlar, Türkler gibi diğer bazı gruplar da eklenebilir.
EMPERYAL	İngilizler	“Yerleşimci” veya “Kolonyal diaspora olarak da adlandırılabilir.
TİCARİ	Lübnanlılar, Çinliler	Venedikliler, Hintli işadamları, profesyoneller, Çinliler, Japonlar da bu grupta sayılabilir.
YERİNDEN EDİLMİŞ	Karayıplı Topluluklar, Sintli ve Parsiler	Romalılar (Katolikler), Müslümanlar gibi bazı diğer dini diasporalar da bu grupta sayılabilir. “Hibrit (melez)”, “kültürel”, ve “post-kolonyal” ifadeleri de eş anlamlı olmamakla birlikte bu sınıfla ilişkilendirilebilir.

Kaynak: Robin Cohen, Global Diasporas: An Introduction, New York: Routledge, 2008, s. 18.

Cohen tarihsel süreç içerisinde diasporaya dair çalışmaları 4 evrede incelemektedir. Bunlardan ilki daha çok büyük harfle “Diaspora” kavramı ile ortaya konan Yahudilerin yaşadığı deneyimi ifade etmektedir. Bu kavram 60’larla beraber Yahudilerle birlikte Afrikalı gruplar, Ermeniler ve İrlandalılar gibi zalim bir merkez (otorite) tarafından travmatik bir olay sonucu topraklarını terk etmek zorunda bırakılan grupları da içine almaya başlamıştır. 1980’leri ifade eden ikinci evrede ise ilk evredeki gruplara ek olarak gurbetçiler, sürgün edilmişler, siyasi mülteciler, göçmenler ve etnik/ırksal azınlıkları gibi kendilerini diaspora olarak addetmeye başlayan veya kendilerine bu etiketin yapıştırıldığı gruplar da diaspora çalışmaları içinde ele alınmaya başlamıştır. 1990’ların ortalarını ifade eden üçüncü dönem ise sosyal oluşturmacı bilim adamlarının postmodern dünyada kimliklerin yerinden edildiği, inşa edilip yeniden yıkıldığı bir dönemde, diasporayı tanımlamada kullanılan anavatan ve etnik topluluk gibi kavramların çözüldüğünü savundukları bir dönem olmuştur. Bu dönemde sosyal oluşturmacılar diasporayı bu duruma cevap verebilecek şekilde yeniden tanımlama yollarına gitmişlerdir. Milenyumla birlikte başlayan dördüncü dönemde ise sosyal

oluşturmacıların bir anlamda kavramın içeriğini boşaltma ve analitik gücünü azaltma tehlikesi oluşturduğu düşünülen eleştirileri kısmen savuşturulmuştur. Konsolidasyon süreci olarak günümüze ulaşan bu süreçte vatan, anavatan gibi diasporaya ilişkin elzem nosyonlar hala –gitgide güçlenerek- önemini korumaktadır.⁷

Roger Rouse, diasporanın topluluk, organik kültür, bölge, merkez ülke, çevre gibi kavramlarla açıklanmasının artık zorlaştığını ifade etmektedir. Meksikalı göçmen toplumlarından olan Aguilillalıları örneğinden yol çıkan Rouse, Aguilillalıların bugün kendi yakınında bulunan insanlarsa kendilerinden binlerce mil uzakta yaşayan insanları kendilerine en yakın akraba ve dost gördüklerini, daha da önemlisi çoğu zaman bu uzak mesafeli ilişkilerini muhafaza edebilmeyi başardıklarını söylemektedir. Bu açıdan, telefonla iletişimin artması sonucu insanların -uzaklardan da olsa- hem periyodik olarak iletişim halinde olabildikleri hem de ailevi konularda karar alma süreçlerinde yer alabildiklerini ifade etmektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sonucu hızla artan globalleşme ulusötesi alanı ve dolayısıyla diasporanın alanını ve kapsayıcılığını genişletmiştir.⁸

1.2. Diaspora, Anavatan ve Ev Sahibi Ülke İlişkisi

Diaspora kavramına ilişkin Safran ve Cohen'in tanımlarında gördüğümüz üzere, anavatanla olan ilişkiler için diasporayı şekillendiren en önemli faktör diyebiliriz. Bu tanımların katkısıyla anavatanı kısaca diasporaların çoğunlukla travmatik bir şekilde iki veya daha fazla yabancı toprağa dağıldıkları merkez olarak tanımlayabiliriz. Diasporalar, anavatanları ile ilgili genellikle idealize edilmiş ortak bir tasavvura sahip olmaları, gelecekte dönmeyi düşündükleri veya hayal ettikleri bu toprakları muhafaza etmeleri ve gelişimine katkı sunmaları ile bilinmektedir.

Safran'a göre bazı diasporaların dönebilecekleri bir anavatanlarının olmadığını veya fiziken bir anavatan bulunsa dahi politik, ideolojik veya sosyal nedenlerden dolayı

⁷ a.g.e., s. 1-2.

⁸ Roger Rouse, "Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, C. 1, S. 1, (Bahar 1991), s. 13'den aktaran Clifford, a.g.e., s. 303.

diasporalar için dönülebilecek uygunlukta olmadığını ifade etmektedir. Bu durumda anavatana dair “söylencenin” diaspora topluluğunu bir arada tutmaya yaradığını söylemektedir.⁹ Faist ise diasporanın oluşması için toplumsal bağlantılardan, dinden, kültürel normlardan oluşan anavatanla kurulan sosyal ve sembolik bağların belirli bir süreye yayılacak şekilde gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁰

Tölölyan, diasporaların anavatana yönelimine ilişkin yaygın akademik çalışmalardan bahsetmekte ve bu anlayışın büyük oranda Yahudi tarih anlatısından ortaya çıktığını söylemektedir. Birçok sosyal bilimler araştırmacısının Yahudi diasporasının “gelecek yıl Kudüs’te” umuduyla yaşadığını belirttiğini ve bu yüzden anavatana yönelim/dönüş fikrinin diaspora çalışmalarının temel aldığı en önemli faktörlerden biri haline geldiğini ifade etmektedir. Tölölyan’a göre Yahudi diasporası diaspora çalışmalarında eskisi kadar dominant bir şekilde yer bulmasa da anavatanın önemi bu çalışmalar için olmazsa olmaz konumunu sürdürmektedir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki Ermenistan, Yunanistan gibi anavatan hükümetleri, diasporaları için bakanlıklar, daireler kurmuşlardır. Tölölyan bu durumun istisnası olarak sadece Çingene diasporasını vermektedir. Çingenelerin 8. yüzyılda ayrıldıkları bugün Hindistan-Pakistan sınırları arasında kalan anavatanlarına dair herhangi bir hafızaları, dönüş düşünceleri bulunmasa da Çingeneler de bu topraklardan ayrılmak zorunda kaldıkları ve bugün bir araya gelme çabaları yürüttükleri için diaspora olarak tanımlanmaktadır.¹¹

Tölölyan iletişim kurduğu farklı diasporalara mensup özellikle genç insanlardan yola çıkarak diaspora çalışmalarında kullanılan anavatan kavramı ve etkilerine ilişkin alternatif bir düşünce ortaya atmaktadır. Tölölyan’ın iletişim kurduğu genç insanlardan biri olan ABD’de yaşayan Ermeni bir öğrenci, her ne kadar Ermenistan’ın atalarının anavatanı olduğunu bildiğini ve Ermenistan’ın refahı için bir şeyler yapmak istediğini belirtse de ailesinin son birkaç jenerasyonunun ABD’de yaşadığını ve kendisinin “Amerikalı” olduğunu söylemiştir. Bu gibi örneklerden yola çıkarak Tölölyan diasporaların milletlerinden ailevi, kültürel, ve sosyal yönden uzak olmalarına rağmen

⁹ Safran, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁰ Thomas Faist, *Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture*, (Çevrimiçi) <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/faist.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.06.2015), s. 12-13.

¹¹ Khachig Tölölyan, “Diaspora Studies, Past, Present and Promise”, (Çevrimiçi) <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-01-21%20Tololyan.doc.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.06.2015), s. 9.

milletlerine ve anavatanlarına önem vermelerinin nedenini akrabalık bağlarına veya kişisel hafıza ve tasavvurlarına değil daha çok iradi bir tür mensubiyet ilişkileri kümesine dayandırmaktadır. Diaspora üyeleri melez bir kültüre ve kimliğe sahip olma yönünde aldıkları bir dizi bilinçli karar sonucu diaspora halini almakta ve dolayısıyla anavatanlarına ilgi duymakta ve oranın refahı ve güvenliği için çaba göstermektedir.¹²

Diasporaların uluslararası ilişkiler teorisi açısından faaliyetlerini araştıran Shain ise diaspora faaliyetlerini üç grupta incelemektedir. İlk grup diasporalar kendi iradeler dışında “pasif aktörler” olarak faaliyet gösterenlerdir. Bu durum üç nedenle gerçekleşebilmektedir. Birincisi, diasporalara ev sahibi ülke karşısında dış desteği ihtiyaç duyabilmektedir. İkincisi, anavatan hükümetleri diasporaları “kendi insanları” görerek onları temsil etmek isteyebilmektedir. Bu durum ihtiyaç sahibi anavatanların güçlü diasporalarla ilişkileri geliştirme amaçlı veya çevredeki zayıf komşulara karşı koz kazanma amaçlı olabilmektedir. Rusya'nın çevresinde bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde bulunan Rus diasporası ile ilişkileri buna örnek olarak verilebilmektedir. Üçüncü neden ise diasporaların bazı durumlarda anavatanın uzakta yaşayan diasporik parçaları olarak algılanan statüsünü koruyamaması ve tamamıyla anavatanını uluslararası ilişkiler politikasının bir parçası olması yani bir nevi enstrümanlaşmasıdır.¹³

Diasporaların faaliyet gruplarının ikincisi diasporaların “aktif aktörler” olarak ev sahibi ülkenin dış politikalarını etkilemeleri başlığı altında toplanmaktadır. Özellikle liberal demokrasilerde yaşayan diasporalar ev sahibi ülkenin özellikle anavatanlarına ilişkin dış politikalarını etkilemek amacıyla baskı grupları oluşturabilmektedir. Amerika'da örneğini çokça gördüğümüz bu tip baskı grupları kamuoyunda sıklıkla tartışılmaktadır. Bir kısım Amerikan kamuoyu tarafından bu grupların ülkenin ortak çıkarı yerine grup çıkarları için çalıştıkları iddia edilirken, karşıt görüş olarak bu grupların Amerikan çoğulculuğunun bir parçası olduğu savunulmaktadır.¹⁴

Faaliyet gruplarının üçüncüsü ise diasporaların yine aktif aktörler olarak anavatanlarının dış politikalarını etkileme faaliyetleri olarak gösterilmektedir. Politik ve ekonomik gücü elde etmiş bazı diasporalar, anavatanlarının dış politikalarını doğrudan doğruya etkileyebilmektedir. Bu gruba örnek oluşturabilecek diasporalar anavatanlarında ulusal

¹² a.g.e., s. 10-11.

¹³ Yossi Shain ve Aharon Barth, “Diasporas and International Theory”, **International Organization**, C. 57, S. 3 (Yaz 2003), s. 453.

¹⁴ a.g.e., s. 454.

projelere ekonomik yatırımlar yaparak veya siyasi partilere yatırımlar yaparak ulusal politikaları yönlendirebilmekte, doğrudan seçim sonuçlarına etki edebilmektedir. Yahudi diasporasının İsrail ile olan ilişkileri bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.¹⁵

Shain, diasporaların anavatanlarının dış politikalarına yön verme isteklerinden ne gibi çıkarlar elde edebileceği sorusunu dört başlık altında değerlendirmektedir. İlk olarak diasporalar kimlik kaygısı, akrabalık ve dayanışma duyguları, hafızanın/anıların korunması veya ekonomik düşüncelerden dolayı, hem anavatanda hem de diasporada yaşayan “kendi insanların çıkarları” hususunda söz sahibi olmak isteyebilmektedir. İkincisi, diasporalar geri dönüş düşüncesi veya hayali ile anavatanın geleceğini kendi gelecekleri olarak görebilmektedir. Bir kısım otoriteler bu düşünceye sahip Yahudi diasporasının İsrail hükümetinin bazı politikalarını eleştirmesini İsrail’i uluslararası alanda zor duruma düşürdüğünü iddia ederek, diasporanın İsrail’in içişlerine karışmaması gerektiğini savunmuştur. Üçüncüsü, diasporaların kendi spesifik topluluk çıkarlarının anavatanın dış politikası ile uyummadığı durumlarda -neredeyse bu dış politikayı bastırarak şekilde- kendi politikalarını oluşturmaları olarak gösterilmektedir. Dördüncü ve son çıkar grubu ise anavatanın politika oluşturmada diasporaların önemini göz ardı etmesi durumunda diasporaların bu duruma müdahale etmesidir. Filistin sorununu çözümünde Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi'nin (AIPAC) düşüncelerini göz ardı eden politikalar geliştirilmesi ve buna karşın AIPAC’ın tepkisi bu duruma örnek olarak gösterilmiştir.¹⁶

Ulusötesi toplulukları diaspora olarak adlandırabilmemiz için topluluğun ev sahibi ülke ile de sosyal ve sembolik ilişkiler geliştirmiş olması gerekmektedir. Eğer böyle bir ilişki türü yoksa söz konusu topluluk sadece sürgün edilmiş topluluk ifadesi ile karşılanabilmektedir. Politik nedenlerle sürgün edilmiş ve ev sahibi ülke ile yoğunluklu bir ilişki kurmamış gruplar, kesin geri dönüş düşüncesiyle anavatanlarını terk eden işçiler gibi topluluklar diaspora yerine sürgün edilmiş gruplar olarak adlandırılabilir.¹⁷

Diaspora toplulukları göç ettikleri ev sahibi topluluklarda sosyoekonomik entegrasyon ve kültürel varlıklarının tanınması karşısında ciddi engellerle karşılaşabilmektedirler.

¹⁵ a.g.e.

¹⁶ a.g.e., s. 456-457.

¹⁷ Faist, Transnationalization..., a.g.e., s. 10-11.

Kültürel ve ekonomik zorluklar birlikte olabileceği gibi ayrı ayrı da gelebilmekte, bir grup sosyoekonomik olarak iyi bir şekilde entegre olabilirken aynı zamanda kültürel asimilasyonla karşı karşıya kalabilmektedir. Eğer ev sahibi ülke zorla asimilasyon politikası gütmeyen liberal bir demokrasi ise diasporaların anavatanla ilişkileri sürdürme ve çeşitli sembollerin ithalatı sayesinde kültürel farklılıklarını koruma şansı artmaktadır.¹⁸

Faist ulusötesi göçmenlerin ev sahibi ülkeye adaptasyonuna ilişkin üç konsept geliştirmiştir. Üçüncü konsept çerçevesinde sosyal alanın sınır ötesine doğru genişlemesi sonucu ulusötesileşmenin ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Bu konsept aynı zamanda modern diasporaları çalışmalarında kullanışlı olan iki önemli kavramı öne çıkarmaktadır: çifte vatandaşlık ve ulusötesi bağdaştırmacılık.¹⁹

Tablo 2. Faist'in Göçmenlerin Ev Sahibi Ülkeye Adaptasyonuna İlişkin Konsepti

<i>Yaklaşım</i>	Asimilasyon	Etnik Çoğulculuk	Sosyal Alanın Sınır Ötesi Genişlemesi
<i>Ana Öngörü</i>	öze çekilme	çoğulcullaşma	ulusötesileşme
<i>Politik</i>	<u>ulusal vatandaşlık</u> : üniter ulusal politik kültür	<u>çok kültürlü vatandaşlık</u> : kültürel farklılığı tanımayı kapsayan bir politik kültürün yaygın unsurları	<u>çifte vatandaşlık</u> : çeşitli ülkelerin politik kültür unsurlarının birbirini tamamlaması
<i>Kültürel</i>	<u>kültürlenme</u> : ulus devletin değer ve davranışlarına tamamıyla adaptasyon	<u>kültürü muhafaza</u> : gelenek ve uygulamaları yeni bir kontekste muhafaza etme; anavatandan nakledilen kolektif kimlikler	<u>ulusötesi bağdaştırmacılık</u> : kültürün difüzyonu ve yeni melez kimliklerin ortaya çıkışı

Kaynak: Thomas Faist, Transnationalization ... a.g.e., s. 15.

¹⁸ a.g.e., s. 13-14.

¹⁹ a.g.e., s. 15.

Çifte vatandaşlık ulusal sınırları tamamıyla inkar etmemekle birlikte iki ülkenin de vatandaşı olunabileceği imkanını ifade etmektedir. Örneklere bakıldığında çifte vatandaşlık konusunda ev sahibi ülkenin tavrının belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer çifte vatandaş imkanı ev sahibi ülke tarafında sağlanırsa genellikle anavatan tarafından da sağlanmaktadır. Böylece diaspora üyeleri her iki ülkede de çeşitli haklara sahip olurken, hem ev sahibi ülke hem anavatan hükümetleri diaspora ile ilişkileri koruyarak çeşitli politik, ekonomik faydalar sağlamaktadır.²⁰

Ulusötesi göçmenlere karşı ev sahibi ülkeler tarafından geliştirilen, kültürü bölgesel, statik bir olgu olarak gören asimilasyoncu ve etnik çoğulcu yaklaşımın aksine sosyal alanın sınır ötesi genişlediği düşüncesine dayanan yaklaşım, kültürü yerel ötesi veya ulusötesi bir öğrenim süreci olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre ulusötesi göçmen veya diaspora kültürü, yerinden sökülüp başka bir yere kolayca dikilebilecek bir şablon değildir. Bu kültür, sosyal ve sembolik bağlar diyebileceğimiz özel ve umumi davranış biçimleri, imgeler, kurumlar, diller vasıtasıyla üretilmekte ve difüzyona uğramaktadır. Topluluk arasındaki alışveriş/iletişime yoğunluğuna bağlı olarak bu bağlar birden bire ortadan kalkmaz veya yeni şartlar altında kolayca yeniden edinilemez. Bu tür bir sürecin oluşması için ev sahibi ülkenin bazı asgari şartları sunması gerekmektedir. Bunlar iletişim ve ulaşım imkânlarının (televizyon uydu sistemleri, telefon, havayolları) belirli bir oranda gelişmiş olması, ayrımcılığa karşı etnik grupların haklarını savunan liberal devlet politikaları vb. olarak sayılabilir.²¹

1.3. Ulusötesicilik

Ulusötesicilik çalışmalarında sık sık referans gösterilen Nina Glick Schiller (ve diğerleri) tarafından 1995 yılında yazılan makalede, ABD’de yerleşik göçmen anlayışından yola çıkılarak o dönemde kullanımı artmaya başlayan ulusötesi göç konsepti kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Buna göre 90’lı yılların ortalarından başlayarak yaşadıkları topraklarından ayrılarak yeni bir ülkeye göç eden ve oradaki

²⁰ a.g.e., s. 24-25.

²¹ a.g.e., s. 30-32.

kültüre ve topluma entegre olmaya çalışan klasik göçmen anlayışının yerini, günlük hayatları uluslararası sınırları aşan çoklu bağlantılara ve ilişkilere dayanan ve kamusal kimlikleri birden çok ulus devletle olan ilişkileriyle yapılandırılan “ulusötesi göçmen” (transmigrant) kavramı almaya başlamıştır. Yerleştikleri ülkede günlük hayata, ekonomik ve siyasi kurumlara katılım göstermeleri dolayısıyla geçici/misafir olmayan bu topluluklar diğer taraftan anavatanları ile ilişkileri sürdürmekte, etkileşimler kurmakta, oranın bölgesel/ulusal meselelerine müdahil olmaktadır.²²

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında İkinci Dünya Savaşı sonrası birden çok ülkede faaliyet merkezi bulunan şirketler için kullanılmaya başlanan ulusötesi kavramı, o dönemde sözlüklerde ulusal sınırların öneminin azalması ve ulusal sınırları aşan fikirlerin ve siyasi kurumların geliştirilmesi olarak karşılanmıştır. Bu kavram, daha sonraları ise ulus devletin güç kaybetmesini beraberinde getiren küreselleşmenin bir parçası olarak, insanların, nesnelerin, fikirlerin üretimi ve dağılımında ulusal sınırların öneminin azalması ve sermayenin, iletişim olanaklarını yoğunlaştığı metropollerin ortaya çıkışı ile ilişkilendirilmiştir.²³

Kapitalizmin insanların birbiri ile etkileşimine bağlı bir üretim sistemi olması nedeniyle, küresel ticari faaliyetleri iletişim ve organizasyon altyapısı kuvvetli merkezlerde toplamak daha karlı hale gelmiştir. Dolayısıyla yatırımlar belirli merkezlere kaymış, bu merkezlerin dışında kalan bölgeler yatırımdan ve sosyal hizmetlerden mahrum kalmıştır. Schiller’e göre yaşanan yoğun göçlerin nedenlerinden en önemlisi bu durumdur.²⁴

Geçmişteki Amerika’da yaşayan birçok göçmen grubun da aslında anavatanları olan Avrupa ülkelerinde milliyetçi hareketlerin oluşumuna katkıda bulunan ilişkiler kurduğunu iddia eden Schiller bu ilişkilerin küreselleşme sürecinde ABD’de gerçekleşen ulus oluşturma çabaları nedeniyle etkisizleştirildiğini iddia etmektedir. Bu süreçte yeni ülkelere yerleşen göçmenlerin hala anavatanları olarak gördükleri ülkelerle ilişkilerini sürdürmeleri istenmemiş, ABD “eritme potası” olarak görülmüştür. Buna rağmen göçmen topluluklar arasında anavatanı ile ilişkileri sürdürme eğilimi artarak devam etmiştir. Bu ulusötesi ilişkiler kümesi küreselleşme öncesi kurulan

²² Nina Glick Schiller, Linda Basch ve Cristina Szanton Blanc, “From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration”, *Anthropological Quarterly*, C. 68, S. 1 (Ocak 1995), s. 48.

²³ a.g.e., s.49.

²⁴ a.g.e., s. 50.

ilişkilerden yoğunluk ve önem açısından ayırmaktadır. Zira jet uçaklar, telefon ve internetin yaygınlaşması gibi iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik gelişmeler anavatanla yakın ve anlık ilişki kurmayı kolaylaştırmıştır.²⁵ Bununla birlikte küreselleşmeyi sadece teknolojinin gelişimi gibi tek bir etkene indirgemek mümkün değildir. Kaynakların en verimli şekilde üretime dönüştürülmesi ve tek bir dünya pazarının oluşturulmasına paralel olarak, siyasi ve hukuki düzen yeni bir yapıya bürünmüştür. Bu süreçte serbest piyasa önündeki engeller kaldırılmış, ulus devletler zayıflamış ve ulusal otoriteler denetlenebilir hale gelmiştir.²⁶

Uluslararası ilişkilerde devlet merkezli bakış açısının, uluslararası kurumlar, uluslararası şirketler, uluslararası sivil toplum kuruluşları, ticari birlikler, bilimsel ağlar ve özellikle yoğun nüfus hareketleri gibi ulusötesi akımları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bunun sonucu olarak farklı ulus devletlerin vatandaşlarının birbiriyle olan ilişkilerinin bu devletlerini hükümetlerinin birbiriyle olan ilişkilerinden farklı olduğuna dair farkındalığın artması “uluslararası” kavramının büyük ölçüde “ulusötesi” kavramı ile değiştirilmesi sonucunu doğurmuştur.²⁷ Pries’a göre, ulusötesilik insanlar ve kurumlar arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler için coğrafi kimliklerin ve kolektif oluşumların önemini kaybederek, sınırlar ötesinde yeni ait olma olanaklarının yaratılması ve “bireylerin düzenli yaşam ve eylemlerine bağlı olarak gerçekleşen sosyal ilişkilerin coğrafi sınırların ötesine çıkmasıdır”.²⁸

Kürselleşme, kapitalizmin yayılması ve bahsetmiş olduğumuz gibi bu nedenle artan yoğun nüfus hareketleri neticesinde, göçmenler hem anavatanlarında ve hem geldikleri ülkede var olma kaygısı yaşamaya başlamışlardır. Anavatanları, orada yaşayan akrabaları ve arkadaşları ile sürdürdükleri ilişki ağları ekonomik, psikolojik, ve sosyal bakımdan önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla günümüzde göçmen hareketliliği her iki coğrafyada gerçekleşmektedir. Bir diğer ifade ile anavatan ve ev sahibi ülke arasında sürekli bir gidiş-geliş söz konusu olmakta, insanlar “hem orada hem burada” yaşamaktadırlar. Bu tür çok boyutlu ve çok zamanlı ilişkiler yumağı ulusötesi alanları

²⁵ a.g.e., s. 51-52.

²⁶ Emine Uçar İlboğa, “Çokkültürlülük, Ulus-ötesilik ve Kültürlerarası İletişim Yeterliliği”, **Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences**, C. 7, S. 1 (Mayıs 2010), s. 166.

²⁷ Khalid Khayati, **From Victim Diaspora to Transborder Citizenship**, Linköping: Linköping University, 2008, s. 25

²⁸ Ludger Pries, *Die Transnationalisierung der sozialen Welt: Sozialräume jenseits von Nationalgesellschaften*, Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 2008, s. 42’den aktaran İlboğa, a.g.e., s. 177

oluşturmaktadır.²⁹ Faist'a göre bu ilişki biçimlerinden bazıları şu şekilde sayılabilir “ akrabalık ağları (oluşumları) ile karşılıklılık ve dayanışma, hem anavatanda hem de ev sahibi ülkede politik katılımında bulunmak, sınırlar ötesi küçük ölçekli girişimcilik faaliyetleri, kültürel geleneklerin transferi ve yeniden transferi.”³⁰ Faist uluslararası göçler sonucu ortaya çıkan ulusötesi alanları üç grupta incelemektedir.³¹

Tablo 3. Faist'e Göre Göçler Sonucu Ortaya Çıkan Ulusötesi Alanlar

Ulusötesi Sosyal Alan Türleri	İlişkilerdeki Başlıca Kaynaklar	Başlıca Özellikler	Tipik Örnekler
Ulusötesi Akrabalık Grupları	<u>Karşılıklılık</u> : Alan taraf diğer taraftan bazı karşılıklar bekler	<u>sosyal eşdeğerliliği</u> sürdürmek	Anavatana döviz gönderen <u>sözleşmeli işçiler</u>
Ulusötesi Devreler	<u>Takas</u> : Karşılıklı zorunluluklar ve beklentiler	Dil ve taydaş ağlarla olan sosyal ilişkiler gibi <u>içeriden elde edilen avantajlardan</u> faydalanmak	Çinli, Lübnanlı, Hintli işadamlarının oluşturduğu <u>ticari ağlar</u>
Ulusötesi Topluluklar	<u>Dayanışma</u> : Bir tür kolektif kimlikte sergilenen ortak düşünceler, inançlar ve semboller	Din, uyruk, etnisite gibi (soyut) sembolik bağlar içerisinde <u>kolektif temsillerin</u> mobilizasyonu	Yahudi, Ermeni, Kürt vb. <u>diasporalar</u> ve Meksika-ABD gibi <u>sınır bölgeler</u>

Kaynak: Thomas Faist, Transnationalization ...a.g.e., s. 8.

Faist, kategorisinin son sırasında bulunan ulusötesi toplulukları, iki ülke arasında bir mekandan diğerine zamanla ortaya çıkan yoğun ve güçlü sembolik bağlarla bağlanan, dayanışma duygusuna dayanan gruplar olarak tanımlamaktadır. Bu gruplar ortak etnisitenin veya hatta ortak milletten gelmenin sağladığı sembolik bağlarla dayanışmayı sağlayan geniş topluluklardan oluşabilir. Diasporalar bu duruma verebileceğimiz

²⁹ İlbuğa, a.g.e., s. 176.

³⁰ Thomas Faist, “Diaspora and Transnationalism: What kind of dance partners?”, **Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods**, ed. Rainer Bauböck ve Thomas Faist, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, s. 11.

³¹ Faist, Transnationalization..., a.g.e., s. 8.

örneklerdendir. Diasporalar ulus devletlerin talep ettiği mensubiyet ve bağlılık duygularının tersine hareket edebilmekte, anavatan ile ev sahibi ülke arasında çıkan savaşlarda çift yönlü bağlılık veya ihanet gibi durumlar söz konusu olabilmektedir.³²

Schiller'e göre, diasporalar gibi ulusötesi göçmenlerin anavatanları ile yüksek yoğunluklu ilişkilerini sürdürmelerinin nedeni küreselleşme ve bununla birlikte gelen teknolojik gelişmelerin yanında –ve bundan ziyade- ev sahibi ülke ile tamamıyla bütünleşebilmelerini mümkün olarak görmemeleri veya bu bütünleşmeyi arzu edilir bulmamalarıdır. Diasporalar siyasi-coğrafi sınırları ortadan kaldıran gruplar olarak görülseler de aynı zamanda, kimlik siyasetinin, millet/milliyet kavramlarının öneminin arttığı yapılar olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde diasporalar gibi ulusötesi göçmen gruplarında “özel, sınırlandırılmış, özelleştirilmiş” bir tür milliyetçilik gözlenmektedir. Anavatanlarından ayrı yaşayan bu topluluklar anavatanlarına ve ortak tarihlerine ilişkin siyasi iddialarının yanında geleneklerini de yeniden canlandırmakta, yeniden kurmakta veya yeniden icat etmektedir.³³

1.4. Milliyetçilik ve Diaspora Milliyetçiliği

1.4.1. Milliyetçilik Kuramları

Milliyetçilik kuramları, genel olarak kronolojik bir bakış açısıyla üç ana kategoride incelenebilmektedir. Bunlardan birincisi milliyetçilik çalışmalarının ilk dönemlerinde sıkça kullanılan “ilkçi yaklaşım”, ikincisi ilkçi yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan ve 1960'lardan sonra konuyla ilgili çalışmalara yön veren “modernist yaklaşım”; üçüncüsü ise 1980'lerde ortaya çıkan ve modernist yaklaşıma eleştiriler getiren “etno-sembolcü” yaklaşımdır.³⁴ Çalışmanın devamında, kronolojik bir sıra izlemektense önce kısaca ilkçi

³² a.g.e., s. 9-10.

³³ Schiller, a.g.e., s. 52.

³⁴ Umut Özkırmı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s. 24.

yaklaşımından ve etno-sembolcü yaklaşımdan bahsederek çalışmamıza daha fazla katkı sunacağına inandığımız modernist yaklaşımı ve savunucularının ortaya attığı düşünceleri daha etraflıca inceleyeceğiz.

1.4.1.2. İlkçi Yaklaşım

Diğer iki yaklaşıma göre savunucularının düşüncelerinin farklılığı açısından daha homojen bir düşünce yapısı olarak görülen ilkçi yaklaşım “milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar” olarak görmektedir.³⁵

İngilizcede “başlangıçtan beri var olan” veya “ilk yaratılan” anlamlarına gelen primordialism (illkçilik) terimini ilk olarak İngiliz tarihçi Edward Shils’in kullandığı düşünülmektedir. Shils, “aile bireyleri arasındaki bağın sürekli iletişim halinde olmalarından değil, kan bağına yüklenen, kelimelerle ifade edilmesi güç bir anlamda kaynaklandığını” ileri sürmekte ve bu bağın” ilk olma” niteliği taşıdığını ve her şeyden önce yaratılmış ve hep varmış gibi algılandığını öne sürmektedir. Cilfford Geertz’e göre de, kişisel çıkarların gereği olarak değil, bağların kendilerinin önemli oldukları düşünüldüğü için buna göre hareket edilmektedir. Shils’e benzer şekilde Geertz’de bu bağların kaynağını bireyler arası etkileşim de değil, bir tür doğallıkta aramaktadır.³⁶

İlkçi yaklaşım her ne kadar görece homojen bir düşünce yapısı olarak görülse de ilkçi yaklaşım altında kategorize edebileceğimiz araştırmacıların fikirleri üç grupta incelenebilmektedir. Umut Özkırımlı bunları “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” olarak adlandırmaktadır.³⁷

En aşırı versiyon olarak görülen doğalcı bakış açısına göre etnik kimlik insanoğlunun “konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal” bir parçasıdır. Genellikle aşırı milliyetçiler tarafından benimsenen bu bakış açısı, kişinin ait olduğu milletin önceden belirlendiğini, bunun doğal düzenin bir gereği olduğunu ve

³⁵ a.g.e., s. 75-76.

³⁶ a.g.e., s 76-77.

³⁷ a.g.e., s. 78.

milletin parçalarının kendileri gibi olmayı dışlama eğiliminde olduklarını savunmaktadır. Doğalcı yaklaşım içerisinde sayılan bir kısım araştırmacı ise, daha ılımlı bir tutum sergileyerek milletlerin “doğal” yapılar olduğu düşüncesinden ziyade fazla değişikliğe uğramadan çok eski çağlardan beri var olan yapılar olduklarını ortaya koymaktadırlar. Bu yaklaşım çerçevesinde milletlerin doğuşunu Ortaçağ’a veya daha eski çağlara dayandıran fikirler bulunmaktadır. Bu bakış açısına göre milletlerin büründükleri biçimler değişebilmekte fakat “milli öz” aynı kalmaktadır.³⁸

Milletin kökenlerini “genetik özelliklerde ve içgüdülerde” arayan biyolojik bakış açısı ise insanların üreme içgüdüsünün belirleyiciliğine vurgu yaparak, insanların başarıyla üremeleri için genetik olarak kendisine yakın olanları, “hısım/akraba” olanları seçme eğiliminde olduğunu söylemektedir. Yakınlık ise kültürel öğeler sayesinde kurulmaktadır. Bu şekilde insanların milletleri ile kurduğu güçlü bağlar açıklanmaktadır.³⁹

Üçüncü grup olan kültürel ilkçilik’e göre ilk olma ve doğal olma niteliği taşıyan bağılıklar “her şeyden önce var olan, hiçbir şeyden türemeyen, toplumsal ilişkilerden bağımsız duygu ve heyecanlardır; çözümlenemezler, ama çok güçlü ve bağlayıcıdır.”⁴⁰

1.4.1.2. Etno-sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcü yaklaşım ilkçiliği reddetmekte, modernist yaklaşımı yetersiz bulmakta bunların yerine milliyetçiliği ve kökenlerini açıklamada etnik geçmişe ve kültüre ağırlık vererek, bir anlamda orta yol bulmaya çalışmaktadır. John Amstrong, Anthony D. Smith, John Hutchinson gibi sosyal bilimciler her ne kadar kendilerini böyle adlandırmaları da milliyetçilik çalışmalarında etno-sembolcüler olarak bilinmektedir.⁴¹

³⁸ a.g.e., s. 79-82.

³⁹ a.g.e., s. 83.

⁴⁰ a.g.e., s. 85.

⁴¹ a.g.e., s. 194.

Etno-sembolcüler, milletlerin doğuşunun etnik geçmişlerini de göz önüne alarak açıklanabileceğini düşündüklerinden dolayı, milletlerin gelişim süreçlerinin geniş bir zaman diliminde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Milletleri geçmiş etnik grupların devamı olarak gören bu görüş, modernist yaklaşım gibi milliyetçiliği modernizmin bir ürünü görse de, bu açıklamanın etnik kökenleri göz ardı ettiği için yetersiz kaldığını savunmaktadır. Zira etnik kimlikler karşılaştıkları zorluklar düşünüldüğünde zamana karşı oldukça dirençli yapılardır. Etnik kültürün parçaları olan söylenceler, töreler, semboller milliyetçiliğin ortaya çıkışında ve üretiminde hayati roller üstlenmektedir.⁴²

Bu bakış açısına göre bugün müşahede ettiğimiz milliyetçilik, insanların uzun zaman içerisinde geliştirdiği siyasi/toplumsal hareketlere yön veren etnik bilincin son aşamasıdır.⁴³ Etno-sembolizm denince akla gelen ilk isim olan Smith, milleti “tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan toplulukları”⁴⁴ olarak tanımlamakta ve milliyetçiliği iki sınıfa ayırmaktadır; toprağına bağlı milliyetçilikler ve etnik milliyetçilikler. Etnik milliyetçilikler daha büyük siyasi bir birimden ayrılarak etnisiteye dayalı bir millet kurmaya amaçlayabilmekte (bunu diaspora milliyetçiliği olarak da adlandırmaktadır) veya var olan etnisiteye dayalı milletin dışında kalan soydaşları da kapsayacak şekilde daha büyük bir millet kurmayı amaçlayabilmektedir.⁴⁵

1.4.1.3. Modernist Yaklaşım

Modernist yaklaşım milletler ve milliyetçiliğin modern dönemde ortaya çıkan yapılar olduğunu savunmaktadır. Eski çağlarda milliyetçiliği ortaya çıkaracak siyasi, sosyal, ekonomik şartların bulunmadığını savunan bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik,

⁴² a.g.e., s. 194-196.

⁴³ a.g.e., s. 198.

⁴⁴ Anthony D. Smith, *National Identity*, Londra: Penguin, 1991, s. 14'den aktaran Özkırımlı, a.g.e., s. 204.

⁴⁵ Smith, a.g.e., s. 82-83'ten aktaran Özkırımlı, a.g.e., s. 210-211.

“kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern sürçlerin” gelişimiyle ortaya veya onların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Modernist yaklaşım, diğer iki yaklaşımdan çok daha heterojen bir yapıya sahip olup, milliyetçiliği birçok farklı yönlerden ele alan görüşleri içermektedir. Modernist yaklaşım altında sayılan birçok sosyal bilimci bir diğerine birçok eleştiri getirmiştir. Çalışmanın genel çerçevesi içerisinde katkısı olacağını düşündüğümüz modernist görüşe sahip üç sosyal bilimcinin çalışmalarını ele alacağız. Bunlar Eric Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson olacaktır.

1.4.1.3.1. Eric Hobsbawm ve *Geleneğin İcadı*

Eric Hobsbawm on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ürünleri olduğunu belirttiği Britanya monarşisinin gösterişli merasimleri gibi birçok örnekten yola çıkarak eski gibi görünen veya eski olma iddiası taşıyan çoğu geleneğin kökeninin yakın geçmişe dayandığını, çoğu zaman da bu geleneklerin icat edilmiş olduklarını iddia etmektedir.⁴⁷

Hobsbawm icat edilmiş gelenek terimini hem “gerçekten icat edilmiş ve formel düzlemde kurumsallaşmamış gelenekler” hem de “kolayca izi sürülemeyecek bir şekilde kısa ve belirlenebilir bir zaman diliminde –belki de birkaç yılda- ortaya çıkmış olan ve büyük bir hızla yerleşmiş gelenekler” için kullanmaktadır. Buna göre, “kabul görmüş kurallarca yönlendirilen,” “sembolik bir özellik sergileyen,” “geçmişle doğal bir sürerlilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılama çabası” icat edilmiş geleneklerin bu sürekliliği çoğu zaman “yapay ve uydurmadır.” Bu gelenekler “yeni durumlara uyarlanmış, eski durumları akla getiren formlara bürünmüş, ya da zoraki tekrarlarla kendi geçmişlerini oluşturarak bugünde karşılığını” bulmaktadır.⁴⁸

⁴⁶ Özkırmı, a.g.e., s. 97-98.

⁴⁷ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s. 1.

⁴⁸ a.g.e., s. 2-3.

Hobsbawm, “geleneğin icadı” çözümlemesini modern dünyanın sürekli değişen ve yenilenen durumu karşısında toplumsal yaşamın bazı kısımlarının sabit kalmasını açıklamak açısından faydalı olacağını ifade etmektedir. Hobsbawm millet ve onunla ilişkili olarak milliyetçilik, ulus devlet, uluslar semboller ve tarih yazımı-anlatımı gibi olguları “yeni bir tarihsel yenilik” ve “toplumsal mühendislik ürünleri” olarak görmektedir. Bütün bu olgular yeni ve toplumsal mühendislik ürünü olmaları hasebiyle de icat edilmiş geleneklerle de yakından ilgilidir.⁴⁹

İcat edilmiş gelenekler grup birlikteliğini oluşması ve meşrulaştırılması için tarihe başvurmakta,⁵⁰ toplumsal birlik beraberliği ve grup aidiyetini oluşturmakta ve sembolize etmekte, otorite ilişkilerini oluşturmakta ve meşrulaştırmakta, toplumsallaşma yolunda değer yargılarını ve teamülleri aşılama ve kuşaklara aktarmaktadır.⁵¹

İsviçre’nin federal bir ülke olması süreci örneğinden yola çıkan Hobsbawm, İsviçre’de halk şarkıları, fizik gücüne dayalı yarışmalar, nişancılık gibi mevcut, alışlagelmiş geleneksel pratiklerin, yeni ulusal amaçlar doğrultusunda değiştirildiğini, ritüelleştirildiğini ve kurumsallaştığını söylemektedir. Bu tür eski malzemelerin yeni amaçlara yönelik olarak yeni türde icat edilmiş geleneklerin inşasında kullanıldığı diğer birçok örnekte de görülmektedir.⁵²

Hobsbawm’a göre modern ulusların kökenleri çok uzak çağlara dayanan “doğal” gruplar olduğu iddia edilse de bu kavramlar kurgusal ya da icat edilmiş öğeler içermektedir. Dolayısıyla genelde yakın zamanlı semboller ve bunlarla uydurulmuş söylemlerle yakından ilişkili olan millet ve milliyetçilik kavramlarını, icat edilen gelenekleri göz ardı ederek açıklamak mümkün değildir.⁵³

1.4.1.3.2. Ernest Gellner ve Milliyetçilik

⁴⁹ a.g.e., s. 17.

⁵⁰ a.g.e., s. 16.

⁵¹ a.g.e., s. 12.

⁵² a.g.e., s. 7-8.

⁵³ a.g.e., s. 17-18.

Ernest Gellner'e göre milliyetçilik "temelde siyasal birim ile ulusal birimin uyumunu öngören siyasal bir ilkedir."⁵⁴ Milliyetçilik bir siyasi birimi yönetenlerin, yönetilenlerin çoğunluğun ulusundan başka bir ulusa ait olması durumunda özellikle yükselmektedir. Yani milliyetçilik başka bir ifadeyle "etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle ... bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır."⁵⁵

Gellner, devleti toplum düzenin sağlanması için güç kullanımını tekelinde bulunduran tek bir özel, açıkça tanımlanmış ve tümüyle merkezileşmiş, disiplinli bir aygıt"⁵⁶ olarak tanımlamaktadır. Devlet aynı zamanda toplumsal iş bölümü ile çalışmaktadır. "Devlet polis gücü ve mahkemeler gibi uzmanlaşmış düzen-sağlayıcı aygıtların toplumsal hayat içinde ayrılmalarıyla var *olmaktadır*."⁵⁷

Gellner'e göre eğer ortada devlet diye bir kurum yoksa milliyetçilikten de söz edilemez. Zira ortada devlet olmayınca, yöneticiler de olmayacağından yöneticilerle yönetilenlerin aynı ulustan olup olmadığı sorunsalı ortaya çıkmayacaktır. Bu durumda, milliyetçilik tanımında verilen siyasal birim ve ulusal birim uyumu (veya uyumsuzluğu) durumu incelenmeyeceğinden devletin milliyetçilikten önce ortaya çıktığı göz önüne serilmektedir.⁵⁸ Günümüzde her ne kadar böyle bir görünüme bürünmüş olsa da, "bir ulusun üyesi olma insanlığın doğuştan sahip olduğu bir özellik değildir."⁵⁹ Uluslar insanların kendi, "inanç, sadakat ve dayanışmalarının" ürünü olarak insanlar tarafından yaratılmaktadır.⁶⁰

Milliyetçiliği açıklamada devleti merkezi konuma koyan Gellner'e göre devlet, tarih boyunca üç aşamadan geçmiştir: Tarım öncesi, tarım ve sanayi dönemi. Tarım öncesi avcı-toplayıcı dönemde toplumlar devleti oluşturan siyasi iş bölümüne gerek kalmayacak kadar küçük olduklarından bu topluluklarda devlet sorunu ortaya çıkmamıştır.⁶¹

⁵⁴ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusculuk**, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s. 19.

⁵⁵ a.g.e., s. 20.

⁵⁶ a.g.e., s. 22.

⁵⁷ a.g.e., s. 23-24.

⁵⁸ a.g.e., s. 24.

⁵⁹ a.g.e., s. 27.

⁶⁰ a.g.e., s. 28.

⁶¹ a.g.e., s. 25.

Gellner tarım toplumlarının birçoğunda ise devletin bulunduğunu söylese de bunun ihtiyarı bir şekilde ortaya çıktığını söylemektedir.⁶² Tarım döneminde “aristokratlar, askerler, bürokratlar ve din adamlarından oluşan seçkinler” karşısında nüfusun büyük çoğunluğunu tarımla uğraşan köylüler oluşturmaktadır. Seçkinler kültür birikimini kendilerini diğer sınıflardan ayırmak için kullanırken köylüler için kültürün bir önemi bulunmamaktaydı. Zira köylüler sadece kendi grupları içerisinde bulunan insanlarla ilişki kurmuş ve bu ilişki ağı siyasi zorunluluktan çok ekonomik nedenlere dayanmıştır.⁶³

Sanayi döneminde ise toplumsal sınıf yapısı değişime uğramıştır. Toplumun üyelerini doğuştan verilen roller büyük ölçüde kalkmış, sınıflar arası geçişler artmıştır. Dolayısıyla sınıflar arası ilişkiler kurulması ve nihayetinde toplumda yaygın, “türdeş”, bir iletişim kültürü oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gellner’ e göre “sanayi toplumları aşırı derecede büyüktür ve alıştıkları ... yaşama düzeyi için inanılmayacak kadar karmaşık bir genel iş bölümü ve işbirliğine bağımlıdır.”⁶⁴ Dolayısıyla farklı konularda uzmanlaşma için önce topluma standart, türdeş, genel bir eğitim vermek gerekmektedir. Bu ölçüde “karmaşık kitlesel bir eğitim sistemini” ise ancak devlet ayakta tutabilmektedir. Kısaca söylemek gerekirse Gellner’e göre milliyetçilik daha çok modern, sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla yükselen bir olgudur.⁶⁵

1.4.1.3.3. Benedict Anderson ve *Hayali Cemaatler*

Benedict Anderson, milliyetçiliğin liberalizm, faşizm gibi ideolojilerle değil akrabalık, din gibi olgularla ilişkili şekilde tasavvur edilmesi gerektiğini söylemekte ve millet için şu tanımlı getirmektedir: “millet [ulus] hayal edilmiş bir siyasal topluluktur –kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiştir.” En küçük milletin üyeleri bile diğer üyelerin hepsini tanımayacak, belki hiç tanışamayacak, onlarla ilgili hiç bilgi sahibi olamayacaktır. Ancak, üyelerin zihninde,

⁶² a.g.e., s. 27.

⁶³ Özkırmı, a.g.e., s. 152-153.

⁶⁴ Gellner, a.g.e., s. 25-26.

⁶⁵ Özkırmı, a.g.e., s. 155.

toplamlarının hayali yaşamaya devam ettiğinden dolayı millet, hayal edilen bir olgudur. Millet sınırlı olarak hayal edilir çünkü en büyük milletler bile kendilerinin ötesinde başka milletlere mensup insanların yaşadığını bilmekte ve böylece kendisini insanlığın tümüyle örtüşüyor olarak hayal etmemektedir. Aynı zamanda milletler, ilahi bir meşruiyet iddiasında bulunan hiyerarşik hanedanların gücünü kaybettiği bir dönemde rüşlerini ispatladıkları için egemen olarak hayal edilmektedir. Son olarak Anderson milletin bir cemaat (topluluk) olarak hayal edildiğini söylemektedir. Zira millet, daima bir yoldaşlık olarak tasarlanmaktadır ve milyonlarca insanın bu hayal uğruna ölmeye razı olmasının sebebi de bu kardeşlik duygusudur.⁶⁶

Anderson'a göre milliyetçiliğin ortaya çıkışında dört gelişme etkili olmuştur; dinsel düşünce tarzlarının önemini yitirmesi, hiyerarşik hanedanların güç kaybetmesi, zaman tasavvurlarının değişimi ve belki de en önemlisi kapitalist yayıncılığın ortaya çıkışı.

Dinler insanların ölüme, hastalığa, kedere vb. ilişkin ıstıraplarına mukadderatı sürekliliğe dönüştürerek cevap vermiştir. Dinsel düşüncelerin zayıflamasına rağmen bu ıstıraplar ortadan kalkmamıştır ve dinlerin sunduğu çözümü milliyetçilik sunar hale gelmiştir. Milletin “ezeli bir geçmişten kaynaklandığı” ve “sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine” dair inanç mukadderatı sürekliliğe dönüştürme görevini devralmıştır.⁶⁷ Meşruiyetini ilahi bir kaynağa dayandıran hanedanlıklar, birçok farklı nedenden ötürü 1800'lerin sonunda güç kaybetmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak hanedanlar, devamlılıklarını sağlamak amacıyla kendilerine “ulusal payandalar” aramaya başlamışlardır.⁶⁸

Anderson, roman ve gazeteyi, ulusun ne tür bir hayali cemaat olduğunu temsil etmesini sağlayan “teknik araçların kaynağı” olarak görmekte ve bunların insanların zaman anlayışını değiştirdiğini iddia etmektedir. Örneğin günlük bir gazetenin aynı zaman diliminde milyonlarca birbirinden habersiz kişi tarafından okunması ve bunun böyle olduğuna dair milyonların sahip olduğu bilgi, milliyetçilik duygusu ile benzeşmektedir.⁶⁹

⁶⁶ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s. 20-22.

⁶⁷ a.g.e., s. 24-26.

⁶⁸ a.g.e., s. 33-36.

⁶⁹ a.g.e., s. 37-51.

Anderson'a göre, ulusal toplulukların hayal edilebilmesi (veya milliyetçiliğin ortaya çıkması) için gerekli ortamı sağlayan etkenlerden sonuncusu ve belki de en önemlisi ise kapitalist yayıncılık olmuştur. Daha 1500'lerden itibaren "az bulunur ve batını bir hikmet olan el yazmalarının" aksine artan basılı yayınların ve dolayısıyla basılı bilginin yeniden üretim ve dağıtımının dünyanın görünüşünü değiştirdiği ifade edilmektedir. Kapitalist yayıncılık insanların kendi dil alanlarında bulunan milyonlarca insanın farkına varmalarını sağlamış ve halk dilinde yapılan yoğun yayınlar ulusal bilincin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁷⁰

1.4.2. Diaspora Milliyetçiliği

Diaspora milliyetçiliği, birçok farklı coğrafyada yaşayan insanların, onları anavatanları olarak gördükleri belirli bir bölgeye bağlayan kimlik iddiaları ve tutum ve davranış kalıplarının bütünü olarak tanımlanabilen⁷¹ ve "uzak mesafe milliyetçiliği" olarak da adlandırılan özel bir milliyetçilik türüdür. Bu milliyetçilik türünü diğerlerinden ayıran en büyük özellik, bu tür bir milliyetçilik duygusuna sahip olan insanların söz konusu anavatanın siyasi biriminin sınırları içerisinde yaşamıyor olmaları nedeniyle ulusötesi özellik taşıyan bir yönü olmasıdır.

Çalışmasında çoğunlukla ABD örneklerinden yola çıkarak diaspora milliyetçiliğinin tarihi hakkında bilgiler veren Schiller, yirminci yüzyılın ilk yarısında bazı sosyal bilimcilerin ABD'ye göç eden bir çok topluluğun aslında kendilerini anavatanla kimliklendirmelerine ABD'ye yerleştikten sonra başladıklarını görerek "anavatan milliyetçiliği" tanımını getirdiklerini ifade etmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinde birisi olarak da anavatanda yaşanan siyasi gelişmeler olarak gösterilmiştir. Örneğin 1912-1913 arasında ABD'den 42.000 Yunan, savaşta Yunanistan'ın yanında yer almak üzere bu ülkeye gitmiştir. Benzer şekilde, ulus devlet inşa sürecinde diasporalarda yaşayan elitlerin faaliyetleri ve rolleri örnek alınarak "sürgün

⁷⁰ a.g.e., s. 52-62.

⁷¹ Nina Glick Schiller, "Long-Distance Nationalism", *Encyclopedia of Diaspora*, der. Carol R. Ember ve diğerleri, New York: Springer Publishing, 2004, s. 570

milliyetçiliği” kavramı geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte irksallaşma fikrinin reddedilmesine kadar, entelijyansiyanın büyük bir bölümünün göçmen topluluklarının anavatanları ile kurdukları ilişkiyi kan bağına bağladığı ifade edilmektedir. Birçok hükümetin de bu yönde politikalar geliştirdiğinin altı çizilmektedir.⁷²

İkinci dünya savaşından 1980’lere kadar ise birçok sosyal bilimci, ulusötesi siyaset türlerini geçici akımlar olarak görmüş ve ev sahibi ülke ile ilişkilerde daha çok asimilasyon ve çok kültürlülük kavramlarına odaklanmıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD’nin, toprakları içinde yaşayan sosyalist etki altında kalan ülke diasporalarının geliştirdiği diaspora milliyetçiliğini teşvik ettiği durumlar da gözlemlenmiştir.⁷³

Günümüzde üzerine çalışmalar yapılan diaspora milliyetçiliği ise daha çok globalleşme ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkması sonucu mal, fikir ve insanların dolaşımının yoğunlaşması ile şekillenmiştir. Göçmen toplulukları anavatanlarındaki ailelerine yardım edebilmek için yurt dışında çalışmaya, anavatanlarına yatırımlar yapmaya ve ulusötesi siyasete katılım göstermeye başlamıştır. Bu durum Schiller tarafından şöyle ifade edilmektedir.⁷⁴

Atalardan kalma kimliklerin çeşitli sınıflardan göçmenler, siyasi göçmenler, anavatan hükümet liderleri, entelektüeller gibi çeşitli aktörler tarafından merkezi konuma getirildiği bir tür siyasetin geliştiğini görmekteyiz. Bugünün kitlesel göçmen hareketleri, cep telefonu, internet, uydu televizyonu ve elektronik para transferi gibi hızlı iletişim imkânlarının mevcudiyeti bir anavatan siyaseti çerçevesinde, uzaktan sosyal hareketler geliştirmeye olanak sağlamaktadır. Bu konjonktürde uzak mesafe milliyetçiliği kavramı sosyal bilimciler ve siyaset yorumcuları tarafından kullanılan popülerliği hızla artan bir kavram olmuştur.

Schiller, diaspora milliyetçilerinin anavatanlarına karşı geliştirdiği tutumu dört gruba ayırmaktadır: anti-kolonyal, ayrılıkçı, rejim değiştirici ve katılımcı. Reaksiyoner özellik taşıyan ilk üç tutuma karşı katılımcı tutumun son dönemde yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Bu tutumu benimseyen diaspora üyeleri anavatanlarındaki legal siyasi partilere katılarak, onlara fon sağlayarak, anavatan siyasetini medya ve internet

⁷² a.g.e., s. 572.

⁷³ a.g.e., s. 573.

⁷⁴ a.g.e., s. 573-574.

üzerinden takip ederek, ev sahibi vatanda lobi çalışmaları ve gösteriler düzenleyerek veya oy vererek anavatanlarındaki siyasi hayata katılım göstermektedirler.⁷⁵

Bu bölümün devamında kısaca diaspora milliyetçiliği literatürüne önemli katkı sağlayan iki modernist teorisyenin çalışmalarına kısaca değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

1.4.2.1. Ernest Gellner ve *Diaspora Milliyetçiliği*

Milliyetçilik kuramında devleti merkezi bir yere konumlandıran Gellner sanayi öncesi toplumlarda oldukça önem arz eden bürokratik işlerin özgür doğmuş vatandaşlara verilmediğini bunun yerine kölelere, yabancılara verildiğini ifade etmektedir. Zira yerel halk bu görevleri akrabaları ve tanıdıkları ile birlikte kendi çıkarına kullanabilirken bu azınlık gruplar siyasi ve askeri açıdan iktidarsız bir konumda oldukları için daha ehil ve güvenilir olmaktadır. Bu tür görevler verilen gruplar “işleri sona erdiğinde faydaları, kötülükleri ve aşağılanmaları kabullenmeyi bilmekteydiler. Zaten bu koşullar için yetişmekteydiler ve ne kadar ızdırap çekseler de kayıpları kadar kazançları da olmaktadır.”⁷⁶

Modernizm ile birlikte bürokratik ve ekonomik işler herkese açık hale gelmiş ve dolayısıyla bu uzmanlaşmış azınlık gruplar tekellerini kaybetmeye başlamıştır. Öte yandan herkesin eşit şartlarda yarıştığı bir ortamda azınlık gruplar sahip oldukları deneyim ve eğitim ile yine sosyal ve ekonomik yaşamda başarılı olmaktadır. Bu “çoğu kez çeşitli şehir merkezlerine dağılmış ve “ bir arada yaşadıkları savunulabilir toprak bütünlüğüne sahip olmayan” gruplar “çok uzun bir dağılımlık, şehirleşme ve azınlık statüsüne sahiptirler.” Yahudiler, Yunanlar gibi modern dönemde edindikleri yetenekler ve eğitim sayesinde başarıyı yakalayan Çinli ve Hintli azınlık gruplar bu topluluklar arasında sayılmaktadır. Öte taraftan bu gruplar eriştikleri ekonomik üstünlüğe rağmen siyasal ve askeri açıdan savunmasız olduklarından dolayı soykırım gibi trajik olaylarla

⁷⁵ a.g.e., s. 574-576.

⁷⁶ Gellner, a.g.e., s. 174-175.

karşılaşabilmektedir. Uzun dönemler çoğunluk tarafından haset duyulan bu gruplar bu çoğunluğun isteklerine cevap veren devletler nedeniyle bu tür olaylarla karşılaşabilmektedir.⁷⁷

Modern zamanlarla birlikte ciddi sıkıntılarla yüz yüze kalan bu topluluklar ya asimile olmakta veya “taze ulusal kültürün yeni bir koruyucusu olarak yepyeni bir durum” yaratmaktadır. Bu yeni durumda bu dağılmış grupların başlıca sorunu ulusal toprakların kazanılmasıdır. Gellner böyle toplulukların geliştirdiği milliyetçiliğe Osmanlı’da yaşayan Yunanlıları örnek vermektedir. İlk Yunan ayaklanmalarının Yunanistan topraklarında değil de Romanya’da yaşayan daha zengin ve modern Yunan azınlık tarafından çıkartıldığının altını çizmektedir. Yunanlılar bu şekilde günümüzdeki topraklarını elde etmiştir.⁷⁸

Diaspora milliyetçiliği olarak tanımladığı bu milliyetçiliğin özelliklerini sayarken, Gellner bu tür milliyetçiliği benimseyen grupların dışında kalan toplulukların asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını şöyle ifade etmektedir:

Toplumsal dönüşüm, kültürel olarak yeniden canlanma, toprak elde etme ve söz konusu toprak üzerinde önceden iddiası bulunanların doğal düşmanlığı ile baş etme sorunları, diaspora ulusçuluklarının karşılaştıkları oldukça özel ve ciddi problemler sergiliyor. Ufak da olsa eski bir toprak parçasını elinde bulunduranlar daha az vahim sorunlarla karşılaşabilirler. Fakat ulusal seçeneğe yönelmeyen diaspora kültürünün karşı karşıya bulunduğu sorunlar, ulusçuluğu benimseyenlerinki kadar vahim ve trajik olabilir.⁷⁹

1.4.2.2. Benedict Anderson ve *Uzak Mesafe Milliyetçiliği*

Benedict Anderson, milliyetçi akımlar sonucu büyük imparatorlukların dezentegrasyon süreci ile kapitalizmin yükselişi süreci (ve teknolojinin gelişmesi süreci) sonucu

⁷⁷ a.g.e., s. 178-180.

⁷⁸ a.g.e., s. 180-181.

⁷⁹ a.g.e., s. 182-183.

dünyanın daha fazla birbirine entegre olma sürecinin nasıl iç içe geçtiğine dair akıl yürütmektedir. Bu çerçevede, entegrasyon sürecinin yeni tür milliyetçilikler doğurup doğurmadığına dair sorular sormaktadır.

İngiliz kökenli ABD doğumlu bir kişi olan Mary Rowlandson'un İngiltere'yi hiç görmediği halde anılarında 1675 yılında ABD'de gördüğü bazı şeyler için "İngiliz meraları", "İngiliz yolu", "İngiliz sığırları" gibi tanımlamalarda bulunması Anderson için yeni bir tür milliyetçiliği açıklamada kullanışlı olmuştur.⁸⁰ Anderson Rowlandson'un İngilizliğini mümkün kılan şeyin kapitalizm ve onun ulaşımı ve işçi göçünü mümkün kılan kurumları olduğunu iddia etmektedir. Ulaşımın kolaylaşmasını ise haritaların basımı ile ilişkilendiren Anderson, uzak mesafe ulaşımının ve kapitalist yayıncılığın on sekizinci yüzyılın sonunda ilk milliyetçi akımların oluşmasını sağlayan zemini yarattığını ifade etmektedir.⁸¹

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından günümüze kadar özellikle kara, havayolu ulaşımında, iletişim ve uydu teknolojilerinde, radyo yayıncılığında, bilgisayar teknolojilerinde yapılan devasa ilerlemeler göç deneyimini çok özel bir hale getirmiştir. Anderson ironik bir şekilde Rowlandson'un deneyimi ile bugünü karşılaştırmakta ve eğer Rowlandson günümüzde yaşasa elektronik teknoloji sayesinde odasında bulunan bir ekrandan bahsettiği yeşil İngiliz meraları kolaylıkla görebileceğini ifade etmektedir.⁸²

Bu akıl yürütmesini siyaset bilimi alanında da yapan Anderson Yunan vatandaşı olarak doğan Andreas Papandreou'nun, sonra Amerika vatandaşı olması ve ardından tekrar Yunan vatandaşı olarak Yunanistan'ın Başbakanı olması gibi örnekler vererek günümüzde vatandaşlık kavramının bir anlamda milli sınırları aştığını ifade etmektedir.⁸³

Kapitalizm ve beraberinde gelen teknolojik gelişmelerden ve milli sınırları aşan vatandaşlıktan yola çıkarak uzak mesafe milliyetçiliği adını verdiği kavramı geliştiren Anderson onu şöyle ifade etmektedir:⁸⁴

⁸⁰ Benedict Anderson, **The Spectre of Comparisons : Nationalism, Southeast Asia and the World**, Londra: Verso, 1998, s. 60

⁸¹ a.g.e., s. 62.

⁸² a.g.e., s. 68.

⁸³ a.g.e., s. 71.

⁸⁴ a.g.e., s. 74.

Uzak mesafe milliyetçiliği öncelikle, kapitalizmin tüm insan topluluklarını aman vermez ve hızlı bir şekilde transformasyona uğratmasının sonucudur. Sorumluluğa tabi olmayan ciddi bir siyaset biçimi yaratmaktadır. İkincisi, bu insan [*uzak mesafe milliyetçisi*] siyaset yaptığı ülkede neredeyse hiç vergi vermemekte; oranın hukuki sisteminden mesul olmamakta; başka bir ülkenin vatandaşı olduğu için orada sandığa dahi gitmemekte, hapisneden, işkenceden, ölümden kendisini ve ailesinin korkmasına gerek kalmamaktadır. O birinci dünya ülkelerinde güvenli bir şekilde ikamet ederek, [*anavatanına*] para ve silah gönderebilmekte, propagandayı yayabilmekte, uluslararası bilgisayar bilişim devreleri inşa edebilmekte ve bu durum söz konusu hedef ülke için ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Üçüncüsü, onun gerçekleştirdiği siyaset küresel insan hakları ve çevre hakları savunucularınıninki gibi kesintili ve tesadüfi bir şekilde oluşmuş bir özellik taşımamaktadır. Bu siyaset kaynağını, sürgünün kendi tercihi sonucu geliştiği bilincinden ve e-posta üzerinde savunduğu milliyetçiliğin aynı zamanda kurmaya kararlı olduğu etnik ulus devlet içinde tasarlanan, sıkışmış etnik kimliğin zeminini teşkil ettiği bilincinden almaktadır. Kendisini marjinalize eden ve yaftalayan o metropol [*ev sahibi devlet*] aynı zamanda gezegenin diğer bir köşesinde kendisini ulusal bir kahraman yapabilmektedir.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇERKES DİASPORASININ TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. Çerkesler

Bugünkü tanımına göre batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri ile kuzeyde Don nehri ağzı ile çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bataklığı ve Kuma nehrinin ağzı olarak kabul edilen bölgeye Kafkasya denmektedir. Kafkasya coğrafi ve siyasi açıdan Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuzey Kafkasya kabaca güneyinde Azerbaycan ve Gürcistan, batısında Karadeniz, doğusunda ise Hazar Denizi ile çevrilen bölgeye denmektedir. Tarihsel Çerkezistan veya Çerkesya ise Kuzeybatı Kafkasya'da bulunup batısında Karadeniz sahil şeridi, güneyinde Gürcistan, kuzeyinde ise Kuban Nehri bulunmaktadır.⁸⁵

⁸⁵ Gökhan Bolat, "Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, S.6 (Nisan-Ekim 2013), s. 122.

Şekil 1. Günümüzde Kafkasya’da Kafkas Halkları Haritası

Kaynak: <http://www.21mayis.org/>

Bu ülkenin otokton (yerli) halkı olan Çerkesler yaklaşık 13. yüzyıldan beri bu adla bilinmektedirler. Çerkes kelimesi dışarıdan verilmiş bir isim olup, Çerkesler kendilerini “Adıge” olarak tanımlamaktadırlar.⁸⁶ Çerkes kelimesinin etimolojik kökenine dair ortaya atılan birçok teori bulunmaktadır. En yaygın görüş Antik Yunan eserlerinde Kuzeybatı Karadeniz halkalarına verilen “Kerket” isminin günümüzde Çerkes halini aldığıdır.⁸⁷ Bugün Rusya’da yaşadıkları özerk bölgelere göre, Adige, Çerkes, Kabardey, Şapsığ gibi isimlerle adlandırılırlarken, Türkiye’de Kuzey Kafkasya’dan göç etmiş halkların hepsine birden Çerkes denmektedir.⁸⁸

Çerkeslerin nüfusuna ilişkin ilk bilgiler, 1820’lerde bölgeye gelen Rusların yapmış olduğu çalışmalar dikkate alındığında tahmini olarak 500.000 ile 2.000.000 arasında değişmektedir.⁸⁹ Bugün Çerkesler 1864’deki büyük sürgün sonrası anavatanları dışında Türkiye, Suriye, Ürdün, İsrail, Mısır ve Balkan devletlerinde dağınık olarak yaşamaktadır. Tüm dünyadaki bugünkü nüfuslarının 4 milyonun üzerinde olduğu

⁸⁶ Murat Papşu, “Boyun Eğmeyen İnsanların Ülkesi: Kafkasya”, **Atlas Tarih**, S. 24 (2013), s. 13.

⁸⁷ Bolat, **a.g.e.**, s. 123

⁸⁸ Papşu, **a.g.e.**, s. 13

⁸⁹ **a.g.e.**, s. 13.

hesaplanmaktadır. Bugünkü Kafkasya'daki nüfusları 709. 003'dür. Türkiye'deki nüfuslarının ise 2 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁰ Erken dönemde Arapların daha sonrasında Osmanlı'nın tebliğ faaliyetleri sonucu bugün bölgesel bazı küçük topluluklar dışında, Çerkeslerin çoğu Sünni Müslümandır.

2.2. Büyük Çerkes Sürgünü

2.2.1 Kafkas-Rus Savaşı

18. ve 19. yüzyıllarda Ruslar ve Kafkas halkları arasında yaşanan, Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ile sonuçlanan "Kafkas-Rus Savaşı" olarak adlandırılan savaş süreci sonunda 1 milyonu aşkın Kafkasyalı topraklarını terk ederek başka topraklara göç etmek zorunda kalmıştır.⁹¹

Emperyal devletlerin Kafkasya üzerinde hâkimiyet mücadelesinin kızıştığı bir dönem olan 18. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Rus hükümdarı II. Katerina'nın hükümdarlığı döneminde Rusya Kafkaslara doğru yayılmacı bir politika yürütmüştür. Bunun sonucu olarak Kafkas-Rus Savaşı iki cephede farklı özelliklerde, ayrı ayrı yürüyecek şekilde şiddetlenmeye başlamıştır. İlk cephe İmam Şamil önderliğinde, İslami bir ideoloji etrafında Ruslara karşı halkların savaştığı Çeçenistan ve Dağıstan cephesidir. İkincisi ise dini yönü çok daha zayıf olan ağırlıklı olarak Çerkeslerden ve Abazalardan oluşan gücün dağınık bir şekilde savaştığı Kuzeybatı Kafkasya cephesidir.⁹²

⁹⁰ UNPO, "Circassia", (Çevrimiçi) <http://www.unpo.org/members/7869>, (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

⁹¹ Murat Paşşu, "Yüz Binler Yurtlarına Yeni Yurtlarına Yürüdü", **Atlas Tarih**, S. 24 (2013), s.42.

⁹² **a.g.e.**, s. 44-45.

Şekil 2. Çarlık Rusyası İşgali Öncesi Kafkas Halkları Haritası

Kaynak: <http://www.21mayis.org/>

Şekil 3. Yıllara Göre Kafkasya'nın İşgali Haritası

Kaynak: <http://www.21mayis.org/>

1791 yılında Anapa'nın kaybedilmesi ardından, 1822-1825 yıllarında süren savaşlarda Çerkesler Kabardey'de büyük bir nüfus kaybetmiş ve bu bölgede Rusya'nın hâkimiyetini kabul etme zorunda kalmıştır. Savaşı sürdürmek isteyen Çerkesler o sırada

bağımsız olan Batı Çerkesya'ya geçmişlerdir. 1830 yılı sonunda Ruslar Kuban Nehri boyunca uzanan hat ile Karadeniz Kordon Hattı'nı birleştirmiştir. Böylece Çerkesler dış dünyadan tamamen tecrit edilmişlerdir.⁹³

Savaşın son döneminde Çerkesler Soçi'de bir kongre düzenleyerek güçlerini birleştirmiş ve Osmanlı ve İngiltere'den yardım istemişlerdir. Bu çaba da bu ülkelerin Rusya ile ilişkilerini bozmak istememeleri nedeniyle yarar getirmemiştir. Rusların sistematik işgal planı hızlanmıştır. Çerkesler ardı ardına gelen kayıpların ardından Rus komutanı Yevdokimov'un katliamları sonlandırma karşılığında kayıtsız şartsız itaat isteğini, gösterilecek yerlere yerleşmeleri şartlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Rus ordusu geriye kalan direnişçi grupların yerleşim yerlerini imha ederek yok etmiş, nihayetinde 21 Mayıs 1864'te bütün birliklerini Kbaada Vadisi'nde (Krasnaya Polyana) toplamış ve savaşın sona erdiğini Çar'a bildirerek büyük bir kutlama düzenlenmiştir.⁹⁴

Çar II. Aleksandr, Aziz Georgi Nişanı ile ödüllendirdiği Komutan Yevdokimov'a gönderdiği mektupta şöyle demektedir:

1860 yılında Batı Kafkasya'da savaşı bir an önce bitirmek için sunduğunuz ve tarafımızdan onaylanan plan, beklediğimizin çok üzerinde parlak bir başarıyla tamamlandı. Üç yıl içinde barış sağlanan ve bize düşman yerli halktan temizlenen Batı Kafkasya sağlam şekilde Rus yerleşimleriyle iskan edildi. Bu uzun ve kanlı savaş, devleti 150 yıldır uğradığı kayıplardan kurtararak ve kuşkusuz, zamanla ona bu kayıpları fazlasıyla telafi edecek geniş ve zengin bir ülke bahşederek sona erdi.⁹⁵

2.2.2. Anadolu'ya Göç ve Osmanlı İskân Politikaları

Rusya ele geçirdiği yerlerdeki hâkimiyetini sürekli hale getirmek için sistemli bir iskân politikası izleyerek Çerkeslere iki seçenek sunmuştur; ya kolay hâkimiyet sağlanabilir

⁹³ a.g.e., s. 45-48.

⁹⁴ a.g.e., s. 51-52.

⁹⁵ a.g.e., s. 52-53.

Kuban bölgesine yerleşecek ya da Anadolu'ya göç edeceklerdir. Bu yöntemlerle, yerlerinden edilen Çerkeslerin yerlerine Ruslar, Ermeniler gibi Hristiyan topluluklar yerleştirilmiştir.⁹⁶

Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin başlangıcı Kırım Savaşı'na (1853-1856) dayanmakta olup, göç yoğunluğu dalgalı bir seyir almış, 1860'larda yoğunlaşarak 1864'de toplu göçler halini almıştır. Kargaşa ve imkânsızlıklar ortamında kayıtlar tam olarak tutulamadığı için Anadolu'ya göçe zorlanan Çerkeslerin sayısı hakkında farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Bedri Habiçoğlu bu sayıyı 1.500.000 ile 2.000.000 olarak verirken Justin McCarthy aşağı yukarı 1.200.000 Çerkesin göç yoluna çıktığını ve bunlardan 800.000 kadarının Osmanlı toprakların sağ salim ayak basabildiğini söylemektedir.⁹⁷

1863 ve 1864 yıllarında Çerkes göçleri Anadolu'ya olduğu kadar Rumeli'ye de yönelmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rumeli'deki Çerkesler tekrardan Osmanlı'nın iç bölgelerine ve Ortadoğu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti bu dönemdeki büyük ölçekli göçü sağlıklı bir şekilde yönetebilmek için kağıt üzerinde belirli tedbirler olsa da uygulamada bunları gerçekleştirmekte oldukça başarısız olmuştur. Örneğin, 1864 yılında Karadeniz'deki varış limanlarından biri olan Samsun/Çarşamba'da ölen Çerkeslerin kefen parasının belirlemek için kullanılan defterde 503'ü çocuk 1361 kişinin ismi yazılıdır. Bu örneğe bakarak sadece Osmanlı'nın Karadeniz limanlarında ölen Çerkeslerin sayısının 100.000'den fazla olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁸

⁹⁶ İlhan Satış, "19 Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes Göçü ve İskanları", **Geçmişten Geleceğe Çerkesler; Kültür, Kimlik ve Siyaset**, ed. Sevdâ Alankuş ve Esra Oktay Arı, Ankara: KAFDAV Yayınları, 2014, s. 210.

⁹⁷ a.g.e., s. 210-211.

⁹⁸ Berat Yıldız, "Osmanlı Çerkesleri Yerleştirmekte Zorlandı", **Atlas Tarih**, S. 24 (2013), s. 55-56.

Şekil 4. Bölgelere Göre Çerkes Sürgünü Haritası

Kaynak: <http://www.mahmutmarsan.com/>

Osmanlı'nın iskan politikasının başlıca iki amacı bulunmaktadır. Birincisi gayrimüslim nüfusun yoğunluklu olarak yaşadığı yerlere Müslüman toplulukları yerleştirerek denetimi kolaylaştırmaktır. İkincisi ise Tanzimat'la birlikte gelen modern devlet düzeninin gerektirdiği vergi toplama, orduya asker toplama, boş arazileri işleme gibi devlet işlerinin göçmenlerin katkılarıyla çözüme kavuşturulmasıdır.⁹⁹

Osmanlı Devleti 1850'lerden sonra gelen yoğun göç dalgasını yönetebilmek amacıyla doğrudan padişaha bağlı bir Muhacirin Komisyonu kurmuştur. Komisyonun kararlarına göre göçmenler belirli bir süre askerlik ve vergiden muaf olacak, onlara arazi, ev ve hayvan verilecektir. Ancak bunlar ilk gelen Çerkesler için neredeyse hiç uygulanmamıştır. Yine Osmanlı Devleti geçmişten bu yana her on yerli aileye bir göçmen aile düşecek şekilde bir yerleştirme politikası yürütmüştür. Bu politikada kısa bir zaman dilimi içerisinde çok yoğun bir göç dalgasıyla karşılaşıldığı için uygulanamamış ve bu durum Çerkeslerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur.¹⁰⁰

⁹⁹ a.g.e., s 56.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 56-57.

Şekil 5. Türkiye'de Çerkes Yerleşim Yerleri Haritası

Kaynak: <http://www.21mayis.org/>

Osmanlı Devleti ilk başlarda Çerkesleri yerli halkın tercih etmediği İç Anadolu'daki boş arazilere yerleştirmek istese de göç dalgasının yoğunluğu kontrolü zorlaştırmış ve Çerkesler kendi başlarına hareket ederek Kayseri/Uzunyayla gibi Çerkeslerin yoğunlaştığı bölgeler ortaya çıkmıştır. Bu tür bölgelerde kültürün ve dilin korunması kolaylaşmıştır. Öte yandan, bu bölgelerde yerli halkın neredeyse nüfus çoğunluğunu kaybetmesine yol açacak şekilde gelişen göç yerel halk ile göçmenler arasında çatışmalara sebebiyet vermiştir.¹⁰¹

¹⁰¹ a.g.e., s. 57-58.

2.3. Osmanlı Döneminde Çerkesler

2.3.1. Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet Osmanlı toplumu için örgütlenme hakkı getirmiş ve aynı yıl içerisinde çok sayıda cemiyet kurulmuştur. Cemiyetleşme bu tarih itibarıyla o kadar hızlanmıştır ki İttihat ve Terakki yönetimi bu cemiyetlerini kuruluşunu kontrol altına almak amacıyla 16 Ağustos 1909 günü “Cemiyetler Kanunu” adı altında bir kanun çıkarmak durumunda kalmıştır. Bu kanunun bir maddesi etnik milliyet ve cinsiyet esasında dayanan cemiyetleri yasaklıyor olsa da bu kanun tam olarak uygulanamamıştır. Cinsiyete ve etnisiteye dayalı birçok cemiyet açılmaya devam etmiştir.¹⁰²

Bu cemiyetlerin bir tanesi de 1908 yılının Ağustos ayında İmam Şamil’in oğlu Gazi Mehmet Paşa’nın İstanbul’daki evinde toplanan dönemin önde gelen aydınlarının temelini attığı Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti’dir. Cemiyetin resmi kuruluş tarihi 4 Kasım 1908’dir. Derneğin merkezi sırasıyla Koska, Sinekli Bakkal Sokağı, Fatih ve Divan Yolu lokasyonlarında bulunmuştur.¹⁰³

Cemiyet’in başkanlığını 1916 yılına kadar Ahmet Cavit Therket Paşa yapmıştır. Kurucularının ve üyelerinin büyük çoğunluğu iyi eğitim almış, birkaç dil bilen asker, bürokrat, yazar Çerkeslerdi. Önde gelen üyeleri şu şekilde sayılabilir: Mareşal Berzeg Zeki Paşa, Pooh Nazmi Paşa, Met Çunatuko İzzet Paşa, İsmail Berkok, Ahmet Mithat Efendi, Prof. Aziz Meker, Hayriye Melek Hunç Hanım, Seza Pooh Hanım, Vasfi Güsar. Aksoy’a göre kurucularının ortak özelliklerinden birisi çoğunun Osmanlı topraklarında doğmuş olmasıdır. Çerkesceyi ve Osmanlıca’yı çok iyi bilen bu insanlar, Osmanlı’ya inanç ve vefa duygusu taşıırken, anayurtları Kafkasya’ya özlem duymaktadırlar. Siyasi görüş açısından ise oldukça heterojen bir topluluktur. İçlerinde İttihat ve Terakki üyesi

¹⁰² Yavuz Selim Karakışla, “Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti (1919)”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, C. 15, S. 88, (Nisan 2001), s.39.

¹⁰³ Zeynep Aksoy, “Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti (1908-1923) – I”, (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/5526-cerkes-ittihat-ve-teavun-cemiyeti-1908-1923-i.html>, (Erişim Tarihi: 17.03.2015), par. 4-6.

olanlar, padişah taraftarları, anavatana dönüş taraftarları ve buna karşı çıkanlar gibi birçok düşünceden insan bulunmaktadır.¹⁰⁴

28 Ocak 1909'da yayınlanan cemiyetin nizamnamesi (tüzüğü) 36 maddeden oluşmaktadır. Bu nizamnamede cemiyetin kuruluş amacı Çerkesler arasında sosyal ilişkilerin temini ve buna ek olarak ticari ilişkilerin geliştirilerek maddi ve manevi bir ilerlemenin sağlanması olarak gösterilmiştir. Nizamnamenin eğitimi geliştirmeye yönelik maddelerinde Çerkes çocuklarını köylerde eğitim alması için köy okulları açılması ve bunun için yerel halktan yardım toplanması, İstanbul'da özel bir okul açılması yine Çerkeslerin yoğun yaşadığı diğer bölgelerde de okullar açılması hedeflenmektedir. Ayrıca cemiyet tarafından bir gazetenin de çıkarılacağı nizamname de yer almıştır.¹⁰⁵

Çerkeslerin ortak sesi olma amacıyla yola çıkan cemiyet kendisini Çerkeslerin temsilcisi olarak addetmiş ve yöneticilerle iyi ilişkiler kurarak Çerkeslerin sorunlarını gündeme getirmeye ve çözümler bulmaya çalışmıştır. Bu amaçla beyannameler ve talimatlar yayınlamıştır.¹⁰⁶

17 Kasım 1908 tarihinde yayınlanan talimatname cemiyetin örgütlenme anlayışı açısından önemli bilgiler sunmaktadır. 20 maddeden oluşan bu talimatnamenin bu açıdan dikkat çeken maddeleri şu şekildedir:

Madde 1 - Anayasa ve danışma usulünün ve meşrutiyetin yürürlüğünün devamı, Çerkeslerin eğitim, ticaret ve tarım bakımından gelişmelerinin sağlanması ve herkesin güzel bulduğu, yasalara uygun bulunan ulusal geleneklerinin korunması gibi hayırlı gayelere hizmet etmek ve merkezi İstanbul olmak üzere «Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti» adıyla bir dernek kurulmuştur.

Madde 3 – Derneğe olağanüstü para yardımında bulunanlara yahut bilimsel olarak ve kalemiyle takdire değer derecede güzel hizmetleri görülenlere yönetim kurulu tarafından dernek adına yardımlarının miktarı ve hizmetlerinin derecesi belirtilerek birer teşekkür yazısı gönderilecektir.

¹⁰⁴ a.g.e., par. 8-10.

¹⁰⁵ a.g.e., par. 12-15.

¹⁰⁶ a.g.e., par. 18-19.

Madde 9 - Yönetim kurulunun işlemlerini ilgilendiren bir konu hakkında her ne taraftan olursa olsun vaki olacak sorulara yönetim kurulunca cevap verilecek ve bu cevap yeterli görülmediğinde bu durum genel kurulda incelenmek üzere o kişi tarafından yönetim kuruluna yazılı olarak bildirilecektir, Yönetim kurulunun bilgisi ve rızası almaksızın hiç kimse dernek adına yayın yapmayacaktır.

Madde 14 - Her yıl Temmuz'un onuncu günü yönetim kurulunca dernek merkezi donatılarak sevinç gösterisi yapılacak ve tüm üyeler çağırılarak genel toplantı yapıp bu toplantıda yönetim kurulu üyeleri dördüncü maddede belirtildiği gibi yeniden seçilecek, işlemler ve tüm hesaplar incelenecektir. Üyelerden çağırıya uyamayanlar özürlerini yönetim kuruluna bildireceklerdir.

Madde 16 – İstanbul'da mümkün olduğu kadar çabuk bir gazete çıkarılması ve derneğin parasal gücü elverişli olduğu zaman Çerkeslerin kalabalık olarak yerleşik buldukları yerlerde özel bir ortaokul ile tarım ve sanayi okulları ve İstanbul'da da genel eğitim programı dairesinde ilim fen ve gerekli yabancı dil öğretilmek üzere ilk, orta ve lise kısımlarını kapsayan bir özel okul ile matbaa ve bir kütüphane kurmak ve adı geçen okullardan diploma alanların genel okullardan çıkanlar gibi usul dairesinde yüksek okullara kabul olunmalarına izin alınması için gerekeni yapmak ve her yıl bunların en zekilerinden birkaçının bilgilerini arttırmak için bazı yabancı ülkeler üniversitelerine gönderilmelerine çalışılacaktır.

Madde 17 - Yeni tarım ve sanayi aletleri getirtilip cins aygır ve boğalar sağlanacak, kışlak ve meraların genişletilmesine, fabrikalar kurulması, çift ve arabaların iyileştirilmesine, Cerkeslerin eskiden beri alışageldikleri süvarilik ve cündiliğin muhafazası için dernekçe gerekli önlemler alınarak mümkün mertebe yol göstericilik ve yardım yapılacaktır.

Madde 19 - Bu talimatname bastırılarak Çerkes köylerinin hepsine birer nüshası gönderilecektir.¹⁰⁷

Zeynep Aksoy'un cemiyetin tarihine ilişkin yazmış olduğu makalede paylaştığı cemiyet tarafından yayınlanmış beyannamelerden biri olan 1908 tarihli beyannamede

¹⁰⁷ Guşips, "Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti Talimatnamesi", (Çevrimiçi)
<http://www.gusips.net/analysis/mkl/5658-cerkes-ittihad-ve-teavun-cemiyeti-talimatnamesi.html>,
(Erişim Tarihi: 17.03.2015).

Çerkeslerin yaşamış olduğu sorunlar üzerinde durulup, çözüm önerileri getirilmiştir. Çerkes milletinin Osmanlı'ya duyduğu minnet ile başlayan beyannamede, Çerkes milletinin devamı için milli terbiye ve geleneklerden kopmamının gerekliliği vurgulanmıştır. Eğitimin önemi sürekli ifade edilmiş, halkı açılacak okullar için öğretmen bulunamaması durumunda cemiyete başvurmaya davet etmiş, cemiyetin bu konuda elinden gelen desteği göstereceği ifade edilmiştir. Eğitimin yanında toplum çalışmaya, tarım, hayvancılık ve ticaret alanında ilerlemeye teşvik edilmiştir. Özetle geleneklerle birlikte modern yaşamın gerekliliklerinin yerine getirilmesi Çerkes milletinin devamının yolu olarak gösterilmiştir.¹⁰⁸

Cemiyet faaliyetlerini Osmanlı topraklarının yanında anavatan Kafkasya'da da sürdürmüştür. Düzceli Hizelt İbrahim Bey, Tsağo Ahmet Nur ve Yusuf Suad Neğuç farklı zamanlarda Kafkasya'ya giderek, Kafkasya'nın bilim, din, ekonomi alanlarında kalkınması için uzmanlık alanları çerçevesinde faaliyetler yürütmüşlerdir. İbrahim Bey'in çalışmaları sonucu yoksul ve öksüz çocukların eğitim alabileceği bir okul açılmıştır. Yusuf Bey ise Sovyet yönetimi ile temaslarda bulunmuş, halkın bağımsızlık amacıyla birlik olması için propaganda faaliyetleri yürütmüştür.¹⁰⁹

Ayrıca, cemiyet dönemin Çerkeslerinin en büyük sorunlarından birisi olan köleliğin kaldırılması için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Çalışmalar sonucu sorunun bir boyutu olan Harem'de bulunan Çerkes kızlarının ailelerine iadeleri gerçekleştirilebilmişse de Osmanlı ve Çerkes toplumunda köle sınıfının kaldırılması ve köle ticaretinin durdurulmasına ilişkin çalışmalar uzun süre devam etmiştir. Hükümet tarafından bu alanda kanunlar getirilmişse de denetlemedeki yetersizlikler ve köklü toplumsal alışkanlıklar çözümü geciktirmiştir.¹¹⁰

Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti 1908-1923 yılları arasında hedefleri doğrultusunda Çerkes köle ticaretinin yasaklanması, Çerkes alfabesinin oluşturulması, Kafkasya'da okulların açılması, Guaze (Rehber) Dergisi'nin çıkarılması gibi birçok başarılı faaliyet

¹⁰⁸ Aksoy, a.g.e., par. 26-38.

¹⁰⁹ Fatih Gide, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri", **Geçmişten Geleceğe Çerkesler; Kültür, Kimlik ve Siyaset**, ed. Sevdâ Alankuş ve Esra Oktay Arı, Ankara: KAFDAV Yayınları, 2014, s. 348.

¹¹⁰ a.g.e., s. 348.

gerçekleştirmiş. Çerkes toplumunun birliği ve beraberliği adına ciddi adımlar atmış, diaspora tarihinde önemli bir yer edinmiştir.¹¹¹

2.3.2. Şimali Kafkas Cemiyeti

Aydın Turan, Şimali Kafkas Cemiyeti'ne dair elimizde iki temel belge bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre, ilki Minber Matbaası'nda basılmış 12 maddelik bir talimatname ile aynı matbaadan çıkma 8 sayfalık bir nizamname, diğeri de Mustafa Butbay'a ait 1933 tarihli "Kafkasya Hatıraları" adlı hatıratır. Cemiyetin nizamnamesi 1919 tarihli olmakla birlikte, kuruluşun bu tarih öncesinde (yüksek ihtimalle 1918 baharında) gerçekleştiği bazı belgelerden anlaşılmaktadır.¹¹²

Şimali Kafkas Cemiyeti bünyesindeki aktif isimler arasında, Dr. Mehmed Reşid Bey (21), Bekir Sami Kundukh (22), İsmail Canbulat (23), Yusuf İzzet Paşa (24), Aziz (Meker) Bey (25), Hüseyin Kadri (Şhaplı) (26), Hayriye Melek Hanım (27) gibi isimler bulunmaktadır. Cemiyetin başkanlığını ise Hüseyin Tosun (Shaplı) Bey yapmıştır.¹¹³ 19. yüzyıl Kuzey Kafkasya diasporasının ilk resmi teşkilatı olan Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nde "kilit isim" olan Müşir Fuad Paşa da, Kuzey Kafkasya ile ilgili İttihat ve Terakki içerisindeki pek çok askeri-politik plan ve yapılanmanın etkin bir parçası olduğu gibi, Şimali Kafkas Cemiyeti'nde de ağırlıklı bir yere sahip olmuştur.¹¹⁴

Cemiyetin bahsi geçen nizamnamesinin ikinci maddesinde belirtilen cemiyetin gayeleri şu şekilde sıralanmaktadır:

Kuzey Kafkasya'nın asli unsurlarının milli haklarını savunmak, elde etmek ve adı geçen unsurlar arasında kardeşlik, milli dayanışma ve yardımlaşmayı kurmak ve güçlendirmek; milli karakteri geliştirmek, ilimler ve uygulamalı bilimleri (ulûm ve funûnu) ve özellikle milli eğitimi yaymak ve genelleştirmek; sanat ve

¹¹¹ Aksoy, a.g.e., par, 42-45.

¹¹² Aydın Turan, "Şimali Kafkas Cemiyeti", (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/5514-simali-kafkas-cemiyeti.html>, (Erişim Tarihi: 16.05.2015).

¹¹³ a.g.e., par. 8.

¹¹⁴ a.g.e., par. 1-4.

ticareti teşvik, yetim çocukları ve yardıma muhtaç aileleri himaye; hastalıklara karşı mücadele ile milli nüfusu arttırmak ve soyun saflığını korumaktır.¹¹⁵

Yine Turan'ın da belirttiği üzere, bir sonraki maddede bu amaçlara yönelik “milli dilleri yazılı hale getirmek”, ‘milli okullar kurarak milli eğitimi yaymak’ ‘milli unsurlarının bulunduğu yerlerde şubeler açmak’ ‘çeşitli dillerde gazete ve broşürler yayımlamak’ gibi” yöntemler izleneceği ifade edilmektedir.¹¹⁶ Milli diller açısından bakıldığında, bir alfabe komisyonunun Kuzey Kafkasya dillerini latin alfabesi ile yazıya geçirme çalışmaları Cemiyetin bu alandaki önemli aktivitelerine örnek gösterilebilmektedir.¹¹⁷

Sosyal ve kültürel faaliyetleri dışında, bünyesindeki isimler düşünüldüğünde Şimali Kafkas Cemiyeti'nin de oldukça politik bir yapılanma olduğunu söylemek doğru olacaktır. Nitekim, Bolşevik Devrimi sonrasında Osmanlı dahilinde yaşanan Kafkasya bağlantılı gelişmelerde diaspora içinden pek çok isim yer almış, İstanbul'a gelerek bağımsızlıklarının tanınması yönünde söz alan bir Kafkas heyeti ile, “Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti”nin ilanı ile neticelenen görüşmelere katılmışlardır.¹¹⁸ Söz konusu devlet daha sonra da Mondros Mütarekesi'nden sonraki bir tarihte bile İttihat ve Terakki ve cemiyet kadrolarınca askeri ve siyasi destek görmüştür.¹¹⁹

Mondros Mütarekesi cemiyet için yeni bir dönemin başlangıcını olmuştur. İttihat ve Terakki'nin çökmesiyle birlikte azalan gelir kaynakları, İstanbul'un işgali gibi sebepler sonucunda cemiyet “Şimali Kafkasya Muhacirleri Cemiyet-i Hayriyesi”ne dönüşmüş, cemiyetin üyelik şartları eskisine oranla kolaylaştırılmış ve genişlemesi sağlanmıştır. Bununla birlikte cemiyet ayrıca siyasetten çekildiği izlenimini vermeye çalışmıştır. Ne var ki bu çabalar cemiyetin güçlü İttihat ve Terakki bağlantıları nedeniyle, Damat Ferid hükümetinin baskısına maruz kalmasına engel olamamış ve merkezinin kapatılmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak cemiyetin faaliyetleri evlere, otel odalarına ve zaman zaman da “Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti”ne kaymıştır.¹²⁰

¹¹⁵ a.g.e., par. 16.

¹¹⁶ a.g.e., par. 7.

¹¹⁷ a.g.e., par. 16.

¹¹⁸ a.g.e., par. 9.

¹¹⁹ a.g.e., par. 10.

¹²⁰ a.g.e., par. 11-12.

Mütareke sonrası dönemde Kafkasya ile olan bağlantısı açısından bakıldığında, cemiyetin faaliyetlerini söz konusu coğrafyadaki General Denikin tarafından yürütülen Rus işgali ve buna karşı meydana gelen direniş çabasının şekillendirdiği söylenebilmektedir. Şimali Kafkas Cemiyeti, “maddi olanaksızlıklar ve politik açmazlarla” boğuşan, ulusal hükümeti dağılmış Kuzey Kafkasya için İstanbul’daki yegâne muhatap olmuştur.¹²¹ Cemiyet görüşmeler neticesinde Kuzey Kafkasya’ya içinde rütbeli askerler ve öğretmenlerin bulunduğu bir delegasyon gönderme kararı almış ancak kurulun vapurla hareketinden birkaç hafta sonra “[c]emiyete doğrudan ya da dolaylı destek sağlayan bazı önemli isimler (eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf, eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat, eski Karesi mebusu Hüseyin Kadri, Şimali Kafask Cemiyeti başkanı ve ‘Milli Ajans Müdürü’ Hüseyin Tosun, eski Edirne Valisi Zekeriya Zihni, İstanbul Merkez Komutanı Ali Said Paşa, Mürsel Paşa)” İngilizlerce Malta’ya sürgüne gönderilmiş, kalan üyeler Anadolu’ya geçerek buradaki mücadeleye katılmışlardır. Gönderilen heyet ise “Kuzey Kafkasya’nın direniş güçlerini organize etmek, yeni bir parlamento oluşturmak, gerekirse bolşeviklerle uzlaşarak ulusal bağımsızlığı korumak amacıyla, çeşitli gruplarla ve bu arada Kafkasya’daki İtilaf kuvvetleriyle sağladığı temaslardan olumlu sonuç [alamamış]” ve yine Anadolu’daki harekete katılmak üzere geri dönmüşlerdir.¹²²

2.3.3. Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti

Çerkesler tarafından II. Meşrutiyet’in ardından kurulan cemiyetlerden biride 18 Mayıs 1919 tarihinde Beşiktaş Akaretler’de Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti ileri gelenleri tarafından kurulan Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti’dir. Öğrencilik yıllarında Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti ve Şimali Kafkas Cemiyeti’nin üyeleri arasında bulunan Vasfi Güsar’a¹²³ göre Cemiyet Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti’nin de kurucularından olan Met Çunatuko İzzet Paşa’nın fikri önderliğinde kurulmuştur.

¹²¹ a.g.e., par. 13.

¹²² a.g.e., par. 14-15.

¹²³ Vasfi Güsar’ın biyografisi için Bkz: http://www.uzunyaylakafkas.com/md_6/ct_11/pages/VASFI-GSAR_65.html

Şimal-i Kafkas Cemiyeti'nin aktif üyelerinden olan Mustafa Butbay ise kaleme aldığı hatıralarında Şimal-i Kafkas Cemiyeti dağıtıldıktan sonra cemiyetin üyelerinin merkezsiz kaldığını ve kadınların Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin kurarak kendilerini başboş durumdan kurtardığını ifade etmektedir. Bu iki tarihi şahsın ifadeleri Şimal-i Kafkas Cemiyeti, Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti ve Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti arasındaki organik bağı gözler önüne sermektedir.¹²⁴

15 Mayıs 1919 günü Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hukuk Müşavirliği şubesinin, İstanbul Emniyet'i Umumiye Müdürlüğü'ne göndermiş olduğu resmi yazıda (derkenar) cemiyetin nizamnamesinden (tüzük) hareketle yardıma muhtaç Çerkeslere yardım etmek, kuracağı yetimhanelerde, okullarda Çerkes himaye etmek ve milli terbiyeyi (eğitimi) yaygınlaştırmak gibi amaçları kısaca özetlenmiş ve nizamnamenin cemiyetin resmi mührüyle mühürlenmemiş olması dışında, Cemiyetler Kanunu'na göre cemiyetin kurulması için hiçbir engel bulunmadığı belirtilmektedir. Cemiyetin nizamnamesinde yer alan bir ibareden, cemiyetin bu yazıdan üç gün sonra, 18 Mayıs 1919 tarihli, 102 numaralı Dahiliye Nezareti İlmühaberiyile kurulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵

İstanbul Beşiktaş'ta bulunan Çerkes Kız Numune Mektebi'ni merkez olarak kullanan Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti daha önce de Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nde aktif olarak faaliyet gösteren beş Çerkes kadını tarafından kurulmuştur: Hayriye Melek Hunç Hanım, Seza Pooh Hanım, Makbule Berzek, Emine Reşit Zalique, ve Faika Hanım. Cemiyetin ilk toplantısında Hayriye Melek Hanım başkan olarak seçilmiştir.¹²⁶

Dönemin Çerkes toplumunun önde gelen figürlerinin Osmanlı Devleti yönetim kademeleri ile olan ilişkilerine ve sosyal, toplumsal hayatta üstlendikleri rollere ilişkin çarpıcı bir örnek olması açısından Cemiyet'in başkanı olarak kuruluşundan kapanışına kadar öncü rol oynayan Hayriye Melek Hanım'ın sofistike karakteri ve hayatı oldukça dikkat çekicidir. Elmas Zeynep Arslan'ın Hayriye Melek Hanım'ın hayatına ilişkin yakınları ile yaptığı detaylı mülakatlar ve araştırmalar onun hayatına ilişkin önemli bir bilgi kaynağı niteliği taşımaktadır.

¹²⁴ Elmas Zeynep Arslan, "Circassian Organizations in the Ottoman Empire (1908-1923)" (Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yayınlanmamış Master Tezi), İstanbul, 2008, s. 166.

¹²⁵ Karakışla, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹²⁶ Arslan, **a.g.e.**, s. 166-167.

Arslan'ın araştırmasına göre Hayriye Melek Hanım bir Çerkes boyu olan Vubihlardan olup 1880'lerin başında Balıkesir Manyas'ta doğmuştur. Babası Kasbolet Bey 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşlarında Balkanlar'da Ruslara karşı savaşmıştır. İki kız, bir erkek kardeşi olduğu bilinmektedir. Orduda kumandan olan ağabeyi Ali Sait Akbay Togan Paşa Osmanlı ordusu için Yemen Cephesinde savaşmış ve II. Abdülhamit'in isteğiyle Yemen Sultanı'nın kızıyla evlenmiştir. İstanbul'a döndüğünde 25. Kolordu Komutanı olarak atanmış ve Kuva-yi Milliye saflarında savaşarak Anadolu'da çıkan devrim karşıtı hareketlere Kafkas kökenlilerin katılımını engellemiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun ardından milletvekilliği yapmıştır. Kız kardeşlerinden biri olan Faika Hanım ise Sultan Reşad'ın gelinidir. Amcası Çerkes Yakup Paşa, Sultan'ın Mısır temsilcisi olarak İskenderiye'ye atanmış ve Mısır Kralı Faruk'un halası Prenses Cemile Fazıl ile evlenmiştir. Halası ise Tunus Sultanı ile evlenmiştir.¹²⁷

Hayriye Melek Hanım Dame De Sion Lisesi'nen mezun olmuştu ve Fransızca'yı iyi konuşabilmekteydi. II. Abdülhamit'in sarayında katip olarak çalışmıştır. Sultan Reşad'ın gelini olan kız kardeşi Faika Hanım ile olan ilişkileri II. Abdülhamit'in Hayriye Melek Hanım'dan şüphelenmesine ve onu saraydan uzaklaştırmasına neden olmuştur. Diğer iki kız kardeşi ile birlikte Bursa'ya sürülen Hayriye Melek Hanım ve kardeşleri birçok kez saraya ne kadar gözüpek olduklarını gösteren mektuplar yazmış suçsuz yere kendilerine zulüm edildiğini ifade etmiş ve hakları olan maaş ve yaşayabilecekleri bir konak talep ederek bir anlamda itibarlarının iade edilmesini istemişlerdir.¹²⁸

Hayriye Melek Hanım bir arkadaşı tarafında yazılan bir hatıratıda "Çerkes ırkının bütün hususiyetleri taşıyan," "malumatlı, hal ve hareketleri pek nazik ve nazlı, ayrıca şairana hissiyata sahip bir kadın" olarak anlatılmaktadır. Yine aynı hatıratıda göre bu üç kız kardeşin Bursa'da sürdürdükleri modern yaşam ve bölgeye göre "rahat" olarak adlandırılabilir hal ve hareketleri de ayrıca bölge halkının dikkatini çekmiştir.¹²⁹

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Bursa'dan ayrılan Hayriye Melek Hanım yukarıda da adı geçen Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nin de kurucularından olan Met Çunatuko İzzet Paşa ile evlenmiştir. İkinci evliliğini ise İzzet Paşa'nın ölümü ardından Çerkes

¹²⁷ a.g.e., s. 169-173.

¹²⁸ a.g.e., s. 175-178.

¹²⁹ a.g.e., s. 179.

kültürü ve tarihi alanında araştırmalar yapan bir bilim adamı ve avukat olan Aytek Namitok ile yapmıştır. Namitok'un Türkiye'ye girişi yasak olduğu için düğünleri Hayriye Melek Hanım'ın halasının Mısır'daki sarayında gerçekleşmiştir.¹³⁰

Hayriye Melek Hanım 24 Ekim 1963'teki vefatının ardından Kafkas Kùltür Derneği'nin Cumhuriyet gazetesine verdiği ilanda şöyle denilmiştir.

Vefat: Eski Ordu Kumandanı merhum Org. Ali Sait Paşa'nın hemşiresi, merhum Med Yusuf İzzet Paşa'nın eski haremi ve Prof. Aytek Namitok'un zevcesi ve izemuğ ailesinin teyzeleri, Cemiyetimizin güzide azarından ve ilk kadın yazarlarımızdan HAYRİYE MELEK¹³¹

2.3.3.1. Cemiyetin Amaçları ve Faaliyetleri

Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin kuruluşunu ilan eden 18 Mayıs 1919 tarihli, 102 numaralı Dahiliye Nezareti İlmühaberi'nde bulunan cemiyetin nizamnamesinin önemli birkaç maddesi şöyledir:

I. Genel Maddeler

Madde 1. Merkezi İstanbul'da olmak ve sonradan gereken yerlerde şubeler açılmak üzere "Çerkes Kadınları Teavun Cemiyeti" adlı bir dernek kurulmuştur.

Madde 2. Derneğin gayesi Çerkeslerden yardıma muhtaç olanlara yardım etmek, kız ve erkek çocukları kuracağı yetimevleri, okullar ve işevlerinde (daru's-sinae) korumak ve aynı zamanda ulusal kùltürü geliştirmektir.

Madde 3. Kurulacak yetimevleriyle, okullarda eğitim Türkçe ve Çerkesce olacağı gibi yabancı diller de öğretilebilecektir.

Madde 4. İşevlerinde dokumacılık, terzilik, nakış, gümüş işleri öğretilerek hem ulusal sanayiı canlandırmak ve hem de kadın ve erkeklerden çaresizlik ve yokluk

¹³⁰ a.g.e., s. 181-183.

¹³¹ a.g.e., s.184.

içinde kalanları kişisel çalışmalarıyla yokluktan kurtarmak ve kişisel girişimi genelleştirmektir.

Madde 5. Dernek gayeye ulaşmak için konserler, konferanslar, müsamereler düzenleyecek, gazeteler, broşürler ve kitaplar yayınlayacak ve kütüphane kuracak, kütüphane herkese açık bulundurulacaktır.

Madde 6. Dernek birinci maddede belirtildiği gibi taşralarda şubeler açacağı gibi olanak doğunca ilkokullar da açacaktır.

Madde 8. Dernek faal ve doğal üyelerden oluşmuştur. Senelik, ayda yirmi kuruş taahhüdatda bulunan her kişi derneğin üyesidir.

II. Örgütlenme

Madde 9- Derneğin işleri gerekirse on iki hanımdan oluşan Diyane¹³² Kurulu yani bir merkez kurulu ile yine yedi veya on iki hanımdan oluşan bir yönetim kurulu tarafından yürütülecektir.

III. Görevler

Madde 12. Diyane kurulu dernek tüzüğünün bekçisi (nigehbâni) ve derneğin düzenleyicisidir. On beş günde bir toplanarak, yönetim kurulu gibi o da derneğin işlerinin yürütülmesine gözcü ve yardımcı olacaktır. Gereğinde daha sık toplanır ve üç defa özürsüz olarak gelmeyen üyeyi istifa etmiş sayarak yerine bir diğerini seçer.

Madde 16. Derneğin işlerinin hesabından yönetim kurulu başkanı ile sorumlu kâtip ve veznedardan meydana gelen kasa kurulu yönetim kuruluna karşı sorumlu olduğu gibi yönetim kurulu üyeleri de Diyane kurulu'na, Diyane kurulu da kongre kuruluna karşı sorumludur.¹³³

Arslan çalışmasında cemiyetin faaliyetlerine örnek olarak cemiyet tarafından organize edilen iki program hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan ilki cemiyet tarafından *Vakit* gazetesinde verilen ilana göre 9 Nisan 1919 tarihli “Bağçe Eğlenceleri” başlığıyla

¹³² Diyane Çerkescede “anamız”, “millet anası” anlamına gelmektedir.

¹³³ Erol Karayel, “Kuruluşundan Kapanışına Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti” (Çevrimiçi) <http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/441>, (Erişim Tarihi: 17.04.2015).

duyurulan, cemiyet tarafından kurulacak yetimhane yararına batı ve doğu müziklerinin çalınacağı, batı danslarının yapılacağı bir kokteyldir. İkincisi ise yine aynı gazeteye verilen “Fevakalde Konser” başlıklı ilana göre 19 Kasım 1920’de düzenlenecek ünlü isimlerin katılacağı, orkestra performansının ardından Çerkes danslarının yapılacağı organizasyondur.¹³⁴

Arslan’a göre bu faaliyetlerin en dikkat çeken özelliklerinden biri dönemin Osmanlı toplumunda erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı seansların yapıldığı organizasyonlardan farklı olarak kadınlar için yapılan seanslara ek olarak kadın ve erkeklerin bir arada katılabildikleri seansların yapılmasıdır. Organizasyonların bir diğer önemli özelliği ise Çerkes kültürü ve folkloruna ilişkin faaliyetlerin yanı sıra Batı müziği ve dansı gibi Batı kültürüne ait faaliyetlerin de yapılması olarak gösterilmiştir.¹³⁵

2.3.3.2. Çerkes Kız Numune Mektebi

Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti tüzüğünde belirtmiş olduğu Çerkes çocuklarına kendi dillerinde eğitim verme amacına yönelik olarak kuruluşundan bir yıl sonra Beşiktaş Akaretler’deki 52 numaralı binada Çerkes Kız Numune Mektebi’ni kurmuştur. Savaş döneminde çeşitli zorluklar yaşayan Inas Terakki Mektebi cemiyet tarafından devralınmış ve böylelikle mektep kurulmuştur.¹³⁶

Inas Terakki Mektebi’nin müdürü olan ve kendisi de bir Çerkes olan Mustafa Butbay Çerkes Kız Numune Mektebi’nde cemiyetin isteği doğrultusunda bir süre müdür olarak devam etmiştir. Ancak cemiyetin bütün eğitimi Çerkesce dilinde vermek istemesi üzerine Mustafa Butbay buna karşı çıkmış eğitimin Türkçe verilmesi gerektiğini Çerkesce eğitim almak isteyenler için ayrı bir sınıf oluşturulabileceğini savunmuştur. Bu anlaşmazlığın ardından istifa eden Mustafa Butbay’ın yerine Seza Pooh Hanım müdire olarak atanmıştır.¹³⁷

¹³⁴ Arslan, a.g.e., s. 188-189.

¹³⁵ a.g.e., s. 190.

¹³⁶ Karayel, a.g.e.

¹³⁷ Arslan, a.g.e., s.194.

İlk ve ortaokul denginde 6 sınıflı özel bir okul olan mektepte Türkçe, Fransızca, resim, beden eğitimi, dikiş gibi derslerin yanı sıra Lami Cankat tarafından Çerkes Kafkas tarihi ve coğrafyası dersi, Hilmi Tsey tarafından Çerkes Edebiyatı dersi, Şemi Time tarafından Çerkesce telaffuz eğitimi, Prof. Hege tarafından Çerkes çalgıları ve notalar birleştirilerek müzik eğitimi dersleri veriliyordu. Neredeyse hepsi Çerkes olan öğretmenler halihazırda İstanbul'un önemli eğitim kurumlarında çalışan/çalışmış insanlardı ve çoğu bu okulda ücretsiz olarak ders vermekteydi.¹³⁸

Mektep dönemin Osmanlı toplumunda birçok ilki gerçekleştirmiştir. Mekteb Osmanlı'da kız ve erkek çocuklarının bir arada okuduğu ilk okuldu. Latin alfabesi Osmanlı toplumunda Müslüman nüfus arasında ilk kez kullanılmış oldu. Zira mektebde çoğu Latin alfabesinden oluşan yeni bir Çerkes alfabesi kullanılmıştır. Ayrıca mekteb Osmanlı Devleti'nde bulunan nadir anaokullarından birini bünyesinde barındırmıştır.¹³⁹

2.3.3.3. Diyane Dergisi

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından basılı yayınların hızla arttığı bir ortamda Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Mart 1920'de Diyane (Anamız veya Millet Anası) adında bir dergi çıkarmıştır. Derginin künyesinde Seza Pooh Hanım imtiyaz sahibi, Hayriye Melek Hanım ise başyazar olarak görünmektedir. “Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti'nin Naşir'i Efkarıdır (düşünceleridir)” ve “Onbeş günde bir neşr olunur, ilmi, içtimai, edebi mecmuadır” ibareleriyle çıkan derginin merkezi “Beşiktaş'ta Akaretler'de Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti” olarak ifade edilmektedir. Bu derginin ikinci sayısının çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir.¹⁴⁰

Dergi 6 makalenin ve 4 reklamın bulunduğu 12 sayfadan oluşmaktadır. İlk bölümü Osmanlıca harflerle yazılırken ikinci bölümü Latin alfabesinden oluşan Çerkesce yazılmıştır.¹⁴¹

¹³⁸ Karayel, a.g.e.

¹³⁹ Arslan, a.g.e., s. 193-194.

¹⁴⁰ Karayel, a.g.e.

¹⁴¹ Arslan, a.g.e., s. 201.

Başyazar Hayriye Melek Hanım tarafında yazılan “Diyane’nin Mesleği, Gayesi” adlı makalede Çerkes gençliği Çerkes ulusal varlığını geliştirme adına Çerkes tarih, dili, müziği üzerine araştırma yapmaya davet edilmektedir. “Diyane, Nam-ı Diğerle Millet Anası” başlıklı ikinci makalede Met Çunatuko İzzet Paşa Diyane kelimesinin etimolojik kökeninden yola çıkarak Yunan mitolojisinde kadının yeri ve Çerkes toplumunda kadına verilen değer arasında bir benzerlik kurmaktadır. “İçtimâ’î Hayâtımızda Kadının Mevki’i” başlıklı makalede ise Seza Pooh Hanım bir toplumun medeniyet seviyesinin o toplumda kadına verilen değer ile ölçülebileceğini belirtmekte ve Çerkes toplumunda kadına verilen büyük önemden bahsetmektedir. Çerkes toplumunda, kadının bulunduğu bir ortamda şiddet içeren eylemler yapılmaması, bir kadının geçtiğini gören erkeğin ayağa kalkması gibi bu önemi gösteren örnekler verilmektedir.¹⁴²

Diğer makalelerde sırasıyla, Blenov Batuk Lisân-ı Millînin Ehemmiyet-i ‘İlmiye ve Medeniyesi” başlıklı yazıda ulusal dilin bilim ve uygarlıktaki öneminden, Cankat Levtsenbi “Xabze”¹⁴³ başlığıyla Xabze’nin toplumdaki yerinden, Blenov Harun ise Çerkesce Sarf Muharrir-i Muhteremine” başlıklı yazısında yeni çıkan Çerkesce gramer kitabına ilişkin düşüncelerinden bahsetmektedir.¹⁴⁴

Reklamlar bölümünde ise sırasıyla, Çerkesce piyano dersi ilanı, Çerkes Kız Numune Mektebi’nde verilecek İngilizce dersi ilanı, cemiyetin vermiş olduğu cemiyet yararına terzilik hizmeti ilanı ve okuyucuları dergiye yazı yollayarak katkıda bulunmaya çağıran bir ilan bulunmaktadır. Son bölümde ise Çerkesce bölümü okumak isteyen okuyucuların işini kolaylaştırmak üzere Latin alfabesine dönüştürülmüş Çerkes alfabesinin bir çizelgesi verilmiştir.¹⁴⁵

2.3.3.4. Cemiyetin ve Mektebin Kapanması

¹⁴² a.g.e., s. 202-205.

¹⁴³ Xabze, Çerkeslerin sosyal yaşamlarını düzenleyen yazılı olmayan kurallar bütünü olarak tanımlanabilir.

¹⁴⁴ Arslan, a.g.e., s. 206-207.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 207-208.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın görüşmelerinde azınlık konusuna ilişkin yapılan tartışmalarda yabancı devletlerin Çerkesler'in de azınlık haklarından yararlanmalarını istemelerine rağmen Türk heyeti tarafında Çerkeslerin toplumda azınlık statüsünde görülmediği ifade edilmiş ve nihayetinde Çerkesler'e azınlık hakkı tanınmamıştır. Antlaşmadan bir ay sonra sonra Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti kapatılmış, 5 Eylül 1923'te ise Çerkes Kız Numune Mektebi kapatılmıştır.¹⁴⁶

Mektebin eşyaları satılmış, bütün evrak ve dosyaları General Nazmi Paşa'nın Maçka'daki evine taşınmıştır. Nazmi Paşa Ağustos 1925'te Çerkes beyleri üzerinde etkisi olduğu gerekçesiyle tutuklanmış, evinde bulunan mektebe ilişkin evraklar Ankara'ya götürülmüştür. Nazmi Paşa bir süre sonra serbest bırakılsa da evrakların hiçbirisi iade edilmemiş ve yok edilmiştir.¹⁴⁷

Seza Pooh Hanım okulu tekrar açtırmak için Milli Eğitim Müdürü ile görüşmüştür. Milli Eğitim Müdürü okuldan memnun olduklarını belirtmekle birlikte, mevcut durumun oldukça karmaşık olduğu gerekçesiyle okulun açılmayacağını belki daha ileri bir tarihte açılabileceğini belirtmiştir. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Seza Pooh Hanım gözaltına alınmış, ardından Ankara'ya gönderilerek tutuklanmıştır. Birkaç ay sonra güçlkle hapisten kurtulabilmiştir.¹⁴⁸

2.3.4. Diğer Örgütlenmeler

Yukarıda bahsedilen Çerkeslerin kurmuş ve yönetmiş olduğu örgütlenmelere ek olarak, Kafkas Teali Cemiyeti ve Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti adlı gruplar da bulunmaktadır.

Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti İngilizler ve Yunanlıların desteğiyle aralarında Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'in bulunduğu işgal altındaki Marmara Bölgesi'nde yaşayan Çerkesler tarafından 21 Ekim 1921'de İzmir'de kurulmuştur.

¹⁴⁶ Karayel, a.g.e.

¹⁴⁷ a.g.e.

¹⁴⁸ a.g.e.

Cemiyet Anadolu'daki siyasi boşluktan faydalanarak bir Çerkes devleti veya özerk bir bölge elde etme amacını güden bir yapıdadır.¹⁴⁹

İzmir 'in merkezinde bir kahvehane de toplanan cemiyet kurucuları “Çerkes Milletinin Süper Güçler ve Uygar Dünya'ya Genel Bildirisi” başlıklı bir bildiri sunmuşlardır. Bu bildiride dönemin yöneticilerinin Türkçülük akımlarını benimsedikleri ifade edilerek birçok Osmanlı ulusunun yok sayıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Çerkeslerin I. Dünya Savaşı'na sokularak savaşlarda binlerce kayba uğramasına sebep olduğu iddia edilmiş “Çerkeslerin, Yakın Doğu'daki Çerkesleri Türklerin günahlarından korumak amacıyla, barışçıl bir şekilde Yunan koruması altında yaşama talepleri” bildirilmiştir. Cemiyetin tüm üyeleri, öldürülmüş, sürgüne gönderilmiş veya vatandaşlıktan çıkarılmış böylece yerel bir hareketle ortaya çıkan özerklik planları son bulmuştur.¹⁵⁰

Kafkas Teali Cemiyeti ise 1920 yılında İstanbul'da din alimi Abdülfettah Efendi, Doktor İsa Ruhi Paşa ve Doktor Lütfi Bey önderliğinde kurulmuştur. Kurucular arasından İsa Ruhi Paşa ve Seyit Tahir Efendi gibi şahsiyetler I. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'deki Kuzey Kafkasya Siyasi Göçmenleri Komitesi” gibi siyasi oluşumlarda bulunmuş, diğer Kafkas örgütlenmeleriyle bu oluşumları Lozan Görüşmeleri gibi uluslararası toplantılarda temsil etmişlerdir. Cemiyet faaliyetlerini 1925 yılında durdurmuştur.¹⁵¹

2.4. Cumhuriyet Döneminde Çerkesler

İmparatorluktan ulus devlete geçiş döneminde Çerkesler imparatorluk sonrası dikkate alınması gereken bir güç olarak ortaya çıkmış ve her ne kadar adı konulmasa da bu dönem bir Çerkes sorununa tanık olmuştur. İngiltere, İstanbul hükümeti ve Anadolu

¹⁴⁹ Gide, **a.g.e.**, s.350.

¹⁵⁰ Ryan Gingeras, “Adı Çıkmış Bir Tebaa, Görünmez Vatandaşlar”, çev. Dilek Soykuvvet, (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/1179-adi-cikmis-bir-tebaa-gorunmez-vatandaslar-2.html>, (Erişim Tarihi: 17.05.2015).

¹⁵¹ Samsun Birleşik Kafkasya Derneği, “Kafkas Teali Cemiyeti (Kafkas Yükselme Derneği)”, (Çevrimiçi) http://www.samsunbkd.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=195:kafkas-teali-cemiyeti-kafkas-y%C3%BCKselme-derne%C4%9Fi, (Erişim Tarihi: 17.05.2015).

direniş i için potansiyel bir müttefik olarak ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele döneminde Çerkeslerin İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde bulunan kısmı saraya olan vefa duygusu ve hilafeti kurtarmak gibi İslami öğelerin de etkisiyle İstanbul hükümetinin yanında yer alırken, Karadeniz'den Doğu Akdeniz'e uzanan hatta yerleşik Çerkesler Anadolu Milli Mücadele hareketini desteklemiştir. 1919-1923 yılları ise Çerkeslerin bir anlamda tasfiyesine sahne olmuştur. Çerkes kökenli Ethem Bey yine Çerkes kökenli Anzavur'un Kuvayi Milliye karşıtı birliği ve Düzce yöresinde çıkan ayaklanmalar gibi saray taraftarı hareketleri bastırmıştır. Ancak bu olayların hemen ardından Çerkes Ethem Milli Mücadeleye ihanet iddiaları ile tasfiye edilmiştir. Yine Güney Marmara'da 14 adet Çerkes köyü Ethem Bey'e yardım ettikleri gerekçesiyle sürgün edilmiştir.¹⁵²

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması görüşmelerinde “Çerkesler bizim kardeşlerimizdir, onları, Hristiyan, Ortodoks olan milletlerle bir tutmayız, onlar bizdendir, azınlık değildir” denmiştir. Ancak aynı yıl Çerkeslerin kurmuş olduğu İstanbul'da bulunan bir dernek ve okul kapatılmıştır. Bazı Çerkes kökenli vatandaşlar askeri okullardan atılmış, çıkarılan soyadı kanunu ile Türkçe soyadı kullanmak zorunlu kılınmıştır.¹⁵³

Çerkeslerin örgütlülüğüne dair cumhuriyetin ilanından 1946 yılında çok partili hayata geçiş dönemine kadar bir hareketlilik gözlenmemekte, hiçbir kurulmuş derneğe ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Derneklerin yeniden faaliyete geçmesi Türkiye'nin demokratikleşme süreci ile paralellik göstermektedir.

Cumhuriyet döneminin ilk Kafkas derneği olarak 1946 yılında daha sonra ismi Kafkas Kültür Derneği olarak değişecek olan **Dosteli Yardımlaşma Derneği** kurulmuştur. Kurucuları arasında Dr. İsmail Ziya Bersis, Aziz Meker gibi isimler bulunmaktadır.¹⁵⁴ Bu oluşum Türk Çerkes diasporasındaki “Birleşik Kafkasya” hareketinin de temellerini atmıştır. Yayımlanan bir broşüre göre derneğin amaçları şu şekilde sıralanmıştır.

Evvela şu ciheti tebarüz ettirmek isteriz ki, bir hayır müessesesi olan derneğimizin hiçbir siyasi temayülü yoktur. Gayemiz, üyelerimiz arasında tanışmayı, tesanüdü, yardımlaşmayı temin etmek, kültür seviyesini yaymak, genç

¹⁵² Ömer Aytek Kurmel, “Önce Demokrat Parti'yi Desteklediler”, **Atlas Tarih**, S. 24 (2013), s. 98.

¹⁵³ Yasin Çelikkıran, Kuzey Kafkasyalıların Kültürel Örgütlenme Çalışmaları, **Kafdağı Dergisi**, S. 51-52, Ankara: KAFDAV Yayınları, 1991, s. 13.

¹⁵⁴ **a.g.e.**, s. 13.

istidatların inkişafına imkan vermek. Göçmen hemşehrilerimize ve fakirlerimize maddi ve manevi yardım etmek, yoksul talebelerin kitaplarını temin etmek, imkan bulunca dergi çıkarmak, hasta üyelerle alakadar olmak ... gibi sosyal hizmetlerdir.¹⁵⁵

1951 yılında daha çok Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ile Anadolu'ya gelen Doğu Kafkasya bölgesi kökenli bir grup derneğin siyasi hedefleri olmadığı ve Sovyet karşıtlığı hususunda zayıf kaldığı düşüncesiyle dernekten ayrılarak **Kuzey Kafkasya Türk Kültür Derneği'ni** (KKTKD) kurmuşlardır. Hedefleri eski Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak olan bu oluşum derneğe katılmak isteyen bazı Çerkes önde gelenlerini Sovyet propagandasına aldanabilecekleri düşüncesiyle kabul etmemiştir. KKTKD 1921 yılında Balkan Türkleri, Kırım Türkleri vb. dernekler ile birlikte Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu'na katılmıştır.¹⁵⁶

Dosteli Yardımlaşma Derneği'nin yukarıda sayılan sosyal dayanışma odaklı amaçları 1970'lere kadar Kafkas derneklerinin çoğu tarafında benimsenen amaçlar olmuştur. Taymaz'a göre bu amaçların üç özelliği vardır. Bunlardan ilki kentlerde kurulan bu derneklerde kentleşen Çerkesler arasında köylerde doğal olarak ortaya çıkan dayanışmayı buralarda da sürdürmektir. İkincisi kültürün temsilcisi olarak görülen köyde yaşayan Çerkeslerin, sosyal hizmetlere ulaşmak adına şehirlere geldiklerinde onlara yardımcı olmaktır. Üçüncüsü ve en önemlisi ise oldukça değer verilen Çerkes kültürünün korunmasıdır.¹⁵⁷

1950'lerden itibaren ortaya çıkan Kafkas derneklerinin iki eğilim altında toplanabilmektedir. Çerkes Teavün Cemiyeti'nden itibaren daha baskın olan ve Millici olarak adlandırılan ilk eğilim kültürün korunması ve geliştirilmesi noktasında kültürel faaliyetler ve sosyal dayanışmaya önem vermektedir. İkinci eğilim ise Soğuk Savaş döneminin etkisiyle bir ölçüde güçlenen, daha çok Türkiye'deki Turancı hareketin Kafkasya'ya yönelik dış politika enstrümanı konumundadır.¹⁵⁸ Bu eğilim Türk resmi ideolojisinin Kafkas Türkleri söylemi ve muhafazakar temelli anti-Rus söylem sonucu bir dönem Çerkes kuşağında milliyetçi/ülkücü bir eğilimin doğmasına neden

¹⁵⁵ Erol Taymaz, "Kuzey Kafkas Dernekleri", **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 453.

¹⁵⁶ Kurmel, **a.g.e.**, s. 100-101.

¹⁵⁷ Taymaz, **a.g.e.**, s. 453.

¹⁵⁸ **a.g.e.**, s. 453.

olmuştur.¹⁵⁹ Bu eğilimi taşıyan bugünkü Çerkes diasporasını şekillendiren anlamda “Kafkas derneği” olduklarını söylemek oldukça zordur.

1970’lere gelindiğinde sosyal dayanışmadan ziyade kültürün korunması ve geliştirilmesi amacı derneklerde ön plana çıkmıştır. Kültürün hızla erozyona uğradığının görülmesi sonucu ortaya çıkan bu durum dernek faaliyetlerinde de değişime yol açmıştır. Tarihi, kültürel araştırmalara, dil kurslarına yoğunluk verilmiş ve ilk defa nüfus tespit çalışması, sosyoekonomik araştırmalara bu dönemde başlanmıştır.¹⁶⁰

1970’lerin kültürün ve kimliğin yok olma tehdidi içerisinde geçen atmosferi Çerkes toplumunda, özellikle genç kuşakta arasında “dönüşçülük” adıyla adlandırılabilir bir akımı ortaya çıkarmıştır. Buna göre milli benliğin ancak Kafkasya’da yani anayurtta korunabileceği düşünülmektedir.¹⁶¹ Kendi içinde kültürü yaşatma anlayışı yerine dış topluma kendini anlatma, göç kavramı yerine, sürgün kavramının kullanılması, muhaceret ve dönüş kavramlarının geliştirilmesi de yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁶²

12 Eylül 1980 darbesi ile tüm dernekler gibi Çerkes dernekleri de faaliyetlerini durdurmuş, 1980’li yılların ortasında yeniden faaliyetlerini arttırmaya başlamışlardır. Bu dönemde Çerkes toplumunda ve örgütlenmede dönüm noktası olan olay Ankara Çerkes Derneği tarafından 1989 yılında gerçekleştirilen “Sürgünün 125. yılını Anma Etkinliği”dir. Bu etkinlik Türkiye’de Çerkeslerin sürgünle ilgili topluca gerçekleştirdiği ilk etkinliktir. Etkinliğe Kafkasya’dan, diğer diaspora ülkelerinden katılım olmuş, Çerkesler sürgünden sonra ilk kez sembolik anlamda bir araya gelmiştir. Bu etkinlik çerçevesinde Dünya Çerkes Birliği gibi bir uluslararası oluşum kurma fikri ortaya çıkmıştır.¹⁶³

1990’lı yıllarda Çerkes derneklerinin sayısında ve faaliyetlerinde önemli bir artış görülmüştür. Taymaz’a göre bu sosyolojik hareketlenmede Sovyetler Birliği’nin çözülüşü ve Abhazya ve Çeçenistan’da yaşanan savaşların yanında Kafkas Derneği’nin (KAF-DER) kurulması en önemli nedendir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Gide, a.g.e., s. 352.

¹⁶⁰ Taymaz, a.g.e., s. 454.

¹⁶¹ Gide, a.g.e., s. 353.

¹⁶² Taymaz, a.g.e., s. 454-455.

¹⁶³ Gide, a.g.e., s. 353.

¹⁶⁴ Taymaz, a.g.e., s. 456.

2.4.1 Merkezi Örgütlenme Süreci

Türkiye’de Kafkas Derneklerini merkezi bir örgütte toplama çalışmalarına 1975 yılında Ankara’da yapılan bir toplantıyla başlanılmış ve takiben İstanbul, Kayseri, Antalya ve tekrar Ankara toplantılarıyla devam edilmiştir.¹⁶⁵

5 Kasım 1977 tarihinde Ankara’da yapılan toplantı söz konusu tarihte dernekler yasasının federasyon olarak örgütlenmeye izin veriyor oluşuyla örgütlenme adına önemli bir adım olarak değerlendirmekteydi. Ancak toplantıdan çıkan bir grup gencin beklediği otobüs durağının kimliği bilinmeyen kişilerce taranması sonucu Çerkes genç Tsey (Çerkes sülale adı) Mahmut Özden’in öldürülmesi ile bu örgütlenmede birlik çalışması sekteye uğramıştır.¹⁶⁶ Çerkes örgütlülüğü tarihi açısından hafızalara kazınan bu önemli olayın üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz.

Saldırının birinci yıldönümü olan 5 Kasım 1978 tarihinde o yıllardaki adıyla Ankara Kuzey Kafkasya Halk Kültür Derneği’nin gençlik kolu aylık haber bülteni olan Nartların Sesi’nde yayınlanan, açılan dava sonucu bültenin sahibi ve sorumlu yönetmeni Mehmet Uzun’un yaklaşık 1 yıl ceza almasına neden olan yazı bu noktada dikkate değerdir.¹⁶⁷ Saldırını yeniden ele alma amacıyla yazıldığı belirtilen metinde olay “demokratik ulusal uyanışımıza ve halkımızın ulusal varlığına yöneltilmiş insanlık dışı bir saldırı” ifadeleriyle tanımlanmıştır.¹⁶⁸ Saldırının “gerçek yüzünü” ve amaçlarını görebilmek adına Çerkes toplumunun tarihsel geçmişinin gözden geçirilmesi gerektiğini ifade eden metin bu tarihsel bakışa Çerkeslerin “Rus çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğunun birlikte tezgahladıkları politik tuzaklar, kolonyalist (yayılmacı) baskılar, hile ve aldatmacalar sonucu anayurtlarından koparılıp uzaklaştırıldı(dıkları) ve devrin Osmanlı topraklarında muhaceret yaşamına” itildikleri iddiasıyla başlamaktadır. Yine yazının devamına göre Cumhuriyetin kuruluşunda Çerkes halkının varlığına ve haklarına saygı gösterileceği bizzat Mustafa Kemal tarafından kabul edilmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu tarafından devlet çıkarlarına uygun biçimde dağıtık olarak

¹⁶⁵ Nart, “Birlik ve Örgütlülüğün Tarihinden”, (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/kaffed/federasyonla%C5%9Fma-s%C3%BCreci/item/66-birlik-ve-orgutlulugun-tarihinden.html>, (Erişim Tarihi: 18.03.2015), par. 2.

¹⁶⁶ a.g.e., par. 3.

¹⁶⁷ Cherkessia, “Tsey Mahmut Özden’in Katledilmesi”, (Çevrimiçi) http://www.cherkessia.net/news_detail.php?id=4919, (Erişim Tarihi: 18.03.2015),

¹⁶⁸ a.g.e., par. 5.

yerleştirilen Çerkesler daha sonra da Cumhuriyet dönemi politikalarının başkaca yönetmeleriyle kasıtlı bir asimilasyon politikasına tabi tutulmuştur.¹⁶⁹ Yazıda ciddi bir ulus devlet eleştirisi getirilerek, söz konusu saldırının mevcut devlet düzeninin tarihsel gelişimi irdelenmeksizin anlaşılamayacağı ifade edilmekte ve şöyle denilmektedir:

Cumhuriyetle birlikte daha az masrafla daha çok kar etmek isteyen yeni bir ekonomik sınıfın güçlenerek devleti ele geçirmesi sonucu tek dilin konuşulduğu tek uluslu bir ülke yaratmak amacıyla Türkçe dışındaki dillerin yok edilmesi, Türkten başka ulus ve ulusal azınlıkların eritilip Türkleştirilmesi politikasına özel bir önem verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde tarihsel ve bilimsel olarak etnik (Ulusal) kökeni ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk sayılmış, bu arada Çerkesler de - bilimsel ve tarihsel açıdan olmamakla birlikte - siyasal açıdan Türk sayılmıştır.¹⁷⁰

Tarihsel bakışın devamı olarak yukarıda anlatılan ulus devletin inşa sürecinde uygulanan asimilasyon politikalarına rağmen Çerkes halkının ulusal değerlerinin koruyabildiği ifade edilen metinde 1961 anayasasının getirdiği hakların Çerkeslerin kültür dernekleri biçiminde örgütlenmesini sağladığı belirtilmektedir. Çerkes toplumunun ulusal değerlerinin yok edilmesine karşı ulusal varlığını geliştirerek sürdürme isteğinin ürünü olarak ifade edilen bu derneklerin 1975'lere kadar amacından uzaklaştırarak pasifize edildiği iddia edilmiş, "ulusal talepler için kimi fedakarlıkları göze alamayan yöneticilerin elinde, eğlence içerikli folklorik çalışmalar dışında amaca yönelik ciddi bir faaliyet gösteremedikleri" gerekçesiyle dönemin dernek yetkilileri eleştirilmiştir.¹⁷¹

1975 yılı ve sonrası dönemde ise küresel gelişmelerin de etkisiyle derneklerde "yurtsever demokrat unsurların" çoğaldığı ve güçlendiği ve böylece dönemin yasalarının tanıdığı demokratik hakların öğrenilip kullanılmaya başlandığı "ulusal kültür birikiminin ortaya çıkarılabilmemesin katkıda bulunabilecek kültürel ve eğitsel çalışmalara" yönelindiği ifade edilmiştir. Bu "cılız çabaların" Çerkeslerin sorunlarını çözmeye yeterli olmadığı anlaşılması sonucu derneklerin birleşmelerinin sağlanması gerekliliğinin ortaya çıktığını ifade eden metin 5 Kasım 1977 toplantısının Çerkes

¹⁶⁹ a.g.e., par. 6-10.

¹⁷⁰ a.g.e., par. 11.

¹⁷¹ a.g.e., par. 13-14.

toplumunu sorunlarının “daha riskli ve daha kararlı biçimde, bilimsel yöntemlerle ele alınmaya başlandığı umut verici somut bir aşamanın” simgesi olarak görmektedir. Saldırı için bu toplantının seçilmesinin de bu nedenle rastlantısal bir şekilde olmadığını tersine maksatlı ve bilinçli olduğunun altı çizilmektedir.¹⁷²

Saldırının gelişiminin ayrıntılarının anlatıldığı yazının devamında olay yerine gelen polisin içerisinden silahların ateşlendiği jeepi takip etmemesi ve daha sonra yakalandığı söylenen jeepin saldırıda kullanılan jeep olmaması gibi şüphe uyandırıcı vakalar sıralanmakta ve saldırganların “bir bakıma polislerin de yardımıyla izlerini kaybettirdikleri” iddia edilmektedir. Dahası saldırının kaynağı olarak “kontragerilla gibi şaibeli karanlık güçler,” “polislerin destek ve himayesindeki faşist saldırgan gruplar” gibi Çerkeslerin ulusal varlığını “yok etmek isteyen egemen güçler veya onların yönlendirdiği kurum ve kuruluşlar” gösterilmiştir.¹⁷³

Yazının sonunda saldırının gerçek amacının Çerkeslerin örgütlülük çabaları olduğu net bir şekilde şöyle ifade edilmiştir;

saldırının amacı; halkımızın ulusal ve sosyal mücadelesini yükseltmesine kültürel ölçüde katkıda bulunabilecek olan derneklerimizde aydınlarımızın öncülüğünde başlayan ve 5 Kasım 1977 günü Ankara derneğinde somutlaşan demokratik ulusal uyanışı daha doğarken boğmak, korkutup yıldırarak biriken potansiyeli dağıtmak, yok oluşa karşı direnen güçleri kırmak, yükselen sesleri susturmak olmaktadır.¹⁷⁴

2.4.2. KAF-DER’in Kuruluşu ve KAFFED Süreci

Mahmut Özden’in ölümü ve 1980 darbesinin getirdiği duraksamanın ardından merkezi bir çatı altında toplanma çalışmaları 90’lı yılların başıyla devam etmiştir. Kafkas Derneği’nin (KAF-DER) kuruluş sürecinde 6 önemli toplantı gerçekleştirilmiştir.

¹⁷² a.g.e., par. 15.

¹⁷³ a.g.e., par. 19-22.

¹⁷⁴ a.g.e., par. 23.

26 Mayıs 1990 tarihinde Ankara Kuzey Kafkasya Kültür Derneği'nde gerçekleştirilen "Kuzey Kafkasya Kültür Dernekleri Kültürel Danışma ve Dayanışma Toplantısı" adı altında ilk toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Ankara, Bursa, Düzce, Çorum, İstanbul, Kayseri, Konya, Mersin, Sivas ve Samsun dernekleri katılmıştır. Bu toplantıda asimilasyon hızının çok yüksek olduğu, Kuzey Kafkasya'da çok önemli gelişmeler yaşandığı tespitleri yapılmıştır. Bu nedenlerle ortak tavır geliştirilebilecek bir yapı oluşturulması gerekliliği ortaya konmuştur.¹⁷⁵

16 Şubat 1991 tarihinde Düzce'de, 14 dernek temsilcisinin katılımıyla yapılan toplantıda Kafkas Dernekleri Koordinasyon Üst Kurulu (KAF-KUR) kurulmuştur. KAF-KUR'un amacı oluşturulacak merkezi yapılanmaya hazırlık yapmak amacıyla dernekler arasında koordinasyon, bilgi akışı ve eşgüdümü sağlamaktır.¹⁷⁶

10-11 Ekim 1992'de yapılan toplantıda tüm kesimleri çatısı altına alabilecek merkezi bir örgütlenmenin oluşturulması adına 41 dernek ve vakıf davet edilmiştir. Bu toplantıda hazırlana tüzüğün maddeleri görüşülerek, KAF-DER'in kurulması kararı alınmıştır. 4 Nisan 1993'te Ankara'da yapılan toplantıda 21 dernekten 104 kurucu üyenin imzasıyla hazırlanan kuruluş beyannamesi valiliği teslim edilerek KAF-DER resmen kurulmuştur.¹⁷⁷ KAF'DER'in amacı tüzükte şöyle ifade edilmektedir:

Derneğin amacı, üyelerinin kültür ve sanat düzeylerini yükseltmek, ekonomik bilgilerini geliştirmek, Kafkas kültür değerlerini derleyip incelemek, korumak, bu kültürel ve coğrafi zenginlikleri Türk ve Dünya kamuoyuna tanıtmak, Kafkas toplumu ile üyeleri arasındaki dostluğu ve işbirliğini yaygınlaştırmak, Kafkas toplumunun sorunlarına barışçı çözüm önerileri üretmek, böylece topluma ve üyelerine çok yönlü hizmetler sunmaktır.¹⁷⁸

Kuruluştan 1996 yılına kadar süreçte KAF-DER genişleme politikası izlemiş ve 1996 yılında Türkiye'nin farklı il ve ilçelerinde bulunan 33 üye derneğe (şubeye) ulaşmıştır. Yine bu süreçte Çerkes toplumunun diğer bir örgütlenmesi olan Birleşik Kafkasya Konseyi ile tek çatı altında buluşma çalışmaları yürütülse de temelde iki örgütün

¹⁷⁵ Nart, a.g.e., böl. 2-3.

¹⁷⁶ a.g.e., böl. 4-5.

¹⁷⁷ a.g.e., böl. 9.

¹⁷⁸ a.g.e., böl. 23.

Kafkasya'ya yönelik politikaları ve temsiliyet konularında anlaşmazlıklar nedeniyle birlik sağlanamamıştır.¹⁷⁹

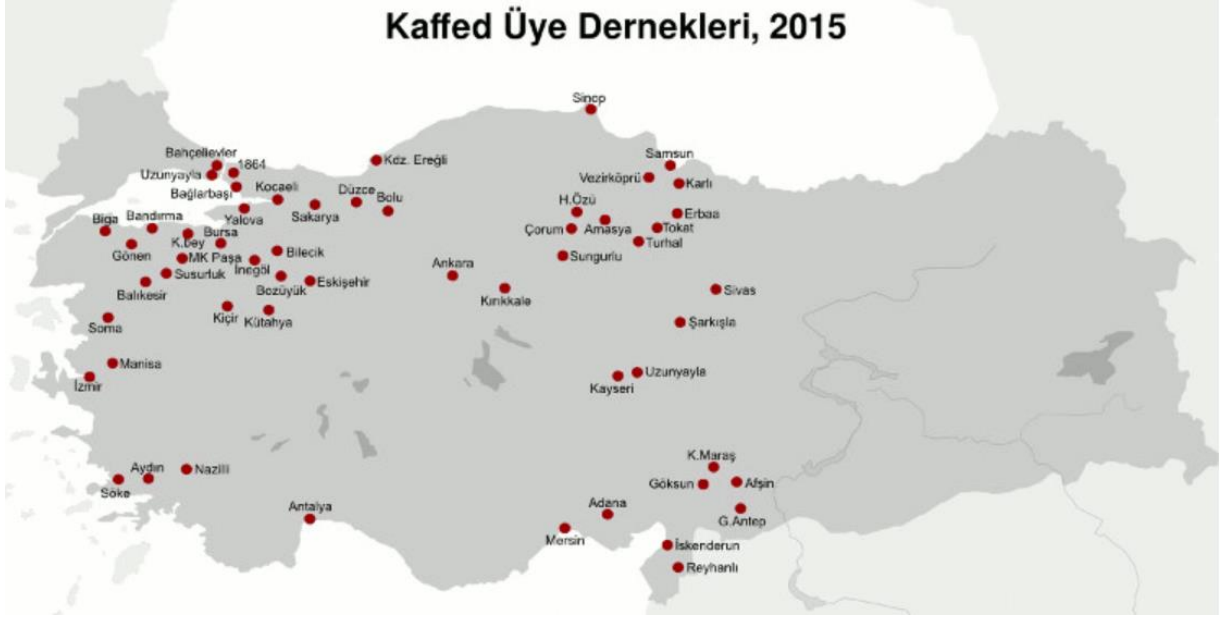
Türkiye'de AB'ye uyum yasaları çerçevesinde 2011 yılında derneklerin federasyonlaşma hakkına kavuşmalarının hemen ardından KAF-DER federasyonlaşma çalışmalarına başlamıştır. KAF-DER'in şubelerini feshetmemesinin ardından 03.07.2003'te Kafkas Dernekleri Federasyonu (KAFFED) resmen kurulmuş ve 21 Aralık 2003'te ilk genel kurulunu coşkulu bir şekilde gerçekleştirmiştir.¹⁸⁰ Hazırlanan tüzükte KAFFED'in amacı şu şekilde özetlenmiştir.

Üye derneklerin hizmet sunduğu doğal ve kayıtlı üyelerinin; kültürel, sanatsal ve ekonomik düzeylerini yükseltmek, Kafkaslılık bilincini ve bilgilerini geliştirmek, Kafkas kültür değerlerini derlemek, korumak, yayın yoluyla bu kültürel ve coğrafi zenginlikleri Türk ve dünya kamuoyuna tanıtmak, ... Kafkas toplumunun tüm sorunlarına barışçı çözüm önerileri üretmek, Kafkasya ve Kafkaslı toplumların yaşadıkları diğer ülkeler ve o ülkelerin toplumları ile Türkiye'miz ve insanlarımız arasında kültürel ve ekonomik alanlarda karşılıklı iyi ilişkiler kurup geliştirilmesine çalışmak ...¹⁸¹

¹⁷⁹ a.g.e., böl. 25-34.

¹⁸⁰ KAFFED, "Federasyonlaşma Süreci", (Çevrimiçi) <http://kaffed.org/kaffed/federasyonla%C5%9Fma-s%C3%BCreci/item/692-federasyonla%C5%9Fma-s%C3%BCreci.html>, (Erişim Tarihi, 25.05.2015).

¹⁸¹ KAFFED 2, "Kafkas Dernekleri Federasyonu Tüzüğü", (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/kaffed/kaffed-tuzuk.html>, (Erişim Tarihi, 25.05.2015).

Şekil 6. Türkiye’de KAFFED’e Üye Dernekler Haritası (2015)

Kaynak: <http://www.21mayis.org/>

3.BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇERKES DİASPORA MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ

3.1. Diaspora Kavramı, Diaspora Milliyetçiliği ve Çerkesler

Çalışmanın birinci bölümünde incelemiş olduğumuz klasik diaspora tanımında verilen özellikler ile Türkiye'de yaşayan Çerkes toplumu karşılaştırıldığında, Çerkesleri diaspora olarak adlandırmanın uygun olacağı görülmektedir. Bu durum, aynı zamanda Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin toplumsal ve siyasi alanda gösterdikleri davranışları ve gerçekleştirdikleri faaliyetleri diaspora milliyetçiliği kavramı altında incelememize imkan sağlamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele aldığımız üzere Çerkesler yüzbinlerce soydaşlarını kaybettikleri bir zorla göç sonucu, bugün sembol bir tarih haline gelen 1864 yılı ile sonlanan bir tarihsel süreç içerisinde, o zaman Osmanlı toprakları içerisinde bulunan bugünün Türkiye topraklarına, Irak'a, Suriye'ye, Ürdün'e, İsrail'e, Balkanlara dağılmak zorunda kalmışlardır. Kuzey Kafkasya'da yaşanan ve zorunlu göçle sonuçlanan Kafkas-Rus Savaşlarında yakılan yüzlerce köy, katliamlar, savaşlar, sürgün esnasında kaybedilen eş, dost ve akrabalar Çerkeslerin hafızalarında travmatik izler bırakmıştır. Çerkeslerin yaşadığı bu acı tecrübe, diaspora tanımlarında geçen travmatik bir olay sonucu anavatanından ayrılarak iki veya daha fazla yabancı toprağa dağılma özelliği ile tamamen uyumaktadır.

Diasporaların bir diğer özelliği olan anavatanla ilişkileri sürdürme, oranın refahı için çalışma gibi tutum ve davranış kalıpları, Türkiye'de yaşayan Çerkesler arasında anavatan Kuzey Kafkasya'ya yönelik olacak şekilde belirgin olarak gözlemlenmektedir. Çerkeslerin kurmuş olduğu sivil toplum kuruluşları, anavatanında yaşanan siyasi

gelişmeler karşısında tutum belirlemede, Türkiye ve anavatan arasında ticari ilişkileri geliştirme yollarını aramakta, anavatanın kalkınmasına yardımcı olmak üzere orada yapılabilecek yatırım imkânlarını değerlendirmektedir. Ulaşım imkanlarının da gelişimi ile Kuzey Kafkasya'ya çeşitli amaçlarla geziler düzenlenmektedir.

Yine benzer şekilde diasporalarda görülen anavatana geri dönüş fikri/hayali, Türkiye'de yaşayan Çerkesler arasında belirli ölçüde canlı tutulmaktadır. Rusya'ya ısrarla yapılan geri dönüşü kolaylaştırıcı politika çağrıları Çerkes toplumunun gündemindeki yerini korumaktadır. Anavatana dönüş yaparak oraya yerleşmek isteyen diaspora üyeleri için yine diaspora içinden anavatanda yaşayan soydaşlarla işbirliği halinde çeşitli sivil inisiyatifler gerçekleştirilmektedir.

Diaspora ve diaspora milliyetçiliği kavramlarını ele alırken sıkça karşılaştığımız anavatana idealize etme, oranın tarihine ve oradan elde edilen başarılarla ilişkin ortak bir tarih ve söylencenin yaratılması süreci Türkiye Çerkesleri için de geçerli bir durumdur. Son yıllarda toplumsal katılımın arttığı 21 Mayıs'larda gerçekleştirilen sürgün anmaları ve Çerkesler tarafından sürgünün ve soykırımın merkezi olarak bilinen Soçi'de 2014 yılında yapılan Kış Olimpiyatları, anavatana dair ortak bilincin ve söylencenin Çerkes toplumunda geniş kitlelere ulaşmasında etkili olmuştur.

Öte taraftan, diasporaların ve özellikle diaspora milliyetçilerinin bir diğer ortak özelliği olan bir tür farklılık düşüncesine dayanan güçlü etnik grup bilincinin Türkiye Çerkesleri arasında da yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Farklı ülkelerde yaşayan diaspora grupları ile kurulan iletişim, beşeri münasebetler ve dayanışma faaliyetleri incelendiğinde bu durumu gözlemek mümkündür.

Son dönemde internetin ve sosyal ağların hızla yayılması, özelde etnik bilincin genelde diaspora milliyetçiliğinin güç kazanması çerçevesinde, dünyanın diğer diasporalarında da görüldüğü üzere Türkiye'deki Çerkesleri de oldukça etkilemiştir. İnternet üzerinden anavatan ile kurulan ilişkiler kuvvetlenmiş ve anlık hale dönüşmüş, insanlar orada olup bitenden anında haberdar olmaya başlamış ve buna göre tutum belirlemeye başlamışlardır. Çerkesler, hem ülke içindeki hem de farklı ülkelerdeki diaspora üyeleri sosyal ağlar üzerinde buluşup tanışmış, diaspora milliyetçiliğinin olmazsa olmazı olan dayanışma duygusunu güçlendirmişlerdir. 2014 Soçi Kış Olimpiyatları'nı ve Rusya'nın politikalarını hedef alan, sosyal ağlar üzerinden organize edilen kampanyalar hem

dayanışma duygusunun gelişmesinde, hem de daha geniş manada diaspora milliyetçiliğinin özellikle gençler arasında yükselmesinde etkili olmuştur. Son dönemde Suriye'deki savaştan kaçan Çerkes toplumunun Türkiye'de Çerkes köyleri arasında yerleştirilmesi, onlara anavatana dönüş yolunda destek olunması çabaları da diaspora üyeleri arası dayanışmanın ve diaspora milliyetçiliğinin göze çarpan örneklerinden birisi olmuştur.

İnternet ve sosyal mecralar Çerkesliğin en önemli bileşeni olarak görülen geleneklerin özellikle gençler arasında öğrenilmesinde ve yeniden inşa edilmesinde de önemli roller üstlenmiştir. Geleneğin temsilcisi büyükbabalarından, büyükannelerinden kopuk çoğunlukla çekirdek ailelerde şehirlerde yaşayan gençler için dijital mecralar geleneğin kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Bu mecralarda paylaşılan video, fotoğraf vb. materyaller anavatana dair söylencenin yayılmasında, geleneklerin internet ortamına ve döneme uygun şekilde yeniden inşa edilmesinde etkili olmaktadır.

Diaspora milliyetçiliğinin oluşumunda etkili olan ve dahası diasporayı diaspora yapan faktörlerden birisi olan ev sahibi ülke ile olan ilişkiler Türkiye Çerkesleri için incelenmesi gereken önemli hususlardan bir diğeridir. Özellikle, Türkiye'nin 2005 yılında AB ile müzakerelerin başlaması ile gelen demokratikleşme sürecinin, etnik grupların demokratik faaliyet alanını genişlettiği söylenebilir. Bu dönemden itibaren diğer etnik gruplarda da gözlemlendiği üzere Çerkesler de azınlık hakları ve sosyo-kültürel hakların kazanımına ilişkin sivil toplum faaliyetlerini arttırmıştır. 90'lı yıllarda Abhazya'da ve Çeçenistan'da yaşanan savaşlar ve 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'dan ayrılan Abhazya'yı tanıması ile süren süreç ve Türkiye'nin bu dönemde geliştirdiği Kafkasya dış politikasına etki etme çabaları, Çerkeslerin ev sahibi ülke Türkiye ile olan ilişkilerini şekillendiren konulardan olmuştur.

Çalışmanın devamında yukarıda bahsetmiş olduğumuz Çerkeslerin diasporik özelliklerini ve bununla birlikte son dönemde diasporada gözlemlenen diaspora milliyetçiliği olarak tanımladığımız olguyu belli başlı konu başlıkları ve örnekler üzerinden daha yakından inceleyeceğiz.

3.2. Ev Sahibi Ülke-Anavatan-Ekseninde Diaspora Milliyetçiliği

3.2.1. Sürgün Anmaları

1970'lerde ufak çapta başlayan ve günümüze kadar devam eden 21 Mayıs 1864 sürgün anmaları, diasporanın mobilizasyonu açısından diaspora tarihinde en etkili olgu olarak yerini korumuştur.

Sürgünün 125. yılında 1989 yılında Ankara'da yapılan anma, sürgün anmalarının diasporadaki anlamı açısından köşe taşı görevi görmüştür. Anavatandan, yurtdışından ve yurtiçinden diasporadan katılımlarla yapılan bu anma etkinliği, Çerkeslerin tarihindeki bu en acı olayın ilk kez geniş kapsamlı şekilde anıldığı etkinlik olmuştur. Bu etkinlik diasporada ciddi bir canlanmayı sağlamış ve 1991 yılında kurulacak, dünya Çerkeslerinin çatı örgütü olan Dünya Çerkes Birliği'nin kuruluşuna ön ayak olmuştur.¹⁸² 1989 yılından bu yana sürgün anmaları Çerkes kimliğinin önemli bir parçası olmuş ve Türkiye Çerkes diasporasının gündemindeki önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Son birkaç yıldır 21 Mayıs formel ve informel Çerkes topluluklarının özellikle İstanbul'da ve Çerkeslerin kitlesel şekilde Osmanlı topraklarına ilk ayak bastığı yerlerden biri olarak bilinen Kocaeli'nin Karadeniz kıyısında yer alan Kefken bölgesinde düzenledikleri anma törenleri diasporada dayanışmayı arttırmış, anavatana yönelik ilgiyi canlı tutmuştur. Bu açıdan son yıllarda artan katılımlarla yapılan bu etkinlikleri daha yakından incelemenin, diaspora ve diaspora milliyetçiliğinin canlanışını gözlemlemek açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2010 yılında KAFFED'in öncülüğünde Kefken'de gerçekleştirilen anma törenine Kocaeli'nin yanı sıra Ankara, Mersin, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, İstanbul, Yozgat, Düzce, Zonguldak, Ereğli, Sinop, ve Antalya'dan on binin üzerinde Çerkesin katıldığı tahmin edilmektedir. Etkinlik kapsamında burada ölen soydaşların mezarları ziyaret

¹⁸² Taymaz, a.g.e., s. 455-456.

edilmiş, karaya ayak bastıktan sonra Çerkeslerin sığındığı ve onlardan izler bulunan mağaralar ziyaret edilmiş, denize siyah çelenk ve karanfiller bırakılmış, meşaleler yakılmış, anma ateşi de denilen “Nart Ateşi” yakılmıştır.¹⁸³

Geniş katılımı yapılan ve Çerkes toplumunda ciddi heyecan uyandıran Kefken anmasının ardından, 2011 yılında temelde iki sorun gösterilerek anma programı İstanbul, Beşiktaş’a alınmıştır. Bölgedeki park alanı vb. eksikliklerin giderilmesi için yerel yöneticilerden istenilen talepler yerine getirilememiş olması ilk sebep olarak gösterilmiştir. İkinci neden olarak da yaratılan atmosfer her ne kadar etkileyici de olsa medyanın bölgeye ulaşımı zor olduğundan dolayı anmanın kamuoyuna yansımalarının düşük olması gösterilmiştir.¹⁸⁴

KAFFED tarafından Kefken yerine Beşiktaş’a çağrı yapan, içerisinde Türkiye kamuoyunun yakından tanıdığı Çerkes kökenli sinema oyuncusu, sanatçıların bulunduğu Türkçe, Çerkesce, İngilizce dillerinde videolar hazırlanmıştır.¹⁸⁵

Beşiktaş Barbaros meydanında kurulan sahnede Çerkes sanatçıları çeşitli ağıtlar söylemiş, KAFED yönetimi başta olmaz üzere Çerkes sivil toplumunun önde gelen isimleri Türkiye’nin dört bir yanından gelen Çerkeslere ve kamuoyuna hitaben günün anlam ve önemini belirten konuşmalar gerçekleştirmiştir.¹⁸⁶

Pankartlar ve söylemler de özellikle “Biz bu topraklar için savaşırken Türkçe bilmiyorduk. Bugün Anadilimizi Bilmiyoruz” ifadesi dikkat çekmiştir. Bu ifadede Kurtuluş savaşında mücadele eden Çerkeslerin torunlarının bugün anadili gibi kimliğe ait en önemli bileşeni kaybetmek üzere olduğunun altı çizilmiş kamuoyunun ve devletin dikkati bu konu üzerine çekilmiştir.

¹⁸³ Ajans Kafkas, “Kefken’de Nart Ateşi”, (Çevrimiçi) <http://ajanskafkas.com/haber-arsivi/kefkende-nart-atesi/>, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

¹⁸⁴ Çerkes, “KAFFED 21 Mayıs Etkinliğini İstanbul’da Yapacak”, (Çevrimiçi) <http://www.cerkes.net/cerkes/index.php/ozel/duyuru/624-kaffed-21-mays-etkinliini-stanbulda-yapacak.html>, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

¹⁸⁵ İlgili videolar için bkz. <https://www.youtube.com/channel/UChsBjMzLyWk0uP46-G1K11w>

¹⁸⁶ Yüksekova Haber, “1864 Sürgünü Unutulmadı”, (Çevrimiçi) <http://www.yuksekovahaber.com/haber/1864-surgunu-unutulmadi-51978.htm>, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

Bu anma programı vesilesiyle KAFFED ve temsil ettiği Çerkes toplumunun taleplerini içeren bir kamuoyu duyurusu yayınlanmıştır. Talepler sekiz başlık altında şu şekilde sıralanmıştır:¹⁸⁷

1. İnsana saygılı yeni bir anayasa hazırlanmalı: İnsan hakları ile dil ve kültürel hakların geliştirilmesini güvence altına alan tüm uluslararası sözleşmeler hiçbir çekince konulmadan onaylanmalı ve uygulanmalı...
2. Kimlik ve kültürel haklar güvence altına alınmalı: Çerkesler, çocuklarına ve yaşadıkları yerleşim birimlerine istedikleri isimleri koyabilmeli, Çerkes köylerine eski isimleri verilmeli. Ayrımcılık ve her türlü ırkçılık ile aktif bir şekilde mücadele edilmeli, özellikle ders kitaplarından dil, din, etnisite ve cinsiyet farklılığı temelinde ayrımcılığı ve nefreti körükleyen tüm ifadeler çıkarılmalı...
3. Anadili eğitimi yaşama geçmeli: Devlet, yurttaşların dillerini ve kültürlerini korumaları için sadece izin veren değil, destekleyen bir konumda olmalı. Bu kapsamda ilk öğretimden itibaren Çerkesçe seçmeli dil dersleri yaşama geçirilmeli, anaokullarında ve derneklerde dil öğretiminin önünde engel olan tüm kısıtlamalar kaldırılmalı, halk eğitim merkezleri ve benzeri kuruluşlar aracılığı ile dil kursları açılmalı, anadili öğretmenleri yetiştirilmeli, üniversitelerde talep edilen tüm dillerde akademik çalışmalara imkan tanınmalı, lisans ve lisans üstü programlar açılmalı, enstitüler kurulmalı.
4. Çerkesçe TV ve radyo yayınları yapılmalı: Münhasıran Çerkes dillerinde tam gün radyo ve televizyon yayını yapılmalı, Çerkesce yayın yapan özel basın/yayın organları desteklenmeli.
5. Çerkes kültürüne yönelik sivil toplum kuruluşları desteklenmeli.
6. Dönüş hakkı tanınmalı: 21 Mayıs Çerkeslerin soykırım ve sürgününün simgesel tarihi olarak kabul edilmeli ve bu tarihsel gerçek tanınmalı. Çerkesler, anayurtlarından sürgün edilerek zorla çıkarıldıkları için, tarihsel olarak anayurtlarına dönüş hakkına sahiptir. Rusya ile çifte vatandaşlık anlaşması

¹⁸⁷ Handan Demiröz, "Çerkeslerin Yas Günü", (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/radikal2/cerkeslerin_yas_gunu-1049433, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

yapılarak Türkiye Çerkeslerinin anayurtları ile olan bağları yasal olarak da sağlanmalı. Kafkasya'ya dönerek yerleşmek isteyenler için sosyal hakların transferi sağlanmalı, bunun için Rusya ile Türkiye arasında sosyal hakların transferi anlaşması yapılmalı.

7. Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri ile ilişkiler güçlendirilmeli: Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin akrabalarının bulunduğu Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri, özellikle Adıgey, Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar cumhuriyetleriyle ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmeli, Kuzey Kafkasya'ya yerleşen veya iş kuran vatandaşlarımız desteklenmeli, buradaki üniversitelerde okuyan öğrencilere kredi ve burs verilmeli.

8. Abhazya ve Güney Osetya tanınmalı: Abhazya ve Güney Osetya egemen devletler olarak tanınmalı. Abhazya ve Güney Osetya'ya yönelik izolasyonlar kaldırılmalı. Eskiden var olan Trabzon-Sohum gemi seferleri acilen yeniden başlatılmalı ve İstanbul-Sohum uçak seferleri konmalı. Gürcistan'a yapılan askeri yardımlar durdurulmalı. Abhazya/Güney Osetya ve Türkiye'deki kurum ve kuruluşlar arasında ekonomik, kültürel ve eğitsel alanda işbirliği geliştirilmeli.

Beşiktaş'ta gerçekleştirilen bu etkinliği paralel olarak Taksim'de Rusya Başkonsolosluğunun önünde bir protesto gösterisi gerçekleştirilmiştir. Bu gösteri, Rusya'ya yönelik KAFFED'den ayrışır şekilde sert söylemleri ile bilinen, daha çok genç Çerkes aktivistlerin bir araya gelerek 2003 yılında informel bir yapı olarak kurduğu Kafkasya Forumu öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kafkasya Forumu uluslararası Çerkes diasporası ile özellikle aktivisit genç gruplarla güçlü bağlar kurmaya çalışan, "Kafkasya'da anti-kolonyal bir mücadele perspektifinin desteklenmesini" savunan bir topluluk özelliği göstermektedir.¹⁸⁸

Protesto esnasında farklı dillerde "Rusya Biz Geri Geldik!" pankartı açan grup "Soykırımı kabul edin", "Faşist Rusya", "Soykırımı unutmamak, unutturmayacağız", "Soçi'de olimpiyat istemiyoruz" sloganları atmıştır.¹⁸⁹ Daha sonra üzerinde Çerkes

¹⁸⁸ Kafkasya Forumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.caucasusforum.org/tr/hakimizda/>

¹⁸⁹ Bianet, "Çerkesler 21 Mayıs'ı Unutmuyor, Unutturmuyor", (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/biamag/azinliklar/130171-cerkesler-21-mayis-i-unutmuyor-unutturmuyor>, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

ailelerinin simgelerinin bulunduğu temsili mezar taşları anmaya katılanlarca tutularak bir tür saygı nöbeti gerçekleştirilmiştir. Protesto sonunda bu grubun bir kısmı Beşiktaş'taki etkinliğe de dahil olmuştur.

Şekil 7. 21 Mayıs 2011 yılında Taksim'de gerçekleştirilen protestolardan bir görüntü.

Diasporada 2011 yılındaki anmada da gözlenen çift başlı görüntü, aslında daha çok gençlerin temsil ettiği daha anti-Rus söylemlere sahip, hızlı mobilize olabilen çizgi karşısında, bir anlamda bu çevrelerce statükonun temsilcisi olarak görülen, Rusya yönetimi ile orta yollar arayan ve dolayısıyla tavizkar görüntü çizen KAFFED çizgisinin süregelen anlaşmazlığının bir örneğini teşkil etmiştir. KAFFED'e bağlı derneklere daha çok yaşlıların elinde bulunan yönetimlerde görüşlerinin dikkate alınmadığından şikayetçi genç kuşak son yıllarda bu tarz örgütlenmeler ve faaliyetlerle etkinliğini artırmış bulunmaktadır. Yakın gelecekte bu durumun ne yöne doğru evrileceğinin Çerkes diasporasının geleceği adına belirleyici faktörlerden birisi olacağı kanaatindeyiz.

2013 yılında yapılan anma törenlerinin KAFFED önderliğinde gerçekleştirileni İstanbul Kartal sahilinde gerçekleştirilmiştir. Etkinliğe Anadolu'nun birçok yerinden Çerkesler kabileler halinde katılmıştır. Cumhuriyet Halk Partili Kartal Belediyesi Başkanı Altınok Öz'ün da destekleri ile düzenlenen törende Kartal sahiline sürgün anısına bir "Sürgün Anıtı" dikilmiştir. Törende konuşan Belediye Başkanı Öz "Çerkesler'in hem Türkiye'ye hem de anavatanlarına olan bağlılıklarının önemli olduğunu vurgulayan Öz, masada

hem Çerkes bayrağının hem de Türk Bayrağı'nın bulunmasının bunun kanıtı olduğunu” ifade etmiştir.¹⁹⁰

Taksimde gerçekleşen anma törenleri ve protestolar ise Çerkes Dernekleri Federasyonu'nun (ÇERKES-FED) önderliğinde ve diğer bazı enformel yapıların katılımıyla Rusya Konsolosluğu'nun önünde başlayarak İstiklal Caddesi'ne yürüyüşle devam etmiştir. Protestolarda “Katil Rusya Kafkasya'dan Defol”, “21 Mayıs Direnişin Günüdür” pankartları ve sloganları gözlemlenmiştir. Yapılan basın açıklamasından alınan pasajlar şu şekildedir:

Rusya'nın İnsanlık Cevherini Hala Muhafaza Edebilen Yurttaşlarına sesleniyoruz!

Yöneticilerinizin yüzlerce yıldır farklı soy ve kültürleri yok etmek için sürdürdüğü utanç saldırılarına artık bir dur deyin ve insanlık onurunu çarlarınızın ayakları altından kurtarın!

Kremlinin Yeni Çarlarına sesleniyoruz!

Bugün 21 Mayıs 1864...

Uyguladığımız Çerkes Soykırım ve Sürgününün 149. yıldönümü. Uyguladığımız soykırım ve sürgüne rağmen yok edemediniz. Varız ve sonsuza kadar var olmaya devam edeceğiz. Acılarımız, var olma irademizi hep canlı tutacak. Eylemlerimiz hızla yayılacak ve kâbusunuz olmaya devam edecek. Her 21 Mayıs'ta kapınıza dayanacak, bir gün ama bir gün mutlaka, soykırım ve sürgünün hesabını soracağız. Bir gün ama bir gün mutlaka, anavatanımız Çerkesya'nın sahibi olacağız. Çerkes Halkı olarak buradan Türkiye kamuoyuna, siyasi partilere ve siyasi iktidara da sesleniyor ve diyoruz ki; 6 milyon vatandaşı Çerkes olan Türkiye Cumhuriyeti, Çerkeslerin tarihsel haklarının ve taleplerinin dünyanın gündemine getirilmesinde Çerkeslerden yana açıkça taraf olmalı,

¹⁹⁰ Akşam, “Çerkesler Denize Karanfil Bıraktı”, (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/guncel/cerkesler-denize-karanfil-birakti/haber-207195>, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

Çerkes soykırımı TBBM'de kabul edilmeli ve bir Çerkes soykırım anıtı dikilmelidir.¹⁹¹

Kısaca 2013 yılında bu protestolara öncülük eden ÇERKES-FED'den bahsetmenin diasporayı temsil iddiasında bulunan yapılanmaların son zamanlarda daha da çeşitlilik arz eder hale gelen yapısını anlayabilmek için faydalı olacağı kanaatindeyiz. Federasyon 6 derneğin bir araya gelmesiyle, KAFFED çevrelerinde üye derneklerin isimlerinde bulunan "Kuzey Kafkasya Kültür Derneği" ifadesi yerine Çerkes isminin kullanımına ilişkin tartışmaların sürdüğü bir ortamda, 2013 yılının Nisan ayında yani sürgün anmalarından bir ay önce kurulmuştur.¹⁹² Federasyonun AK Parti hükümeti ile KAFFED'le karşılaştırıldığında daha sıkı ilişkiler kurma eğiliminde olduğu çeşitli çevrelerce ifade edilmektedir. Federasyonun başkanlığını, 2015 yılı genel seçimlerinde Tokat'tan AK Parti Aday Adayı olan Dr. Nusret Baş yürütmektedir. Genel Sekreterliği ise Kenan Kaplan yürütmektedir. Kenan Kaplan 2012 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye ziyareti çerçevesinde informal bir yapı olan Çerkes Halkaları İnsiyatifi¹⁹³ (ÇHİ) bünyesinde, Putin'i protestoları sonucu gözaltına alınması ile tanınır hale gelmiştir.¹⁹⁴ Kaplan ayrıca 2015 yılının başında kurularak 2015 genel seçimlere Çerkes kökenli, bağımsız adaylarla giren Çoğulcu Demokrasi Partisi'nin de Genel Başkanlığını yapmaktadır.¹⁹⁵

2011 yılında "Çerkes halklarının haklarını görünür kılmak, bunun için demokratik kitlesel eylemler düzenlemek, devlet eliyle anadili öğretimi/eğitimi ile 7/24 anadilde radyo ve TV yayını yapılmasını sağlamak amacıyla"¹⁹⁶ kurulan ÇHİ son yıllarda ortaya çıkan informal yapılardan bir diğeri olarak göze çarpmaktadır. ÇHİ'nin ilk ve en önemli faaliyeti 2011 yılı Mart ayında Ankara'da organize ettiği gösteridir. Çerkeslerin etnik

¹⁹¹ Özgür Çerkes, "İstiklal Caddesi Üzerinde ... Çerkesler Meşaleli Eylem Yaptı", (Çevrimiçi) <http://www.ozgurcerkes.com/?Syf=18&Hbr=529821&/%C4%B0stiklal-Caddesi-%C3%BCzerinde-bulunan-Rusya-Konsoloslu%C4%9Fu-%C3%B6n%C3%BCnde-toplanan-%C3%87erkesler,-%E2%80%98%C3%87erkes-Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-ve-S%C3%BCrg%C3%BCn%C3%BCE2%80%99n%C3%BCn-149.-y%C4%B1l%C4%B1-nedeniyle-me%C5%9Faleli-eylem-yapt%C4%B1.->, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

¹⁹² Çerkes Dernekleri Federasyonu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.cerkes-fed.com/>

¹⁹³ Çerkes Halkaları İnsiyatifi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.cerkeshaklari.com/>

¹⁹⁴ NTV, "Putin'e Çerkes Protestosuna Gözaltı", <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25403121/>, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

¹⁹⁵ Çoğulcu Demokrasi Partisi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.facebook.com/cdpartisi>

¹⁹⁶ Çerkes Hakları İnsiyatifi, "Çerkes Hakları İnsiyatifi Niçin Kuruldu?", Çevrimiçi <http://www.cerkeshaklari.com/?&Syf=1&Id=166484&pt=Soru%20/%20Cevap>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

kimlik temelinde azınlık haklarını açıkça talep ettikleri ilk gösteri olma özelliği taşıyan bu eyleme karlı hava şartlarına rağmen 3.500'e yakın kişi katılmıştır. Daha önceleri yapılan sokak gösterileri daha çok Rusya'yı hedef alarak diasporik bir özellik gösterirken, bu gösteri Türk hükümetini söz konusu talepler doğrultusunda harekete geçirme hedefinde olduğu için bir tür azınlık siyaseti faaliyeti olarak görülebilmektedir. İnişiyatifin amaçları arasında saydığımız anadil eğitimi, anadilde radyo ve TV yayını gibi taleplerin seslendirildiği bu gösteriye farklı Çerkes sivil toplum oluşumları desteğini göstermiştir. Öte yandan KAFFED ile yapılan görüşmelere rağmen KAFFED yönetimi gösterinin alelacele ve kendilerine danışılmaksızın gerçekleşeceği gerekçesiyle bu gösteriye onayını ve desteğini vermemiştir. ÇHİ, KAFFED'i bu davranışıyla siyasi odaklardan gelecek tepkilerden korkmakla ve ülkede, dünyada değişen şartlara ayak uyduramamakla dahası hantal, bürokratik bir yapıya sahip olmakla itham etmiştir. ÇHİ 2012 yılında bir gösteri daha düzenleme girişiminde bulunmuştur. Ancak bu girişim önceki eylemi destekleyen grupların ve KAFFED'in destek vermemesi sonucu çok küçük bir kalabalığın toplanması ile sonuçlanmıştır. ÇHİ'nin faaliyetlerine verilen desteğin azalmasının nedeni olarak, AK Parti hükümetinin inisiyatifi örtük bir şekilde desteklediğine ilişkin yaygın kanaat ve bu yönde eleştirilerin artması gösterilmektedir. Bu eleştirilerin temelde, AK Parti hükümetinin o dönemde yaklaşan seçimlerde milliyetçi seçmenden gelecek tepkiye karşı "demokratik açılım sürecinin" sadece Kürt halkının değil Çerkesler gibi diğer azınlık gruplarının da haklarını garanti altına alacağı algısını oluşturmak için ÇHİ'yi bir enstrüman olarak kullandığı inancına dayandığı ileri sürülmektedir.¹⁹⁷

Merkezci KAFFED çizgisine alternatif olarak, başta yukarıda bahsetmiş olduğumuz son yıllarda güç kazanan iki yapının başını çektiği "yenilikçi" diyebileceğimiz hareketin arasındaki söylem ve yaklaşım son birkaç yıldır özellikle sürgün anmalarının lokasyonunda kendisini gösterir olmuştur. Yenilikçi çizgi anmalar için Taksim'i ve burada bulunan Rusya Başkonsolosluğunu tercih ederken, merkezci KAFFED çizgisi Beşiktaş, Kartal ve Kefken gibi lokasyonları tercih etmektedir. Bu tespitin ardından sürgün anmalarında 2014 ve 2015 yılında yaşanan gelişmeler ve bunların diasporaya yansımaları ile devam etmek istiyoruz.

¹⁹⁷ Zeynel Abidin Besleney, *The Circassian Diaspora in Turkey*, New York: Routledge, 2014, s. 155-156.

2014 yılı, Büyük Çerkes Sürgünü'nün 150. yılı olması dolayısıyla, diasporada dikkate değer bir hareketliliğin görüldüğü bir yıl olmuştur. KAFFED, 150. yıl dönümü etkinlikleri çerçevesinde Rusya yönetimi, Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine, uluslararası kurulların temsilcilerine Çerkesleri, tarihte yaşadıklarını ve taleplerini anlatmak ve daha da önemlisi Çerkes toplumunun ulusal bilincini arttırmak ve kendi tarihlerini bir kez daha kendilerine anlatmak için, “her bir muhatap için farklı bir iletişim stratejisi belirlemiştir”.¹⁹⁸ Ayrıca “150. Yıl Bildirgesi” başlıklı bir bildiri yayınlanmıştır.¹⁹⁹ Kısaca sürgünün tarihçesi ve diaspora yaşamının aktarıldığı bildiride “sürgün” ifadesi ile birlikte “soykırım” ifadesinin de altının çizildiği görülmektedir. Bu açıdan, bu yaklaşım KAFFED'in önceki yıllarda Rusya'ya karşı sergilemiş olduğu tutumla karşılaştırıldığında, daha üst perdeden bir tepki olarak değerlendirilebilir. Bu durum 2014 yılının 150. yıl gibi sembolik bir yıl olması ile açıklanabilir olsa da, bunun, Rusya politikası konusunda daha ılımlı olarak değerlendirilen Cihan Candemir başkanlığındaki KAFFED yönetiminin 2011 yılı sonunda yerini yeni yönetime bırakması sonucu o günden günümüze KAFFED'in bu konudaki yaklaşımında gözlemlenebilen değişikliği de yansıttığı kanaatindeyiz.

KAFFED'in bu çerçevedeki amacının “Çerkes Soykırımı ve Sürgünü'nü, Türk ve Dünya kamuoyuna anlatmak” olarak ifade edildiği söz konusu bildiride, özellikle daha önceki yıllarda dile getirilen taleplerden içerik ve vurgu açısından farklılık arz eden taleplerden bazıları şunlardır:

- Rusya Federasyonu, Türkiye ve diğer devletler tarafından “Çerkes Soykırımı ve Sürgünü” tanınmalı ve Rusya Federasyonu Çerkeslerden özür dilemelidir.
- Türkiye'deki diğer halklar gibi Çerkesler de inkar ve asimilasyon politikalarının kurbanı olmuştur. Toplumsal barışın inşası için Türkiye'de yaşayan tüm farklı kimliklerle beraber Çerkeslerin de dillerini, kültürlerini, kimliklerini yaşayabilmek ve yaşatabilmesi adına tüm kolektif hakları tanınmalı ve var olan yasal engeller kaldırılmalıdır.

¹⁹⁸ KAFFED, “Sürgün ve Soykırımın 150. Yılında Sürgün Anıtı'ndayız”, (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2026-s%C3%BCrg%C3%BCn-ve-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1n-150-y%C4%B1l%C4%B1nda-s%C3%BCrg%C3%BCn-an%C4%B1t%C4%B1-nday%C4%B1z%E2%80%A6.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

¹⁹⁹ KAFFED, “150. Yıl Bildirgesi”, (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2154-150-y%C4%B1l-bildirgesi.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

- Çerkesler, yaşadıkları tüm ülkelerin, özellikle, Rusya ve Türkiye'nin çağdaş ve güçlü ülke olması için her zaman önemli katkılarda bulunmuşlardır. Çerkes kimliğine ve varlığına gösterilecek saygı, bu konudaki çabaların artarak devam etmesini sağlayacaktır. Çerkesler, aynı zamanda Rusya, Kafkasya, Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde yaşayan akrabaları ile birlikte, bu ülkeler arasında bir barış köprüsüdür ve öyle de kalmak istemektedir.
- Çerkesler geçmişi unutmadan hem kendileri ve hem de diğer halklar için onurlu bir gelecek istemektedir.²⁰⁰

Burada açıkça ifade edilen Rusya'dan soykırımı tanıma ve özür talebinin, önümüzdeki dönemde de KAFFED gibi Çerkes diasporasının en yaygın çatı örgütü olan kurum tarafından resmi görüş haline dönüşecek şekilde yüksek sesle dile getirilmesi halinde, bu durumun diaspora-Rusya ilişkilerinin seyrini ciddi derecede etkileyeceği açıktır. Bununla birlikte, Çerkes diasporasının sosyo-politik yönden güçlenebildiği ölçüde bu durumun Türkiye-Rusya ilişkilerine yansımaları olacağı da öngörülebilmektedir.

Öte yandan, bildiride geçen Türkiye'de geçmişten günümüze Çerkeslerin de “inkar ve asimilasyon” politikalarına tabi tutuldukları tespiti, KAFFED yönetiminde Türkiye demokrasisinin mevcut durumuna ilişkin yaklaşıma dair son birkaç yılda güçlenen bir eğilimi ifade etmesi açısından oldukça dikkate değerdir. Demokratik açılım sürecinin getirmiş olduğu resmi devlet söylemindeki değişikliklere de büyük ölçüde bağlanabilecek şekilde, KAFFED'in “bölücülük” olarak algılanabileceği endişesiyle kimlik hakları temelli politika konusundaki çekingen tutumunda bir değişim gözlemlenmektedir. Uzun yıllar resmi devlet söyleminin çizdiği sınırları aşmamak konusunda dikkatli bir politika izleyen KAFFED yönetiminin yaklaşımındaki bu değişikliğin, KAFFED'in Çerkes elitlerinden oluşan dar bir grup tarafından yönetildiği algısının kırılmasına ve diasporanın tabanına değen, geniş kitleleri daha kolay mobilize edebilecek faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yardımcı olabileceği değerlendirilebilir. Bu değişimin Türkiye demokrasisinin gelişimine sunabileceği katkılar da dikkate değer bir konu olarak önümüzdeki dönemde izlenecektir.

Sürgünün 150. yılı, Çerkeslerin ev sahibi ülke olan Türk hükümeti ve siyaseti ile kurduğu ilişkiler bakımından da önemli bir yıl olmuştur. Başta dönemin Başbakanı

²⁰⁰ a.g.e.

Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere, birçok siyasi Çerkes Sürgünü'ne ilişkin mesajlar yayımlamıştır. Başbakan, KAFFED Başkanı'na hitaben yayınladığı mesajda şu ifadelere yer vermiştir:

Çerkesler, bu coğrafyanın tüm halkları gibi, ortak bir kaderi paylaştığımız kardeşlerimizdir. Türkiye'nin tarihi Çerkes kardeşlerimizle inşa edilmiştir; hiç kuşkusuz gelecek de hep birlikte inşa edilecektir. 77 milyon içinde, her bir kardeşimizin, kendi ana dilini, kendi kültürünü, gelenek ve inançlarını muhafaza etmesi, kendisini hiç bir ayrıma tabi tutulmaksızın bu ülkenin birinci sınıf vatandaşı olarak hissedebilmesi hükümet olarak uğruna mücadele verdiğimiz bir hedeftir. İnkâr, red ve asimilasyon dönemi geri gelmemek üzere kapanmıştır. Attığımız adımlarla, her bir kardeşimizin ana dilini konuşabilmesi, öğrenebilmesi ve öğretebilmesi teminat altına alınmıştır. Öz be öz kardeşlerimiz, 77 milyonla birlikte bu vatan topraklarının sahipleri olarak gördüğümüz Çerkes kardeşlerimizin acı hatıraları hiç kuşkusuz bizim de acımızdır.²⁰¹

Bu mesaj, yukarıda bahsetmiş olduğumuz bildiriye geçen taleplerin bir kısmına, AK Parti hükümetinin bir anlamda, en azından söylem düzeyinde bir cevabı olarak da okunabilir. “İnkâr, red ve asimilasyon” döneminin kapandığına ilişkin vurgu Çerkeslerin geçmişte asimilasyon politikalarına tabi tutulduklarına ilişkin inanç ve düşüncelerine hak verir niteliktedir. Anadil öğrenimine/egitimine ilişkin ifade edilen gelişmelerin Çerkeslerin taleplerinin gerisinde kaldığı düşünülebilir. Öte yandan, demokratik açılım projesi çerçevesine Çerkeslerin de dahil edildiği ve dolayısıyla unutulmadıkları anlamını çıkarabileceğimiz ifadelerden, Çerkeslerin etnik kimlik temelli taleplerinin ve bu yönde geliştirdikleri siyasetin, Türk siyasetinde karşılık bulduğu anlamını çıkarmak mümkündür.

T.C. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, diğer bazı STK ve siyasi parti yöneticilerinin mesajlarına ek olarak, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ise yayınladığı mesajda Çerkes yurttaşların “sorunlarının çözümü ve

²⁰¹ KAFFED, “Başbakan Erdoğan: Acılarınızı Yürekten Paylaşıyoruz”, (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2203-ba%C5%9Fbakan-erdo%C4%9Fan-ac%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1z%C4%B1-y%C3%BCrekte-payla%C5%9F%C4%B1yoruz.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

beklentilerinin karşılanması eşit vatandaşlık ve hak temelli siyaseti benimseyen CHP'nin öncelikli hedefleri arasında" olduğunu ifade etmiştir.²⁰²

Halkların Demokratik Partisi (HDP) tarafından yayınlanan mesajda Çerkeslerin Cumhuriyet döneminde yaşadıkları haksızlıklardan söz edilmiş ve mevcut hükümet Çerkeslerin demokratik haklarını tanımadığı iddiasıyla eleştirilmiştir. Metinde ayrıca bir dizi etnik kimlik temelli hak talebi sayılarak, bunların HDP tarafından sahiplenildiği ifade edilmiştir.²⁰³

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 21 Mayıs 2014 tarihinde toplanan genel kurulunda, TBMM Başkanvekili Sadık Yakut, Çerkes Sürgünü konulu bir meclis açılış konuşması gerçekleştirmiştir. Çerkeslerin yaşadıklarının "dünyanın en trajik olaylarında birisi" olduğunu söyleyen Yakut, buna rağmen Çerkeslerin uluslararası anlaşmaların vermiş olduğu temel hak ve özgürlüklerden pratikte faydalanamadıkları tespitinde bulunmuş ve konuşmanın devamında "ataları sürgün edilen halkların tekrar vatanlarına dönebilmeleri temel haklar kapsamında değerlendirilmelidir. Yaşadıkları ülkelerde çifte vatandaşlık verilmesi ve 21 Mayısın "Çerkes soykırımı ve sürgünü" olarak tanınması Çerkeslerin en doğal talepleridir" ifadelerini kullanmıştır.²⁰⁴

Anavatana dönüş hakkı, çifte vatandaşlık hakkı, 21 Mayıs'ın soykırım ve sürgün günü olarak tanınması gibi Çerkes STK'ların her platformda dile getirdiği taleplerin TBMM'de hem de Başkanvekili tarafından dile getirilmesi diaspora için çok önemli bir kazanım olarak görülebilir. Zira Türkiye'nin Rusya ile olan stratejik ilişkileri Türk yetkililerin Çerkes Sürgünü ve özellikle Çerkeslerin sürgün dolayısıyla Rusya'dan talepleri konusunda her zaman dikkatli bir dil kullanmalarına neden olmuştur. Öte yandan, konuşmanın kalan bölümünde değinilen Kırım Tatarları'nın durumuna ilişkin kısım, önemli bir kazanım olarak görülebilecek bu konuşmaya farklı bir yönden açılım

²⁰² KAFFED, "Kılıçdaroğlu: Çerkeslerin Acısını Paylaşıyorum", (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/2199-k%C4%B1%C4%B1%C3%A7dar%C4%9Flu-%C3%A7erkeslerin-ac%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1-payla%C5%9F%C4%B1yorum.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁰³ KAFFED, "HDP: Çerkesya Halklarının Yaşadığı Soykırımı Unutmuyoruz", (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/2201-hdp-%C3%A7erkesya-halklar%C4%B1n%C4%B1n-ya%C5%9Fad%C4%B1%C4%9F%C4%B1-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-unutmuyoruz.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁰⁴ Sadık Yakut, "Konuşmalar", (Çevrimiçi) http://www.sadikyakut.com.tr/konusma_detay.asp?cat=NDE=, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

getirmekte ve Çerkes diasporası-Türkiye-Rusya ilişkilerini oluşturan saç ayağının geçmişi ve geleceği konusunda önemli bir noktaya işaret etmektedir.

Başkanvekili konuşmasında, Kırım Tatarlarının yaşadıklarının “Kafkasya halkının” yaşadıkları sıkıntılardan, sürgünlerden ayrı düşünmenin mümkün olmadığını ifade etmekte ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetimi tarafından 1944 yılında kötü şartlarda farklı bölgelere sürgün edilen Kırım Tatarlarını anmaktadır. Konuşmanın devamında, Rusya’nın 18 Mart 2014 tarihinde -yani konuşmanın yapıldığı tarihten sadece 1 ay önce- Kırım’ı topraklarına kattığını ilan etmesini ima edilerek, Kırım Tatarlarının topraklarının “bir kez daha bu insanlık dışı sürgün suçunun faillerinin mirasçıları tarafından bir kez daha uluslararası hukuka ve insan haklarına aykırı bir şekilde işgal edildiği” belirtilmektedir. Buradan hareketle, Çerkes sürgününün yıldönümünde Çerkeslerin taleplerinin diaspora tarafından takdirle –ve belki de birçoklarınınca şaşkınlıkla- karşılanacak düzeyde üst perdeden, TBMM’de en yetkili ağızlardan birisi tarafından dile getirilmesini, diasporanın bu yönde yoğun faaliyetlerine ve yaptırım gücüne bağlamaktan ziyade Türkiye Cumhuriyeti’nin Rusya ile olan ikili ilişkilerinde Türkiye’deki Çerkes diasporasını konumlandırış biçimine bağlamak gerektiği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Bu konuşmayla akraba bir Türk topluluğu olan Tatarların yaşadığı ve diğer birçok açıdan Türkiye için stratejik öneme sahip Kırım’ın ilhakına karşılık olarak, uluslararası arenada Rusya’nı yumuşak karnı olarak değerlendirilen Çerkes Sürgünü’nün Rusya’ya karşı bir anlamda koz olarak ortaya sürüldüğü değerlendirilmesi yapılabilir. Türkiye, Rusya ile olan ikili ilişkilerinde bu örnekte de görüldüğü gibi belirli dönemlerde Çerkes diasporasını ve onun uluslararası toplumu ilgilendiren taleplerini konjonktürel faydalar için istihdam edebilmektedir. İlk bakışta 21 Mayıs Çerkes Sürgünü’nün 150. Yılı’nın anlam ve önemine ithafen yapıldığı düşünülecek bu konuşma, Rusya ile gelişen bir anlaşmazlık durumunda Türkiye’de bulunan Çerkes diasporasının varlığının ifade ettiği öneme ve Türkiye’nin diasporayı uluslararası politikada konumlandırış biçimine ilişkin dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde Çerkes diasporasının konumu ve rolüne ilişkin yukarıda sözünü ettiğimiz örneğe benzer örnekler farklı dönemlerde de gözlemlenmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in Ermeni Tehciri’nin 100. yıldönümü dolayısıyla 2015

yılıının Nisan ayında yayınlamış olduğu mesajda,²⁰⁵ 1915'te yaşananları "Ermeni Soykırımı" olarak nitelemesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin yaptıkları açıklamalarda Rusya'nın geçmişte Çerkeslere ve Kafkasya halklarına uygulamış olduğu baskıcı yöntemleri hatırlatarak cevap vermesiyle yaşanan tartışmalar, bir başka örnek olarak gösterilebilir.

Bu süreçte, Kremlin'den gelen açıklamaların hemen ardından, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ahmet Davutoğlu "Kafkasya'dan tehcire, soykırımı maruz kalıp Anadolu'ya gelen" Çerkesleri hatırlatarak Rusya'nın önce bunların hesabını vermesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁰⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı ise yayınlamış olduğu resmi açıklamada, "Rusya'nın Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da yüz yıl boyunca gerçekleştirdiği kitlesel katliamlar, sürgünler ve Holodomor gibi topluca cezalandırma yöntemleriyle özellikle kendi tarihinde Türk ve Müslüman halklara yönelik insanlık dışı uygulamaları göz önüne alındığında, "soykırımın" ne olduğunu ve hukuki boyutunu esasen en iyi kendisinin bilmesi gerektiğini düşünüyoruz" ifadelerine yer verilmiştir.²⁰⁷

Bu konunun ardından başlayan tartışma ve Türkiye'nin Çerkes Sürgünü ve Soykırımına bakış açısı, Çerkes diasporasının farklı kesimlerinin çokça üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu tartışmalara ilişkin olarak KAFFED Genel Sekreteri Zeki Kartal, bu tartışmaların Türk siyaseti nezdinde ve dolayısıyla uluslararası alanda Çerkes Soykırımını da gündeme getirilebileceğine dair yeterince umutlu olmadığını zira Rusya ve Türkiye'nin politik ortamı ve davranışlarını her geçen gün birbirine daha fazla benzediğini söylemiştir. Çerkes Soykırımı ve Sürgünün devletlerarası siyasi manevralar sonucunda değil, Çerkeslerin talepleri neticesinde tanınacaksa bir anlam taşıyacağını ve diasporaca beklenen sonuçların gerçekleşmesini sağlayacağını belirten Kartal, federasyon olarak bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle özetlemiştir:

Özelde Çerkes Soykırımı genel olarak insanlığa karşı işlenen suçlar, hiçbir şekilde, devletlerarası siyasi hesaplaşmaların bir aracı olarak kullanılmamalıdır.

²⁰⁵ Kremlin, "Greetings to the commemorative evening A World Without Genocide", (Çevrimiçi) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/49320>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁰⁶ Sabah, "Yeni Anayasa ve Başkanlık Sözü", (Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/26/yeni-anayasa-ve-baskanlik-sozu>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁰⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "No: 129, 24 Nisan 2015, Rusya Federasyonu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.", (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_129_24-nisan-2015_rusya-federasyonu_nun-1915-olaylarina-yaklasimi-hk_tr.mfa, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

Bu sorunlar, siyasi araç olarak kullanıldığında itibarsızlaştırılmaktadır. Böylesi büyük trajedilerin yarattığı sorunların çözüm arayışları, bizzat asli tarafların parlamentolarında ve çözüme ulaşmak hedefiyle olmalıdır. Görüşme veya çözüm arama zemini üçüncü ülkelere bırakılmamalıdır. Bir soykırımın üçüncü bir taraf tarafından, sadece siyasi nedenlerle, tanınması söz konusu davaya zarar verebilmektedir. Fakat ne yazık ki, günümüzde bu konulardaki çözüm çabaları, ulusal veya uluslararası iktisadi, siyasi, diplomatik kaygılara ve çıkarlara yenik düşmektedir.²⁰⁸

İstanbul Kafkas Kültür Derneği Başkanı Hava Karadaş ise benzer şekilde hükümetin bu konudaki tutumunu, yaklaşan seçimlerde Çerkes oylarını almak üzerine olduğunu belirtmiş ve “Halkların acılarını yarıştırarak, birbirlerini alt etmeye çalışan egemenlere, pragmatik davranmak adına asla yedeklenmemeliyiz. Biz zorda kaldıklarında birbirlerine gösterecekleri aba altındaki sopaları değiliz ... muktendirler, soykırımı iktidarlarını güçlendirmek için değil, hukuki, siyasi ve tarihsel olarak buna hakkımız olduğu için tanımak zorundadırlar.” diye konuşmuştur.²⁰⁹

ÇERKES-FED Genel Sekreteri Kenan Kaplan ise benzer şekilde Çerkes Soyırımının Türkiye gündemine gelmesini olumlu bulmakla beraber bu meselenin uluslararası ilişkilerde politik bir araç olarak kullanılmasını doğru bulmadıklarını ifade etmiş “6 milyon yurttaşı Çerkes olan Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosunun halkına saygısı varsa, Rusya Ermeni soykırımını kabul ettiği için değil, bir insanlık suçu olduğu için Çerkes Soykırımını dünyanın gündemine getirmeli ve kabul etmelidir” demiştir. Ayrıca konuya farklı bir yaklaşım getirerek eğer Ermenistan Türkiye'nin soykırım yaptığını kabul etmesini istiyorsa öncelikle Ermeni parlamentosunun başta Çerkesler olmak üzere diğer halkalara uygulanan soykırımları kabul etmek zorunda olduğunun altını çizmiştir.²¹⁰

Bu konuda Türk siyasetinin kompozisyonu içinde anlamını bulan, daha nüanslı bir yaklaşımı temsil eden Kafkas Vakfı Kurucu Başkanı Doç. Dr. Fethi Güngör'ün

²⁰⁸ Ajans Kafkas, “Soykırım Tartışmasını Çerkes Diasporasına Sorduk”, (Çevrimiçi) <http://ajanskafkas.com/manset/soykirim-tartismasini-cerkes-diasporasina-sorduk/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁰⁹ a.g.e.

²¹⁰ a.g.e.

düşüncelerine geçmeden önce, Kafkas Vakfı'ndan da kısaca söz etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1995 yılında İstanbul'da kurulan vakıf, diaspora siyasetinde İslami düşüncenin etkili olduğu bir kanadı temsil etmektedir. Kurucularının çoğunluğu Çerkeslerden oluşan vakıf, kuruluşundan itibaren kültürel faaliyetlerden ziyade entelektüel ve siyasi faaliyetlere yönelmiş ve 90'lı yıllarda muhafazakar çevrelerde yarattığı farkındalıkla Çeçen direnişine destek vermiştir. Kafkas Vakfı, Türk kamuoyunda Rusya'nın Çeçenistan'daki askeri operasyonlarını protesto amacıyla 1996 yılında Kuzey Kafkasya kökenli Türk vatandaşları tarafından kaçırılan Türk feribotu krizinde ve yine aynı şekilde 2001 yılında İstanbul'da beş yıldızlı bir otelde gerçekleşen rehine krizinde, eylemcilerin ikna edilmesinde yardımına başvurulmasıyla tanınmıştır. Vakıf ayrıca, 2000 yılında ağırlıklı olarak anavatanla ilgili Türkçe dilinde haberler yapan ilk online platform olan Ajans Kafkas'ı kurmuştur. Kafkas Vakfı, etkinliği oldukça azalmış olsa da faaliyetlerine hala devam etmektedir.²¹¹

Türkiye-Rusya ilişkileri ve sürgünün/soykırımın tanınması çerçevesinde, vakıf Kurucu Başkanı Güngör'ün düşüncelerine dönecek olursak, Güngör'ün söylemini yukarıda diğer STK temsilcilerinden ayırtıran temel özellik söylemin mevcut Türk yönetiminin söylem ve tutumuna oldukça yakın oluşudur. Güngör diğer STK yöneticileri gibi sürgünün ve soykırımın TBMM tarafından tanınmasını isterken “Ermeni soykırımı” ifadesini “zorlama bir iddia” olarak nitелеmekte ve “Ermeni soykırımı” iddiasını kabul eden Batı parlamentolarını, Amerika ve Rusya, Ermeni meselesini büyüyen ve güçlenen Türkiye'yi bloke etmek için bir baskı aracı olarak kullanmakla” suçlamaktadır.²¹² Bu yaklaşımda dönemin hükümeti olan, muhafazakar AK Parti ile fikirdaşlığın ve duygudaşlığın etkili olduğu ihtimali söz konusu olabilir. Ayrıca, vakfın bu tutumu ve yaklaşımı Çerkes diasporasının sosyal ve politik açıdan heterojen yapısını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Çerkes STK'larına kısaca değinmenin ardından, 2015 yılında yapılan sürgün anmalarına gelecek olursak, KAFFED sürgünü “Karadeniz'in İki Yakasındayız” sloganı ile Kefken

²¹¹ Besleney, a.g.e., s. 97-105.

²¹² Ajans Kafkas, a.g.e.

ve Anavatanda gerçekleştirdiği faaliyetlerle anarken²¹³, ÇERKES-FED ve diğer bazı STK'lar Taksim'de ve Rusya Başkonsolosluğu önünde anma töreni düzenlemiştir.²¹⁴

Türkiye'nin birçok bölgesinden yaklaşık 10.000 kadar Çerkesin katıldığı Kefken'de gerçekleştirilen anmada, Kahramanaraş Kafkas Kültür Derneği Gençlik Komisyonu tarafından yaptırılan dünyada söz konusu tarihe kadar yaptırılmış en büyük Çerkes bayrağı açılmıştır.²¹⁵ Anadolu'nun Çerkeslerin yaşadığı birçok bölgesinde de anma programları düzenlenmiştir. Kocaeli, Sakarya, Tokat gibi şehirlerde programlar valilikler ve belediyelerce desteklenmiş, İstanbul Kartal Belediyesi tarafından açılan anıttan sonra Kocaeli'de İzmit Belediyesi tarafından Türkiye'deki ikinci Çerkes Sürgünü Anıtı İzmit'te açılmıştır.²¹⁶

2015 yılında, KAFFED 100 kişiyi aşkın bir heyetle Rusya'ya bağlı Adige Cumhuriyeti'nin başkenti Maykop ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin başkenti Çerkesk'i içeren bir gezi programı ile sürgünü anavatanda da anmıştır.²¹⁷ Türkiye'de yaşayan Çerkes diasporasından oluşan bu çapta bir heyetin anavatanda gerçekleşen anma programlarına katılması diaspora tarihinde bir ilk olmuştur.

2015 yılında Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık düzeyinde 21 Mayıs'a ilişkin özel bir açıklama yapılmazken Kefken'de gerçekleşen anma programına hükümeti temsilen Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Fikri Işık da katılmıştır.²¹⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı

²¹³ KAFFED, "151. Yılda Karadeniz İki Yakasındayız", (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/21may/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²¹⁴ ÇERKES-FED, "Çerkeslerin torunları, İstanbul'da bir araya gelerek Rusya'yı protesto ettiler", (Çevrimiçi) <http://www.cerkes-fed.com/?Syf=18&Hbr=804090&/%C3%87ar%C4%B1k-Rusyas%C4%B1-taraf%C4%B1ndan-u%C4%9Frad%C4%B1klar%C4%B1-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-21-May%C4%B1s-1864-tarihiyle-simgelendiren-%C3%87erkeslerin-torunlar%C4%B1,-%C4%B0stanbulda-bir-araya-gelerek-Rusya'yı-protesto-ettiler.->, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²¹⁵ Göksun Çerkes Derneği, "Büyük Çerkes Sürgünü'nün 151'inci yılında Çerkes'ler Kefken'de buluştu", (Çevrimiçi) <http://www.cerkezdernegi.com/?Syf=26&Syz=423869&/B%C3%BCy%C3%BCK-%C3%87erkes-S%C3%BCrg%C3%BCn%C3%BCE2%80%99n%C3%BCn-151%E2%80%99inci-y%C4%B1l%C4%B1nda-%C3%87erkes%E2%80%99ler-Kefkende-bulu%C5%9Ftu.->, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²¹⁶ KAFFED, "Çerkeslerin Acısını Paylaşıyoruz", (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2657-%C3%A7erkeslerin-ac%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1-payla%C5%9F%C4%B1yoruz.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²¹⁷ KAFFED, "Türkiye Çerkesleri Anavatan Yolunda" (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2643-t%C3%BCrkiye-%C3%A7erkesleri-anavatan-yolunda.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²¹⁸ KAFFED, "Çerkeslerin Acısını Paylaşıyoruz", a.g.e.

tarafından 2014 yılının ardından 2015 yılında da yapılan açıklamada acıların paylaşıldığı ifade edilmiştir.²¹⁹

3.2.2. 23 Nisan Şenlikleri ve Abhazya Krizi

2013 yılında düzenlenen 23 Nisan Uluslararası Çocuk Şenliği'ne Abhazya Cumhuriyeti'nin katılımcı olarak davet edilmesi sonucu ortaya çıkan kriz, Çerkeslerin Türkiye ve anavatan ekseninde bulunduğu ulusötesi faaliyetler ve iki ülke arasındaki ilişkilere etkileri açısından aydınlatıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Şenliğin organizatörü Türkiye'nin tek kamu yayıncılığı yapan kuruluşu Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Türkiye'de Abhaz diasporasının çatı örgütlerinden biri olan Abhaz Dernekleri Federasyonu'nun aracılığıyla Türkiye'nin resmen tanımadığı Abhazya Cumhuriyeti'ni şenliklere katılımcı olarak davet etmiştir. Federasyon TRT'ye Türkiye'nin Abhazya'yı diplomatik olarak tanımadığını gerekçesiyle Gürcistan'ın bu duruma tepki gösterebileceğini belirtmiş ve herhangi bir diplomatik sorun olmayacağına dair güvence istemiştir. Bu güvencenin ardından davet Abhazya'ya bildirilmiş ve Abhazya daveti kabul etmiştir. Ardından, TRT'nin internet sitesinde katılımcı ülkeler arasında "Abhazya Cumhuriyeti" ismine ve Abhazya bayrağına yer verilmiştir. Ancak Gürcistan'ın tepkisi nedeniyle Abhazya Cumhuriyeti ifadesi "Abhazya Özerk Cumhuriyeti- Gürcistan" olarak değiştirilmiştir. Federasyon bu gelişmelerin ardından Abhazya'nın aldığı güvenceyi hatırlatmış ve gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Federasyonun da talebi ve yönlendirmesiyle Abhaz kökenli CHP Sakarya Milletvekili Engin Özkoç, TRT'den sorumlu Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ile görüşerek, diplomatik bir orta yol bulunmasını istemiştir. Bu çalışmalar amacına ulaşamamış ve

²¹⁹ T. C. Dışişleri Bakanlığı, "SC-16, 21 Mayıs 2015, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç'in Çerkes Sürgünü Hakkındaki Bir Soruya Cevabı", (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/sc-16_-21-mayis-2015_-disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic-in-cherkes-surgunu-hakkındaki-bir-soruya-cevabi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

TRT Abhazya Cumhuriyeti'ni listeden çıkararak Abhazya'dan gelecek çocuk dans grubu festivalin dışında bırakılmıştır.²²⁰

TRT'nin verdiği kararı müteakiben, Türkiye'de yaşayan Çerkes diasporasının temsil eden en büyük çatı örgütü olarak KAFFED, Türkiye'nin bu çerçevedeki resmi politikasına karşı bir anlamda onu etkilemeye yönelik bir kınama metni yayınlamıştır. TRT'nin bu kararı "hem tüm Abhazya halkına, hem de Türkiye'de yaşayan tüm Abhazlara ve Kuzey Kafkasya halklarına hakaret" olarak algılanmış, karar şu sözlerle kınanmıştır:

Dünya çocuklarının katılımıyla kutlanan 23 Nisan ruhunun kirli politikalara alet edilmemesini ve şenliğe davet edilen Abhazya'daki çocukların, ilgili sitede ilk ilan edildiği gibi, kendi isimleri ile şenliklere katılmasını talep ediyoruz. TRT haklı taleplerimize olumlu cevap vermezse, bu tutumunu Türkiye'nin her yanında örgütlü 54 derneğimiz ile birlikte protesto edeceğimizi ilan ediyoruz.²²¹

Abhaz Dernekleri Federasyonu da TRT'ye bir mektup yollayarak Abhazya'nın şenliklere katılımının ilanının Türkiye'de yaşayan Kuzey Kafkas kökenli halklar arasında büyük bir sevince neden olduğunu ancak Abhazya Cumhuriyeti ifadesinin Gürcistan'ın baskısıyla değiştirilmesinin duyulan sevinci infiale dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, mektupta Gürcistan "çocuk şenliğinde bile siyasi çıkar sağlamak amacı ile" çocukları siyasete alet suçlanmış ve "bölgesel bir güç olma iddiasındaki" Türkiye'nin Gürcistan'ın baskılarına direnç göstermeyerek boyun eğmesinin üzüntü ve sitem ile karşılandığı ifade edilmiştir.²²²

Konu Milletvekili Engin Özkoç tarafından TBMM'de yaptığı konuşmayla dile getirilmiştir. Özkoç Dışişleri Bakanlığı'nın bütün belediyelere "Abhazya'dan gelen talepleri, bakanlığa sormadan kabul etmeyin" şeklinde bir yazı gönderdiğini söyleyerek konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir:

²²⁰ Radikal, "Abhaz Çocuklar 23 Nisan Mağduru", (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/turkiye/abhaz_cocuklar_23_nisan_magduru-1129501, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

²²¹ KAFFED, "KAFFED'den TRT'ye Kınama", (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/1555-kaffed-den-trt-ye-k%C4%B1nama.html>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

²²² Nart Ajans, "TRT'nin Abhazya Ayıbı", (Çevrimiçi)
http://www.nartajans.net/site/haberler_6003_trt_nin_abhazya_ayibi.html, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

Şimdi bu kürsüden size soruyorum. Türkiye'de kurucu unsur olarak sadece Türk ve Kürt halkları muhatap kılınacaktır diyenler, Sakarya'da yaşayan Lazları, Manavları, Çerkesleri, Kürtlerin diğer unsurlarını, Abhazları red mi ediyorlar? ... Abhaz çocukları bize soruyorlar, "Biz elimizde Türk bayrakları ile neden kardeşlerimizle kucaklaşamıyoruz" diye. Onlara verecek cevap bulamıyoruz. ... Ben ilk defa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kendimi yalnız hissediyorum. ... Sizin bana söyleyecek bir cevabınız varsa ben onu çocuklarımıza söylemek istiyorum. Dışişlerinin bu talebine rağmen Abhaz çocukları Türkiye'ye gelecekler. Elllerinde Türk bayrakları olacak. Sizin bizi tanımanız önemli değil, kimi tanıdığımız önemli değil, bizi tanımanız önemli. Çocuklarımızı tanımanız önemli. Ve çocuklarımıza karşı verdiğiniz cevaptan dolayı utanıyorum. Sizlere karşı verilecek cevabı çocuklarımız Türkiye'de size rağmen verecek.²²³

23 Nisan şenlikleri için hazırlıklarını tamamlamış olan çocuk grubu şenliklere katılamasalar da Abhaz Dernekleri Federasyonu'nun öncülüğünde Türkiye'de ağırlanmış ve İstanbul ve Sakarya'da yapılan programlarda bir anlamda alternatif bir 23 Nisan şenliğinde diaspora ile bir araya gelmeleri sağlanmıştır.²²⁴

Diasporalar, içinde yaşadıkları devletin (ev sahibi devlet) iç ve özellikle dış politikalarının belirlenmesi sürecinde önemli rol oynayabilmektedir. Bu örnekte Türkiye'de yaşayan Çerkes diasporası –her ne kadar etki gücü bu örnekte sınırlı görünse de- Türkiye'nin bir dış aktöre karşı aldığı tutumda önemli bir rol oynamış ve Abhazya ve Gürcistan ile olan ilişkilerin geleceği hususunda belirleyici güçlerden biri olacağı sinyallerini vermiştir. Nitekim Abhazya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın "kriz" sonrası yayınladığı açıklama bunu teyit eder durumdadır. Yapılan açıklamada Abhazya Dışişleri Bakanlığı "hiçbir yapay engelle ulusların kültürler arası iletişimi engellenemez! Bizi çok üzen Abhazyalı çocukların festival programından

²²³ KAFFED, "Abhazyalı Çocuklar TBMM Gündeminde" (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/1589-abhazyal%C4%B1-%C3%A7ocuklar-tbmm-g%C3%BCndeminde.html>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

²²⁴ Abhazya Dernekleri Federasyonu, "'Abaza" Çocuk Grubu Türkiye Programı", (Çevrimiçi) <http://abhazfederasyonu.org/duyurular/abaza-cocuk-grubu-turkiye-programi.html>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

çıkarılmasının, Abhazya Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti halklarını birleştiren dostluk ve geleneksel bağları etkilemeyeceğini umuyoruz” ifadelerini kullanmıştır.²²⁵

3.2.3. Dönüş Düşüncesi ve Tıj İlkay Misafirhanesi

Diasporalar bir gün anavatana döneceklerine olan inançla, anavatanın refahı ve kalkınması için anavatanla çeşitli ticari faaliyetler geliştirebilmekte, orada yatırımlar yapabilmektedir. Diaspora milliyetçileri günümüz teknolojik gelişmelerinin getirdiği kolay para transferi, hızlı ulaşım gibi imkanlardan ve insanların ve malların serbest dolaşımı gibi globalleşmenin sonuçlarından faydalanarak bu gibi ilişkileri daha yoğun bir şekilde kurmaktadır.

Türkiye Çerkeslerinde dönüş düşüncesi, 60’lı ve 70’li yıllarda metropollerde üniversite eğitim gören ve sosyalist düşüncelerden etkilenen gençler arasında bir ideoloji şeklini almış ve bu durumun diasporaya yansımaları olmuştur. Söz konusu gençler arasında, anavatana seyahatler gerçekleştiren ve anavatan ve dönüşe ilişkin pratik bilgileri kitlelerle paylaşanlar da olmuştur. Bu çevrelerce 1964’den 1975 yılına kadar yayınlanan *Kafkasya Kültürel Dergi* ve 1970 yılında yayınlanmaya başlanan *Kamçı* dergisi bu düşüncenin daha geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuştur. Bu ideolojinin önde gelen isimleri, söz konusu dönemde, diasporada Çerkeslerin önünde liderlik eden şahısları Çerkes kimliğinin asimilasyonu ile sonuçlanacak faaliyetler gerçekleştirdikleri iddiasıyla ağır bir biçimde eleştirmiş ve Çerkes ulusunun hayatta kalabilmesi için tek yolun toplu halde anavatana dönmeye olduğunu savunmuştur.²²⁶

Dönüş düşüncesi, o zamanlardan günümüze Türkiye Çerkeslerinin gündemindeki yerini her zaman korumuştur. İlk zamanlardaki topluca dönüş fikri zamanla uygulanabilirlikten uzak bulunarak şekil değiştirse de, dönüş hakları, oturum alma,

²²⁵ Abhazya Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Düzenlediği Uluslararası Çocuk Bayramı Davetli Listesinden Abhazya’yı Çıkarması Üzerine Abhazya Dışişleri Bakanlığının Yaptığı Açıklama”, (Çevrimiçi) http://mfaapsny.org/tur/news/?ELEMENT_ID=1026, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).

²²⁶ Besleney, a.g.e., s. 108-111.

anavatana yatırım diasporanın önceliklerinden olmaya devam etmekte ve Çerkes diasporası bu amaçlarla anavatanla ilişkileri yoğunlaştırmaya çalışmaktadır.

Bu doğrultuda KAFFED, federasyon bünyesinde anavatana yönelik projeler gerçekleştirme amacıyla “Adıgey Çalışma Grubu” ve “Abhazya Çalışma Grubu” adlı iki grup kurmuştur. Bu grupların temel amaçlarından en önemlileri, diasporadan anavatana dönüşün gerçekleşmesi için çalışmalarda bulunmak ve diaspora ve anavatan arasında insani, kültürel ve ekonomik işbirliğinin güçlenmesine çalışmak olarak belirtilmektedir. 2010 yılından bu yana faaliyet gösteren çalışma grupları şimdiye kadar anavatanın farklı bölgelerine kültürel, birçok ticari gezi düzenlemiştir. Bu gezilerden bazıları Adige Cumhuriyeti ve Abhazya’nın kuruluş yıl dönümlerinde yapılmış ve bu vesilelerle çok defa devlet yöneticileri ile bir araya gelinmiş özellikle bu devletlerin dönüş ve diasporalardan sorumlu yetkilileri ile görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ayrıca bu bölgelerde diasporadan gençlerin katılımları ile yazlık gençlik kampları düzenlenmiştir.²²⁷

Çalışma grubunun yaptığı ticari gezilerin birçoğu, yönetimleri Çerkeslerden oluşan Dostluk Kulübü’nün iş birliği ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin 10 farklı şehrinde bulunan dostluk kulüplerinin merkezi olan Dostluk Kulübü Ankara’da bulunmaktadır. Vizyonunu “öz kültürümüzü başarı ve saygınlık ile sürekli kılabileceğimiz bir dünya” olarak açıklayan kulüp, iş dünyasından gelen üyeleri arasında mesleki iş birliğini ve dayanışmayı güçlendirecek faaliyetler düzenlemektedir.²²⁸ Kulüp, KAFFED işbirliği ile 2012 ve 2013 yılları arasında Krasnodar ve Maykop’a ticari geziler düzenlemiştir. Bu gezilerde ilgili şehirlerde ticari fuarlara katılmış, ilgili özerk cumhuriyetlerin ekonomiden sorumlu devlet yetkilileri ile görüşmeler yapılmış, ticaret ve yatırım imkânları yerinde görülmüştür.²²⁹

Başlıca amacını “Kuzey Kafkasya bölgesindeki cumhuriyetlerle ve oradaki işadamları ile yakın ilişkiler kurmak suretiyle ortak projeler üretmek, böylece diasporadaki

²²⁷ KAFFED, “Adıgey Çalışma Grubu”, (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/itemlist/tag/Ad%C4%B1gey%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Grubu.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²²⁸ Dostluk Kulübü, “Kulüp Hakkında”, (Çevrimiçi) <http://www.dostlukkulubu.org/KulupHakkinda.aspx>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²²⁹ KAFFED, “Adıgey İş Gezileri”, (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/itemlist/tag/Ad%C4%B1gey%20%C4%B0%C5%9F%20gezisi.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

işadamları ile özelde Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin her yönden geliştirilmesine yardımcı olmak” ve “Türkiye Cumhuriyeti ve diğer ülkelerde bulunan uluslararası insani ve teknik yardım kuruluşları ile Kafkasya’nın ekonomik yapısı üzerine ortak projeler yürütmek, yardım yapmalarını sağlamak ve koordine etmek” olarak duyuran ve 1997 yılında kurulan Kafkas İşadamları Derneği’ni (KAFİAD)²³⁰ son yıllarda düzenlemiş olduğu diasporadan ve anavatandan işadamlarını bir araya getirdiği iş toplantıları da anavatana yönelik ticari çalışmalara ilişkin dikkate değer çabalardandır.²³¹

3.2.3.1. Tıj İlkay Misafirhanesi

Türkiye’de yaşayan Çerkesler’den bir grubun inisiyatifi ile ele alınan ve diasporanın desteğiyle Maykop’ta inşa edilecek Tıj İlkay Misafirhanesi’nin 2013 yılının Temmuz ayında temeli atılmıştır. Bu misafirhane diasporanın anavatan topraklarında bu ölçüde yapılmış ilk “yatırım” olması gibi diğer bir çok açıdan oldukça önem arz etmekte ve fonksiyonel getirilerinin yanında, diaspora için sembolik değer taşımaktadır. Tıj İlkay Misafirhanesi, hem dönüş düşüncesinden ilhamla hayata geçirilmiş olması hem de tamamen diasporanın maddi destekleri ile anavatan topraklarında inşa edilmiş bir yatırım olması yönüyle Türkiye Çerkeslerinde diaspora milliyetçiliğinin incelendiği bir çalışmada üzerinde durulmaya değerdir.

Misafirhane ismini, Türkiye Çerkeslerinden olan Tıj (Çerkes sülale ismi) İlkay Ülker’den almaktadır. İlkay Ülker Türkiye’de Çerkes STK çevrelerinde Çerkes müziği, dili, kültürü konularında emek veren bir müzisyendir. 2008 yılında Adige Cumhuriyeti’nde oturma hakkı için açılan 1500 kişilik kontenjana ilk başvuran kişilerden birisidir. Anavatana yerleşmek için birçok kez oraya seyahatlerde bulunmuştur. Ülker, 2013 yılının Mart ayında, Maykop’ta geçirdiği bir trafik kazası

²³⁰ KAFİAD, “KAFİAD’ın Kuruluş Amaçları”, (Çevrimiçi) <http://www.kafiad.org/alt/amac.htm>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²³¹ Nart Ajans, “Kafkas İşadamları ve Dünya Çerkes Birliği İstanbul’da”, (Çevrimiçi) http://www.nartajans.net/site/haberler_1455_kafkas_is_adamlari_ve_dunya_cerkes_birligi_istanbulda.html, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

sonrası yaşamını yitirmiştir. Ülker'in uzunca bir süredir, aynı zamanda misafirhane projesinin de yürütücüleri olan arkadaşları ile anavatana seyahat eden, orada vatandaşlık işlemlerini yürütmek için bulunan diasporadan insanların rahat edebileceği, yardım alabileceği bir konaklama merkezi kurulması fikrini konuştuğu bilinmektedir. Bu nedenle Ülker'i yakından tanıyan proje yürütücüler, ölümünden 4 ay sonra temeli atılan misafirhaneye Tj İlkay Misafirhanesi ismini vermeyi kararlaştırmıştır.²³²

Anavatana yerleşmek isteyen diaspora üyelerine yardımcı olmak ve yine anavatana gezi amaçlı seyahat eden diaspora üyelerine uygun şartlarda konaklayabilecekleri bir ortam sunma fikriyle ortaya çıkan misafirhane projesinin hizmet konuları şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Maykop' a kesin dönüş yapmış kişilerin, ilk etaptaki barınma ihtiyaçlarını orta vadede (3-6 ay kadar süreyle) karşılamak. Bu süreçte konaklama hizmetini çok uygun fiyatla sunmak.
2. Vatandaşlık işlemleri yürütmeleri nedeniyle Maykop' a 6 ayda bir seyahat edenlerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak. Bu süreçte konaklama hizmetini turistik seyahatlere oranla daha uygun fiyatla sunmak.
3. Maykop seyahati yapan tüm Kafkasyalılara Maykop normlarında fiyatlar ile, kendi kültüründen insanlarla bir arada olabilecekleri, güvenli, konforlu konaklama hizmeti sunmak.
4. Çok amaçlı salonda dil eğitimi vermek. Sosyal faaliyetlerle adaptasyon çalışmalarına destek olmak.
5. Vatandaşlık işlemleri yürütenlere veri merkezi hizmeti sunmak. Buldukları aşamada yapmaları gerekenler, ileri aşamalarda yapmaları gerekenler, benzer durumdakilerin karşılaştığı zorlukları aşma yöntemleri gibi bilgileri merkezileştirerek, büyük bir eksiğin giderilmesi hedefleniyor.

²³² KAFİAD, "Tj İlkay Misafirhanesi", (Çevrimiçi) <http://www.kafiad.org/alt/TIJ.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015), s. 35-36.

6. Vatandaşlık işlemleri yürütenlere, karşılaştıkları hukuki zorluklar, çözümleri ve mevcut haklarıyla ilgili, misafirhane bünyesinde avukat istihdam ederek hukuk hizmeti sunulması hedefleniyor.²³³

Proje Maykop ve İstanbul'da yer alan ve tamamen gönüllülerden oluşan iki komisyon tarafından yürütülmektedir. İstanbul'daki komisyonda yer alan Anıl Can Sönmez kendisi ile yapılan röportajda misafirhanenin amacını açıklarken anavatana dönüş yapmak isteyenlerin karşılaştığı zorluklardan şöyle bahsetmektedir:

... birtakım işlemler yapılıyor gidildiğinde. Farklı hastanelere gidiyorsun, kan örnekleri veriyorsun, anket dolduruyorsun vs. Bu işlemlerin de kendine göre zorlukları var. Dil bilmiyorsun bir kere, oturma izni almak hiç dil bilmeyen tanıdığı olmayanlar için oldukça zor. Aslında misafirhane projesi kapsamında belirli kişilerinde bu işte görevlendirilmesi hatta avukat tayin edilmesi de var. Orada birtakım haklar var, geri dönmek isteyen insanlara tanınan. Bunları bilmiyorsanız birçok şeyden mahrum kalabiliyorsunuz.²³⁴

Bir diğer komisyon üyesi Suat Bolat, dönüş için giden Çerkeslerin çoğu zaman orada yaşayan, daha önce bu aşamaları geçmiş soydaşlarından yardım aldığını söylemektedir. Öte taraftan herkesin bu insanlara her zaman ulaşamayabildiğini ve zaman zaman bu insanlara fazla yük olduğu düşüncesinin ortaya çıkabildiğini ifade etmekte ve bu misafirhane gibi bir iletişim ve konaklama noktasının elzem bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.²³⁵ Dönüş yolunda yaşanan bu problemleri bizatihi yaşamış diaspora üyeleri olarak, deneyimlerinde elde etmiş oldukları bu çıkarımlar diasporada dönüş düşüncesinin incelenmesi açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır.

Bolat, maliyeti 250.000 \$ olarak belirlenen projenin hayata geçirilmesi aşamasında diasporanın projeye reaksiyonu şu şekilde açıklamaktadır:

Keşke camiamızda benden olsun deyip 250 bin dolar verecek birileri çıksa ama öyle olmuyor. Bugün böyle bir projemiz var deyip yola çıktığınızda biraz meşakkatli bir yolculuk olduğunu öngörmek gerekiyor. Sadece para toplama

²³³ a.g.e., s. 4.

²³⁴ Guşips, "Tij İlkay Dönüş Yolu Misafirhanesi: Toplumsal bir proje olmasını önemsiyoruz...", (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/soylesi/4218-tij-ilkay-donus-yolu-misafirhanesi-toplumsal-bir-proje-olmasini-onemsiyoruz.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²³⁵ a.g.e.

kısmı da değil zor olan. İnsanlara bunu anlatma, fonksiyonunu izah etmek de ciddi bir çaba gerektiriyor. ... projenin nihayete erip ermeyeceği ile ilgili tereddüt yaşayabiliyorlar yada oranın (*anavatanın*) yapısını bilenler böyle bir şeyin mümkün olmayacağını düşünebiliyor. Bunların hepsini etraflıca anlatmak gerekiyor insanlara.²³⁶

Tüm sıkıntılara rağmen, başta Ülker'in şahsiyetinin ve ortak aklın, bir taraftan projenin diasporanın farklı kesimlerince sahiplenilmesini sağladığını diğer taraftan anavatanda yaşayan soydaşlar arasında da ciddi bir farkındalık ve heyecan yarattığını ifade eden Sönmez, Ülker'in Maykop'ta defnedilen cenazesinden şu ifadelerle söz etmektedir:

Maykop' taki cenazeye toplamda 30 kişi gitti, sadece hazırda pasaportu olanlar ve haberi olanlardan bir gün içerisinde 30 kişiden bahsediyoruz Cenazeye gelenlerin yarısı daha önceden Maykop'a bizlerle birlikte gelmişti. İlkay'ın vefatı bile birçok yeni arkadaşımızın Maykop'u görmesini sağladı. Bu 30 kişinin gitmesiyle oradaki birtakım insanlar "ne oluyor" dedi. Adigeyli, doğma büyüme oralı olan insanlardan bahsediyorum. ... Buradan oraya bir cenaze için bir gün içinde 30 kişinin gitmesi oradaki insanlar içinde bir farklılığın göstergesiydi aslında. Fark ettiler bizim burada da hala bir şeyleri yaşatma gayreti içinde olduğumuzu. Belki bunu bilenler vardı ama net olarak görüldü cenaze sebebiyle. Zaten akabinde bu misafirhanenin gerçekleşiyor olması da geldiğimiz o noktanın göstergesidir.²³⁷

Proje anavatandaki Çerkesler tarafından da sahiplenilmiş ve arsa vb. konularda kolaylıklar sağlanmış, projenin önemli bir bölümünde bölge halkı dışarıdan bir işçi çalıştırmaya gerek kalmayacak şekilde inşaatta imece usulü çalışmıştır. Başta Adige Cumhuriyeti televizyonları olmak üzere bölge basını tarafından, proje hakkında yoğun yayın faaliyeti yapılmıştır. Rusya'nın en önemli TV kanallarından birisi olan ORT de proje ile ilgili yayınlar yapmıştır.²³⁸

Türkiye'de ise KAFFED, Abhaz Derneği, İstanbul Çerkes Derneği vb. gibi daha birçok farklı yapıda ve düşünce yapısındaki Çerkes STK'ları projeyi değişik şekillerde desteklemiştir. Web sitelerinde duyurular yayınlanmış, hesap bilgileri yayınlanarak

²³⁶ a.g.e.

²³⁷ a.g.e.

²³⁸ KAFİAD, a.g.e., s. 8-12.

yardım kampanyaları düzenlenmiş, gösteri geceleri gibi organizasyonların gelirleri, Çerkes sanatçı ve yazarların eserlerinden elde edilen gelirler projeye aktarılmıştır. Farklı amaçlarla Maykop'a seyahat eden diaspora grupları projenin inşaatını ziyaret etmiş, orada bizzat çalışmış, destek vermiştir.²³⁹

2015 yılının Mart ayı itibarıyla misafirhanenin kaba inşaatı tamamlanmış ve bina içinde ufak çapta faaliyetler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İç tesisat ve tefrişatla ilgili çalışmalar devam etmektedir.²⁴⁰

3.2.4. Suriye Çerkesleri ve Diaspora İçi Dayanışma

Globalleşen dünyada iletişim imkanlarının gelişmesi ve haber almanın çeşitlenen kanallar vasıtasıyla kolaylaşarak anlık hale gelmesi diasporaların üyeleri arasında etnik bilincin ve dayanışmanın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda diaspora milliyetçiliğinin zemin bulmasına da imkan vermiştir. Bu tespitin örneklerinden birisini, 2012 yılında şiddetlenen Suriye İç Savaşı'ndan etkilenen Suriye Çerkeslerine yönelik Türkiye'deki Çerkes diasporasının yardım faaliyetleri teşkil etmektedir.

Suriye'de yaşayan Çerkes nüfusunun (savaş öncesi) 150.000 civarında olduğu hesaplanmaktadır.²⁴¹ İç savaşın bu nüfusun yaşadığı bölgelere sıçradığı haberlerinin geçilmesiyle birlikte, dünyadaki Çerkes diasporası ile birlikte Türkiye'deki diasporada harekete geçmiştir.

KAFFED 2012 yılında "Suriye Kriz Masası" kurarak çalışmalara başlamıştır. İlk olarak, nakdi para ve 10 TL'lik SMS'lerle yapılan yardımlardan oluşan bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Haziran 2012'de yayınlanan listeye göre 600'ün üzerinde kişiden 10 TL ve 20.000 TL arasında değişen miktarlarda para yardımı toplanmıştır. Buna ek olarak,

²³⁹ a.g.e., s. 14-32.

²⁴⁰ a.g.e., s. 33.

²⁴¹ UNPO, a.g.e.

bu sayıyı geçen miktarda kişiden SMS yoluyla yardım toplandığı duyurulmuştur.²⁴² Bu yardım çalışması farklı dönemlerde tanıtımı yapılarak sürdürülmekte ve yardımlar toplanmaya devam edilmektedir.

Kriz Masası, 23 Eylül 2012 tarihinde bölge derneklerinden temsilcilerin katılımı ile Gaziantep'te bir toplantı yaparak, yapılacak yardım ve yönlendirmelerin yöntemine ilişkin kararlar almıştır. Ayrıca, söz konusu zamana kadar yapılan çalışmalar sonucu Suriye'den gelen 28 aile, toplam 115 kişinin Mersin, Reyhanlı, Göksun, Adana ve Gaziantep'e yerleştirildiğinin ve tamamının ikamet sorunlarının çözüldüğünün, güncel bir sorunlarının olmadığını bilgisi verilmiştir.²⁴³ Türkiye'ye yerleştirilen ailelerin sayısına ilişkin belirli zaman aralıkları ile buna benzer bilgilendirmeler yapılmaya devam etmektedir.

Kriz Masası, isteyen Suriyeli Çerkeslerin anavatana yerleşebilmesi için oturma izni, vize, eğitim gibi birçok konuda çalışmalarda da bulunmuştur. 2013 yılında Rusya tarafından Adige ve Kabardey Cumhuriyetleri için verilen 3.000 göçmen kontenjanının Suriyeli soydaşlar tarafından kullanılmasını yönelik çalışmalarda bulunmuş onlarca ailenin anavatana yerleşmesi sağlanmıştır.²⁴⁴

Suriyeli Çerkeslerin Türkiye'de ve anavatana yerleşmek isteyenlerin Rusya devleti nezdinde yaşadığı sorunlar Türk, Rus ve uluslararası kurumlarla yapılan görüşmelerde dile getirilmiştir. TBMM'ye yapılan ziyaretler, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Rusya Ankara Büyükelçiliği ile yapılan görüşmeler bunlardan bazılarıdır.²⁴⁵

Suriyeli Çerkeslerin anavatana dönüşleri önündeki Rusya tarafından konulan engellerin kaldırılması talebiyle, birçok şehirden gelen yüzlerce Çerkesin katılımıyla, Rusya'nın Ankara'da bulunan büyükelçiliğinin önünde, 5 Ocak 2013 tarihinde bir eylem düzenlenmiştir. Halihazırda 500 Çerkes'in Türkiye'deki Çerkesler tarafından misafir

²⁴² KAFFED, "Suriyeli Kardeşlerimiz için Yardım Kampanyasına Destek Verenler", (Çevrimiçi)

<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/903-suriyeli-karde%C5%9Flerimiz-i%C3%A7in-yard%C4%B1m-kampanyas%C4%B1.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁴³ KAFFED, "KAFFED Suriye Kriz Masası Antep'te toplandı", (Çevrimiçi)

<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/629-kaffed-suriye-kriz-masas%C4%B1-antep-te-topland%C4%B1.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁴⁴ KAFFED, "KAFFED Kriz Masası Duyurusu", (Çevrimiçi)

<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/855-kaffed-kriz-masas%C4%B1-duyurusu.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁴⁵ KAFFED, "Suriyeli Çerkesler", (Çevrimiçi)

<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/itemlist/tag/Suriyeli%20%C3%87erkesler.html?limitstart=0>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

edilip ve ihtiyaçlarının karşılandığı bilgisinin verildiği eylemde, "Dönüş hakkı kotalanamaz", "Suriye Çerkesleri yalnız değildir" gibi sloganlar yazılı dövizler taşınmıştır.²⁴⁶

KAFFED'in çabalarına paralel olarak, 2012 yılında, başkanlığını Nusret Baş'ın yaptığı, yönetim kurulunda Kenan Kaplan'ın bulunduğu Dünya Çerkesleri Dayanışma Komitesi (DÇDK) kurulmuştur. DÇDK ana kuruluş amacını Suriye Çerkesleriyle dayanışma olarak açıklamaktadır.²⁴⁷ DÇDK'nın en dikkat çeken faaliyeti, Türk hükümetinin desteği ile Lübnan üzerinden havayolu ile Türkiye'ye getirdiği Suriyeli Çerkes kabileleridir. 29 Mart 2013'te yaklaşık 200 Suriyeli Çerkes'ten oluşan kabile, tutulan özel uçakla Beyrut'tan alınarak Nizip'te bulunan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) konteyner kentinde kendilerine ayrılan mahalleye yerleştirilmiştir. Komite Başkanı Baş, buna benzer iki haftada bir organize edilecek kabilelerle toplam 1200 Suriyeli Çerkesi Beyrut'tan alarak Nizip'e yerleştireceklerini ifade etmiştir.²⁴⁸

3.3. İnternet ve E-Diaspora

Günümüzde internet, diaspora milliyetçiliğini veya Benedict Anderson'un adını koyduğu şekliyle uzak mesafe milliyetçiliğini mümkün kılan en önemli araçlardan birisi belki de en önemlisidir. Farklı ülkelerdeki diaspora üyeleri internet üzerinden anavatanla ilgili haberleri anlık olarak alabilmekte, diğer diaspora üyeleri ile tanışabilmekte, etnik bilinç ve diaspora üyeleri arası dayanışma geliştirebilmekte, hedefleri doğrultusunda kampanyalar yürütebilmekte ve bu yönde propagandayı kolaylıkla yayabilmektedir.

²⁴⁶ KAFFED, "Suriye Çerkesleri Yalnız Değil", (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/1146-suriye-%C3%A7erkesleri-yaln%C4%B1z-de%C4%9Fil.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁴⁷ Circassian Solidarity, "Hakkımızda", (Çevrimiçi) <http://www.circassiansolidarity.org/hakkimizda/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁴⁸ Taraf, "Özgürlük Operasyonu", (Çevrimiçi) <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-yazdir-119360.html>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

Anderson'un ulus bilincinin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki kapitalist yayıncılığın yaptığı etkiye benzer bir etkiyi, internetin diaspora milliyetçiliğinin güçlenmesi anlamında yaptığı etkiye benzetmek yanlış olmayacaktır. Anderson'un görüşlerinden bahsettiğimiz birinci bölümde üzerinde durduğumuz üzere, kabaca basılı yayınların artması olarak özetleyebileceğimiz kapitalist yayıncılık, bu yayınlara daha kolay ulaşmaya başlayan kitlelerin, “kendi dil alanlarında” bulunan milyonlarca insanın varlığının farkına varmalarını sağlamıştır. Böylece milliyetçiliğin zemin bulması mümkün olmuştur. Günümüzde, internet bu farkındalığı çok daha geniş kitlelere, çok daha hızlı bir şekilde sağlamaktadır.

Anderson, internetin alanının daha kısıtlı olduğu dönemler olan 90'larda yazdığı uzak mesafe milliyetçiliğini açıkladığı söz konusu eserinde, uzak mesafe milliyetçileri tarafından e-posta üzerinde savunulan milliyetçiliğin hayal edilen ulus devletin kurulması için gerekli olduğunu ifade etmektedir. Sadece e-posta kullanımının yaygın olduğu 90'lardan bu yana gelişen internet teknolojisi sayesinde sosyal medya platformlarının da ortaya çıkışıyla bugün sanal hayatlardan bahsedebilmekteyiz. Bu durumun, artık sadece e-posta üzerinden değil çok çeşitli platformlar üzerinden diaspora milliyetçiliği faaliyetinde bulunan diaspora üyelerinin oluşturduğu “e-diasporaları” oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bugün, e-diasporaların üyeleri diaspora milliyetçiliğinin gelişimine imkan veren etnik bilinç ve dayanışma, anlık iletişim gibi gereklilikleri çok daha kolay bir şekilde yerine getirebilmekte ve amaçları doğrultusunda çok daha hızlı mobilize olabilmektedir.

İnternet, diaspora milliyetçiliğine ilişkin söz konusu etkiyi Türkiye Çerkesleri için de göstermiştir. 2000'lerin başında “ajanskafkas”²⁴⁹ ve “circassiancenter”²⁵⁰ gibi web portalları ortaya çıkmıştır. Bu platformlar anavatandan haberler vermiş ve bu mecralarda açılan forumlarda diaspora üyeleri bir araya gelerek Çerkesliğe ilişkin konuları görüşüp, tartışmaya başlamıştır. Son yıllarda, geleneksel web portalları ile birlikte, onlardan daha etkili şekilde Facebook, YouTube, Twitter gibi sosyal medya platformları bu amaçlara hizmet etmektedir.

Bu çalışmanın yapıldığı tarihte Çerkes diasporası üyelerince kurulmuş Facebook grup ve sayfalarından bazıları olan, “Asalet ve Nezaketin Timsali Çerkesler” adlı sayfanın

²⁴⁹ Daha detaylı bilgi için: <http://www.ajanskafkas.com/>

²⁵⁰ Daha detaylı bilgi için: <http://www.circassiancenter.com/>

36.315, “Çerkesler” adlı sayfanın 30.198, “Çerkesler Sokağı” adlı sayfanın 29.288 adet -çok büyük bir bölümü Türkiye’de yaşayan Çerkeslerden oluşmak üzere- takipçisi bulunmaktadır.

E-diasporayı oluşturan buna benzer platformlar anavatan ve farklı ülkelerden diasporalardan haberler, Türkiye Çerkes diasporasından gelişmeler, Çerkes kültürüne, müziğine, tarihine ilişkin dokümanlar, fotoğraflar ve videolar paylaşırken aynı zamanda geleneğin yoğun yaşandığı köy hayatından kopuk, interneti yoğun olarak kullanan genç nesil arasında geleneğin yeniden inşa edilerek günümüze aktarılması fonksiyonunu da göstermektedir. Bu aynı zamanda etnik bilincin genç nesile aktarılmasında da etkili olmaktadır.

Bu duruma ilişkin en dikkat çekici örneklerden birisine circassiancenter’in web sayfasının girişinde, sabit olarak duran bölümde gözlemek mümkündür. Giriş sayfasındaki “Sorularla ve Yanıtlarla Xabze” adlı bölümde yaşlılara ve kadınlara saygı gibi Çerkeslerce yaygın olarak bilinen geleneklerin yanında modern hayata uyarlanmış Xabze (Çerkeslerce uygulanan, yazılı olmayan gelenek ve kurallar bütünü) yorumları birlikte verilmiştir. Bu ifadeler ve bunlara karşılık verilen yanıtlardan bazıları şu şekildedir:

- Mesleğimde çok bilgili ve deneyimliyim, buna karşın gerektiğinde bir çocuğa bile danışabilirim: DOĞRU
- Toplu ulaşım araçlarında bir thamade (*yaşlı*) gördüğümde uyuma taklidi yapmaz hemen yerimi ona veririm: DOĞRU
- Ayağıma paslı çivi battığında sopayla yaralı bölgeye vurmak yerine hemen doktora giderim: DOĞRU
- Esnafsam, boş zamanlarımda dükkanımın önünde komşu esnafı tavlama oynarım: YANLIŞ
- Yardımcı olmak amacıyla, "ilerde radar kontrolü var" diye karşıdan gelen araçları selektör yaparak uyarırım: YANLIŞ
- Cep telefonunu, telefonla konuşmanın yasak olduğu mekanlarda kullanmam: DOĞRU

- Gazete alacak param yoksa, yanımda okuyan birinin gazetesini eğilerek okurum: YANLIŞ
- Birine mesaj bırakırken; adım, soyadımı, neden aradığımı ve benimle iletişim kurabileceği bilgileri yazarım: DOĞRU
- Thamade ya da hanımlar otomobildeseler önlerinden selam vererek geçebilirim: YANLIŞ²⁵¹

Diaspora milliyetçiliğinin diaspora üyeleri arasında zemin bulmasında internetin ve sosyal medya platformlarının fonksiyonu ve rolüne ilişkin bir örnek kampanya üzerinde durmanın daha aydınlatıcı olacağı kanaatindeyiz.

3.3.1. 2014 Soçi Kış Olimpiyatları ve “kNOw Sochi” İnsiyatifi

Rusya'nın Soçi kenti 2007 yılında, Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından 2014 Kış Olimpiyat Oyunları'nın yapılacağı şehir olarak seçilmiştir.²⁵² Bu seçim, Soçi'nin tarihi Çerkesya'nın başkenti olarak 1864 sürgünü ve soykırımın en trajik sonuçlarının yaşandığı şehir olması değerlendirmesi ile dünyanın farklı bölgelerine yayılmış Çerkes diasporasının tepkisini çekmiştir. Olimpiyatların sürgün ve soykırımın 150. yılında gerçekleşecek olması tepkilerin yoğunlaşmasının bir diğer sebebi olmuştur. Bu durum aynı zamanda Çerkesler arasında diaspora milliyetçiliği başlığı altında değerlendirebileceğimiz bir mobilizasyonun oluşmasını da sağlamıştır.

Söz konusu mobilizasyonun en önemli parçasını farklı ülkelerden Çerkeslerin, online platformlarda bir araya gelerek yürüttükleri aktivizm faaliyetleri oluşturmuştur. 2010 yılında, Türkiye'den Kafkasya Forumu, ABD'den Çerkes Kültür Enstitüsü, Avrupa'da bulunan Çerkes derneklerinin çatı kuruluşu olarak Belçika'da faaliyet gösteren Avrupalı Çerkesler Federasyonu (EuroXase), Ürdün'den Kafkasya Çerkesleri Dostları Derneği ve

²⁵¹ CircassianCenter, “Sorularla ve Yanıtlarla Xabze”, (Çevrimiçi) <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/xabze/z-xabze-menu.htm>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁵² Olympic, “Election of the 2014 Host City”, (Çevrimiçi) <http://www.olympic.org/content/the-ioc/bidding-for-the-games/past-bid-processes/2014-host-city-election/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

İsrail'den Nefine Çerkes Derneği, “Soçi Olimpiyatlarına Hayır Kampanyası” Organizasyon Komitesi’ni oluşturarak İngilizce dilinde yayın yapan “nosochi2014.com” web sitesini kurmuşlardır.²⁵³ Bunun yanında, bugün 12.000’e yakın takipçisi olan “NoSochi2014” adlı Facebook sayfası açılarak, yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Komite bir deklarasyon yayınlarak yapılacak olimpiyatları kınadıklarını ifade etmiş ve “Soçi'nin Çerkes Soykırımı toprağı olması nedeniyle” Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ne Rusya'yı olimpiyatları gerçekleştirmekten men etmesi için çağrıda bulunmuştur. Deklarasyonda, Soçi Auschwitz'e benzetilerek Olimpiyat Komitesi'ne şu soru yöneltilmiştir:

1.5 milyon insanın sistematik olarak aç bırakılarak ve işkenceye maruz bırakılarak öldürüldüğü Auschwitz'i olimpiyatlar için ev sahibi olarak seçmek vicdanlı ve kabul edilebilir bir karar olur muydu? Peki, 18–19.yy Rus-Kafkas savaşları sırasında Rusya'nın uyguladığı vahşi politikanın bir sonucu olarak Çerkesler için bir mezarlık haline gelmiş Soçi ve çevresinde olimpiyat oyunlarının yapılmasını kabul etmemiz nasıl beklenebilir?²⁵⁴

Deklarasyonda, uluslararası kamuoyunun da olimpiyatların Rusya'da yapılmasına karşı getirdiğı eleştirilerin de kaynağı olan terör tehlikesi ve güvenlik, Rusya'nın kötü insan hakları karnesi ve çevre konuları da sürgün ve soykırımın yanında olimpiyatların Soçi'de yapılmaması gerektiğinin nedeni olarak gösterilmiştir.

Söz konusu tarihten itibaren internet platformları üzerinden iletişim kuran Çerkes aktivistler, yoğun bir faaliyete başlamışlardır. Bunun sonucu olarak, 2010 Vancouver Kış Olimpiyatları, 2012 Londra Olimpiyatları merkezi önlerinde Kanada'da ve İngiltere'de bir araya gelen diaspora üyeleri Soçi'de yapılacak olimpiyatları 3-4 gün süreyle protesto etmişlerdir. Ayrıca İstanbul Taksim Meydanı'nda, New York Times Meydanı'nda, İsrail ve Ürdün'de de protesto gösterileri düzenlenmiştir. Bu gösterilere ilişkin duyurular “nosochi2014” websitesi²⁵⁵ ve ilgili Facebook sayfalarından yapılarak

²⁵³ Cherkessia, “Soçi Olimpiyatları'na Hayır Kampanyası Deklerasyonu”, (Çevrimiçi) http://cherkessia.net/news_detail.php?id=3461, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁵⁴ a.g.e.

²⁵⁵ Detaylı bilgi için: <https://www.nosochi2014.com/>

katılımlar sağlanmıştır.²⁵⁶ Yine aynı şekilde protestolara ilişkin video ve fotoğraflar bu mecralarda yayınlanmıştır.²⁵⁷

Protestolar da öne sürülen argümanlardan birisi organizasyonda ve tanıtımda Rusya’da ve bölgede yaşayan diğer halkların varlığına ve kültürlerine referanslar verilirken Çerkeslere neredeyse hiç yer verilmemesi olmuştur. Örneğin, NoSochi2014 Facebook sayfasından Vladimir Putin’in olimpiyat organizasyonunun tanıtımını yaptığı konuşmadan bir bölüm paylaşılmış ve açıklamada bu konuşma şu ifadelerle eleştirilmiştir: “Rusya ve Putin’in Soçi’nin asıl yerlilerinin Çerkesler olduğunu dahi kabul etmediğine dair harika bir örnek. İşte konuşmada (*Çerkesler*) yerine (*Soçi’nin yerli halkı olarak*) Yunanlardan bahsediyor...”²⁵⁸

Yine yapılan bir diğer paylaşımda, Soçi’nin en merkezi yerine dikilen, “Rus-Kafkas Savaşı’nda savaştan Rus askerlerini onurlandıran” heykelin bir fotoğrafı paylaşılmıştır. Paylaşımına ilişkin yapılan açıklamada, bu heykelle, Soçi’yi ziyaret edecek turistlerde Rusların bu savaşta asıl mağdur olan taraf olduğu algısı işlenilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Savaşın asıl mağduru olan Çerkeslere ilişkin herhangi bir heykelin veya bilginin bulunmaması eleştirilmektedir.²⁵⁹

Çerkeslerin tanınmadığı ve tanıtılmadığı yönünde eleştirilerin artması sonucu Ekim 2013’te diaspora ülkelerinden 50’yi aşkın Çerkes, Rusya Başbakan Yardımcısı Dimitri Kozak ve Krasnodar Valisi Aleksandr Tkaçev’in davetlisi olarak Soçi’ye davet edilmiştir. Bu davette alınan kararla, Rus yetkililer tarafından Olimpiyat Parkı’nda bir Çerkes Evi hazırlanmıştır. Bu evde, diasporadan 26 kişi ve bölgede yaşayan Çerkeslerden oluşan bir grup kültürlerini tanıtmaya ve ziyaretçilerle buluşmaya başlamışlardır.²⁶⁰

²⁵⁶ NoSochi2014 Facebook Sayfası, “Etkinlikler”, (Çevrimiçi) https://www.facebook.com/NoSochi2014/photos_stream?ref=page_internal, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁵⁷ NoSochi2014 Facebook Sayfası, “Fotoğraflar”, (Çevrimiçi) https://www.facebook.com/NoSochi2014/photos_stream?ref=page_internal, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁵⁸ NoSochi2014 Facebook Sayfası, (Çevrimiçi) <https://www.facebook.com/NoSochi2014/posts/316282390666>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁵⁹ NoSochi2014 Facebook Sayfası, (Çevrimiçi) <https://www.facebook.com/NoSochi2014/photos/a.342498350700.202812.335082120700/342498355700/?type=1>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁶⁰ Aljazeera, “Soçi’deki Çerkeslerin önceliği ekmek kavgası”, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/aljazeera-ozel/socideki-cherkeslerin-onceligi-ekmek-kavgasi>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

Sovyetlerin yıkılması sonrası Rusya'nın ev sahibi olduğu ilk olimpiyat olacak olan Soçi Olimpiyatları Rusya için son derece önemli bir milli mesela haline gelmiş ve bu sebeple organizasyona milyarlarca dolar harcanmıştır.²⁶¹ Çerkeslerin internet üzerinden bir araya gelerek, uluslararası toplumda ses getirecek düzeyde, bu milli meseleye müdahil olarak aktivizm faaliyetinde bulunması Rusya yönetimini de harekete geçirmiştir. Olimpiyatların öncesinde, Şubat 2014'te nosochi2014.com websitesi kimliği bilinmeyen kişilerce heklenmiştir. NoSochi2014 aktivistlerinden Sencer Shumaf, olayın sorumlusunun Rusya hükümeti olabileceğinden şüphelendiklerini belirtmiş ve siteyi tekrar aktif hale getirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.²⁶² Olayın üzerinden 1 yılı aşkın zaman geçmesine rağmen, site bugün dahi aktif hale getirilememişse de Facebook sayfası üzerinden aktivizm faaliyetleri devam etmiştir.

3.3.1.1. "kNOw Sochi" İnsiyatifi

Soçi Olimpiyatlarına Hayır Kampanyası Organizasyon komitesinin Türkiye'deki üyesi olan Kafkasya Forumu, Kasım 2013'te "NoSochi2014" kampanyasını "kNOw Sochi" olarak değiştirmeye karar verdiklerini duyurmuştur. Bunun nedeni olarak, şimdiye kadar olimpiyatların Soçi'de yapılmasını durdurmaya çalıştıklarını ancak başaramadıklarını göstermiş ve bundan sonra "kalan kısa zamanda insanları Çerkes Soykırımını ve Soçi'nin gerçek tarihi hakkında bilgilendirmeye" çalışacaklarını ifade etmiştir. Bunun için, İngilizce "tanı", "bil" anlamlarına gelen ve aynı zamanda içinde İngilizce No (hayır) kelimesi geçen, "know" kelimesini kullanarak "kNOw Sochi" inisiyatifini geliştirmiştir.²⁶³

²⁶¹ WSJ, "In Sochi Olympics, Russia Tries to Recapture Soviet-Era Glory", (Çevrimiçi) <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702303973704579355281104295294>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁶² IBTimes, "Sochi Winter Olympics: Circassian Protest Website NoSochi2014 Hacked on Games' Eve", (Çevrimiçi) <http://www.ibtimes.co.uk/sochi-winter-olympics-circassian-protest-website-nosochi2014-hacked-games-eve-1435553>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁶³ Kafkasya Forumu, "kNOw Sochi – Soykırım Topraklarında Olimpiyat", (Çevrimiçi) <http://www.caucasusforum.org/tr/know-sochi-soykirim-topraklarinda-olimpiyat/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

İnisiyatifin ilk ve en dikkat çekici kampanyası ise “Sporcu Kiti Kampanyası” olmuştur. Bu kampanyanın hedefi, içerisinde “tarihi dokümanların, Çerkes Soykırımını anlatan belgelerin, çıkartmaların ve soykırım sembolünün basılı olduğu bir berenin bulunduğu kitler” hazırlanarak, bu kitlerin olimpiyatlara katılacak 60 farklı ülkede bulunan 300’den fazla sporcuya ulaştırmak olarak belirlenmiştir.²⁶⁴

Şekil 8. Sporcu Kiti Kampanyası için hazırlanan kit

Kampanyanın masrafları için gerekli 5.000 \$ için, çeşitli kampanyalar için internet üzerinden online bağış toplamaya yarayan bir platform olan “indiegogo.com” da bir kampanya başlatılmıştır. Kampanya sayfasındaki İngilizce hazırlanan tanıtıcı videoya ek olarak yine İngilizce dilinde hazırlanan destek çağrısında, “Tüm dünya Soçi’ye davet edildi ancak bugün Çerkeslerin anavatanların başkentlerine dönmelerine izin verilmiyor. Soçi’nin yerli halkı olarak bizler, Soçi’ye dair ve Çerkeslerin topraklarından, haritalardan ve tarihten nasıl silindiğine dair gerçekleri paylaşmak istiyoruz” denilmiştir. Kampanyanın hedefi ve içeriği hakkında bilgi verilerek “bu sembolik duruşa” destek çağrısı yapılmıştır.1 aydan daha kısa bir zamanda, 76 kişiden değişen

²⁶⁴ knowsochi, “Sporcu Kiti Kampanyası!”, (Çevrimiçi) <http://knowsochi.tumblr.com/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

miktarlarda (en azı 1 \$ olmak üzere) 5.232 \$, indiegogo.com üzerinden toplanarak bağış sayfası kapatılmıştır.²⁶⁵

Elde edilen bağışlar sonucunda, 500 adet kit hazırlanmış ve bunların 300'ü olimpiyat komiteleri üzerinden sporculara, geri kalanı ise bazı ilgili kuruluşlara ve bazı Türk basın mensuplarına gönderilmiştir.²⁶⁶

Soçi Olimpiyatları karşıtı bu hareketlerin ve Kafkasya Forumu'nun önde gelen aktivistlerinden birisi olan Kuban Kural, Mayıs 2012'de caddede yürürken kendisine yaklaşan bir arabadan üzerine atılan, top şekline getirilmiş kağıtta Rusça dilinde yazılı "Sen öleceksin!" ifadesi ile tehdit edilmiştir. Daha önceleri benzer insanlar tarafından takip edildiğini hissettiğini ifade eden Kural, bu takiplerin Soçi kampanyasına verdiği destekle ortaya çıktığını belirtmiş ve bu olayların Rusya yönetimi ile ilişkili olduğuna inandığını ifade etmiştir. Bu olayın ardından, Uluslararası Af Örgütü'nün de çağrısıyla Kural'a devlet tarafından koruma sağlanmıştır.²⁶⁷

Bu örnekte görüleceği üzere, yeni nesil internet ortamının sağladığı hızlı iletişim ve kolay para transferi gibi imkanlar, tüm dünyadan Çerkes diasporası üyelerinin (belki de hiçbiri birbirini tanımıyor olsa dahi) anavatanlarına dair bir olaya çok uzaklardan da olsa müdahil olabilmelerini mümkün kılmıştır.

²⁶⁵ Indiegogo, "Know Sochi - Olympics on The Land of Genocide", (Çevrimiçi) <https://www.indiegogo.com/projects/know-sochi-olympics-on-the-land-of-genocide#/story>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

²⁶⁶ Knowsochi, a.g.e.

²⁶⁷ Hürriyet, "Bir yangının külünü yeniden yakıp geçti", (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/25767598.asp>, (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

SONUÇ

Çerkesler, Türkiye’de daha çok kendilerine has dansları, yemekleri, gelenekleri ve adetleri ile bilinmektedir. Bu durumun kökenlerini, Çerkeslerin asimilasyon kaygısıyla kültürel kimliklerini koruma amacıyla uzunca bir süre yürüttükleri faaliyetlere dayandırabiliriz. Çalışmanın ikinci bölümünde incelediğimiz, Osmanlı’nın son döneminden itibaren ortaya çıkan, Çerkeslerin kurmuş olduğu sivil toplum kuruluşlarının ana amaçlarının kültürü ve geleneği korumak olduğunu görmekteyiz. Yaşadıkları trajik tecrübeler sonucu anavatanlarından ayrılmak zorunda kalan Çerkeslerin, yerleştikleri yeni topraklarda benliklerini koruma adına böyle bir refleks göstermeleri son derece anlaşılabilir.

Öte yandan, çalışmamızda da verilerini gözlemleyebileceğimiz üzere, kültürü koruma amaçlı yapılan sivil toplum faaliyetlerinin başkaca anlam ve açılımları bulunmaktadır. Bu açılımları anlayabilmek, diasporaların şekillenişinde çevresel şartları oluşturan ev sahibi ülkenin rolünü hesaba katmaktan geçmektedir. Çerkeslerde görülen bu eğilimi, ev sahibi ülke olan Türkiye’nin siyasi tarihi ile paralel değerlendirdiğimizde karşımıza daha doğru bir resim çıkacaktır.

Türkiye’de ulus-devletin inşası sürecinde, siyasi ve toplumsal hayata, etnik kimlikleri ile istedikleri ölçüde dahil olamayan Çerkeslerin, kültürü bir siyaset aracı görerek, oradaki faaliyet alanını değerlendirme yoluna gittiklerini söyleyebiliriz. Türkiye toplumunda, Türkiye’de Çerkeslerin geleneklerine bağlı insanlar olarak bilinmeleri durumunu açıklarken, bu durumu Çerkeslerin milli karakterine bağlamaktansa, Çerkeslerin mevcut şartlar altında bunu bir siyaset biçimi olarak kullandıkları fikri üzerinde durmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Türk siyasetinde değişen şartlar Çerkeslerin de siyaset üretim şekillerinde değişikliklere neden olmuştur. Özellikle, Avrupa Birliği’ne katılım süreci ile hız kazanan demokratikleşme süreci, Çerkesler için de daha geniş siyaset alanı sağlamış ve Çerkeslerin milliyetçilik başlığı altında değerlendirebileceğimiz yeni tür siyasetler geliştirmelerine imkan vermiştir.

Öte yandan, bir diaspora topluluğu olarak Çerkeslerin anavatanına olan bağlılıkları, ürettikleri milliyetçi siyasetin sadece Türkiye ile sınırlı kalmamasına neden olmakta, ev sahibi ülkenin sınırlarını taşan bir özellik göstermesine yol açmaktadır. Bu milliyetçi (ulusçu) siyaset birden fazla ulusu ilgilendirirken aynı zamanda bu ulusların sınırlarını aşarak ulusötesi (transnasyonel) bir özellik göstermektedir.

Aynı zamanda kapitalizm, küreselleşme ve teknolojinin gelişimi ile yakından ilişkili olan diasporaların göstermiş olduğu bu ulusötesi siyasete, diaspora milliyetçiliği adı verilmektedir.

Bu çalışmanın içeriğini de oluşturan diaspora milliyetçiliğinin örneklerine, son dönemlerde Türkiye’de yaşayan Çerkes diasporasında da görebilmekteyiz. Bugün, Çerkesler sürgünün ve soykırımın yıldönümü olan 21 Mayıs anmalarını, diasporanın ev sahibi ülke Türkiye’den ve Rusya’dan taleplerini yüksek sesle dile getirebildiği platformlar olarak kullanabilmektedir. Bu anmalara, gelişen iletişim ve ulaşım imkanları sayesinde yurdun dört bir yanından katılımlar olabilmektedir. Aynı şekilde, ev sahibi ülke-anavatan eksenindeki uluslararası ilişkilerin ve siyasetin bir oyuncusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çerkeslerin sergilemiş oldukları diaspora milliyetçiliğinin en önemli bileşenini ise teknolojinin imkanlarını sonuna kadar kullanan, çok daha hızlı mobilize olabilen genç nesil oluşturmaktadır. E-diasporaları oluşturan bu gençler, internet platformlarını kullanarak uzaktan anavatan siyasetine ve uluslararası siyasete etki edebilen diaspora milliyetçiliğinin özgün örneklerini sergilemektedirler.

Türkiye’de gitgide çeşitlilik arzeden Çerkes STK’larının artan sayısından dahi anlayabileceğimiz üzere, Türkiye Çerkesleri arasında diaspora milliyetçiliği yükseliş göstermektedir. Çerkesler, bu süreçte Türkiye’nin ve Rusya’nın demokratik gelişim süreçlerinden etkilenirken aynı zamanda bu süreçlere katkılar sunacaktır. Bu çalışma aynı zamanda, diaspora-Türkiye-Rusya sacayağının, bugününü ve yarınını anlamada katkılar sunması amacıyla hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ABHAZYA DERNEKLERİ FEDERASYONU. ““Abaza” Çocuk Grubu Türkiye Programı”. (Çevrimiçi) <http://abhazfederasyonu.org/duyurular/abaza-cocuk-grubu-turkiye-programi.html>, (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- ABHAZYA DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI. “Türkiye’nin Düzenlediği Uluslararası Çocuk Bayramı Davetli Listesinden Abhazyayı Çıkarması Üzerine Abhazyaya Dışişleri Bakanlığının Yaptığı Açıklama”. (Çevrimiçi) http://mfaapsny.org/tur/news/?ELEMENT_ID=1026. (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- AJANS KAFKAS. “Kefken’de Nart Ateşi”. (Çevrimiçi) <http://ajanskafkas.com/haber-arsivi/kefkende-nart-atesi/>. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).
- AJANS KAFKAS. “Soykırım Tartışmasını Çerkes Diasporasına Sorduk”. (Çevrimiçi) <http://ajanskafkas.com/manset/soykirim-tartismasini-cerkes-diasporasina-sorduk/>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- AKSOY, Zeynep. “Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti (1908-1923) – I”. (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/5526-cerkes-ittihat-ve-teavun-cemiyeti-1908-1923-i.html>, (Erişim Tarihi: 17.03.2015).
- AKŞAM. “Çerkesler Denize Karanfil Bıraktı”. (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/guncel/cerkesler-denize-karanfil-birakti/haber-207195>. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).
- ALJAZEERA. “Soçi’deki Çerkeslerin önceliği ekmek kavgası”. (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/socideki-cerkeslerin-onceligi-ekmek-kavgasi>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- ANDERSON, Benedict. **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları. 2014.
- ANDERSON, Benedict. **The Spectre of Comparisons : Nationalism, Southeast Asia and the World**. Londra: Verso, 1998.
- ARSLAN, Elmas Zeynep. “Circassian Organizations in the Ottoman Empire (1908-1923)” (Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yayınlanmamış Master Tezi). İstanbul, 2008.
- BESLENEY, Zeynel Abidin. **The Circassian Diaspora in Turkey**. New York: Routledge. 2014.
- BİANET. “Çerkesler 21 Mayıs’ı Unutmuyor, Unutturmuyor”. (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/biamag/azinliklar/130171-cerkesler-21-mayis-i-unutmuyor-unutturmuyor>. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).
- BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK**, (Çevrimiçi). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_btshttp://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55637f3c40b3a0.64525778 (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

- BOLAT, Gökhan. “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü”.
Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. S.6 (Nisan-Ekim 2013). s. 121-142.
- CHERKESSIA. “Tsey Mahmut Özden’in Katledilmesi”. (Çevrimiçi)
http://www.cherkessia.net/news_detail.php?id=4919. (Erişim Tarihi:
18.03.2015).
- CHERKESSIA. “Soçi Olimpiyatları’na Hayır Kampanyası Deklerasyonu”. (Çevrimiçi)
http://cherkessia.net/news_detail.php?id=3461. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- CIRCASSIANCENTER. “Sorularla ve Yanıtlarla Xabze”. (Çevrimiçi)
<http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/xabze/z-xabze-menu.htm>.
(Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- CIRCASSIAN SOLIDARITY. “Hakkımızda”. (Çevrimiçi)
<http://www.circassiansolidarity.org/hakkimizda/>. (Erişim Tarihi:
23.08.2015).
- CLIFFORD, James. “Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future”.
Cultural Anthropology. C. 9. S. 3 (Ağustos 1994). s. 302-308.
- COHEN, Robin. **Global Diasporas: An Introduction**. New York: Routledge. 2008.
- ÇELİKKIRAN, Yasin. Kuzey Kafkaslıların Kültürel Örgütlenme Çalışmaları.
Kafdağı Dergisi. S. 51-52. Ankara: KAFAV Yayınları. 1991.
- ÇERKES. “KAFFED 21 Mayıs Etkinliğini İstanbul’da Yapacak”. (Çevrimiçi)
<http://www.cerkes.net/cerkes/index.php/ozel/duyuru/624-kaffed-21-mays-etkinliini-istanbulda-yapacak.html>. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).
- ÇERKES-FED. “Çerkeslerin torunları, İstanbul'da bir araya gelerek Rusya'yı protesto ettiler”. (Çevrimiçi) <http://www.cerkes-fed.com/?Syf=18&Hbr=804090&/%C3%87arlar%C4%B1k-Rusyas%C4%B1-taraf%C4%B1ndan-u%C4%9Frad%C4%B1klar%C4%B1-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-21-May%C4%B1s-1864-tarihiyle-simgelendiren-%C3%87erkeslerin-torunlar%C4%B1,-%C4%B0stanbulda-bir-araya-gelerek-Rusya'yı-protesto-ettiler.->. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- ÇERKES HAKLARI İNSİYATİFİ. “Çerkes Hakları İnsiyatifi Niçin Kuruldu?”.
Çevrimiçi
<http://www.cerkes haklari.com/?&Syf=1&Id=166484&pt=Soru%20/%20Cevap>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- DEMİRÖZ, Handan. “Çerkeslerin Yas Günü”. (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/radikal2/cerkeslerin_yas_gunu-1049433. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).
- DOSTLUK KULÜBÜ. “Kulüp Hakkında”. (Çevrimiçi)
<http://www.dostlukkulubu.org/KulupHakkinda.aspx>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- FAIST, Thomas. “Diaspora and Transnationalism: What kind of dance partners?”.
Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods. ed.

Rainer Bauböck ve Thomas Faist. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2010. s. 9-35.

- FAIST, Thomas. Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. (Çevrimiçi) <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/faist.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.06.2015).
- GELLNER, Ernest. **Uluslar ve Ulusculuk**, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- GİDE, Fatih. “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri”, **Geçmişten Geleceğe Çerkesler; Kültür, Kimlik ve Siyaset**. ed. Sevdal Alankuş ve Esra Oktay Arı. Ankara: KAFDAV Yayınları. 2014. s. 347-357
- GINGERAS, Ryan. “Adı Çıkmış Bir Tebaa, Görünmez Vatandaşlar”. çev. Dilek Soykuvvet. (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/1179-adi-cikmis-bir-tebaa-gorunmez-vatandaslar-2.html>, (Erişim Tarihi: 17.05.2015).
- GÖKSUN ÇERKES DERNEĞİ. “Büyük Çerkes Sürgünü’nün 151’inci yılında Çerkes’ler Kefken’de buluştu”. (Çevrimiçi) <http://www.cerkezdernegi.com/?Syf=26&Syz=423869&/B%C3%BCy%C3%BCk-%C3%87erkes-S%C3%BCrg%C3%BCn%C3%BCE2%80%99n%C3%BCn-151%E2%80%99inci-y%C4%B1%C4%B1nda-%C3%87erkes%E2%80%99ler-Kefkende-bulu%C5%9Ftu..> (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- GUŞİPS. “Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti Talimatnamesi”. (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/5658-cerkes-ittihad-ve-teavun-cemiyeti-talimatnamesi.html>. (Erişim Tarihi: 17.03.2015).
- GUŞİPS. “Tij İlkay Dönüş Yolu Misafirhanesi: Toplumsal bir proje olmasını önemsiyoruz...”. (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/soylesi/4218-tij-ilkay-donus-yolu-misafirhanesi-toplumsal-bir-proje-olmasini-onemsiyoruz.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- HOBSBAWM, Eric. “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”. **Geleneğin İcadı**. der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı. 2006. s. 1-19.
- HÜRRİYET. “Bir yangının külünü yeniden yakıp geçti”. (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/25767598.asp>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- IBTIMES. “Sochi Winter Olympics: Circassian Protest Website NoSochi2014 Hacked on Games' Eve”. (Çevrimiçi) <http://www.ibtimes.co.uk/sochi-winter-olympics-circassian-protest-website-nosochi2014-hacked-games-eve-1435553>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- İLBOĞA, Emine Uçar. “Çokkültürlülük, Ulus-ötesilik ve Kültürlerarası İletişim Yeterliliği”. **Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences**. C. 7. S. 1 (Mayıs 2010). s. 163-180.

- INDIEGOGO. “Know Sochi - Olympics on The Land of Genocide”. (Çevrimiçi)
<https://www.indiegogo.com/projects/know-sochi-olympics-on-the-land-of-genocide#/story>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KHAYATI, Khalid. **From Victim Diaspora to Transborder Citizenship**. Linköping: Linköping University. 2008.
- KAFFED. “Federasyonlaşma Süreci”. (Çevrimiçi)
<http://kaffed.org/kaffed/federasyonla%C5%9Fma-s%C3%BCreci/item/692-federasyonla%C5%9Fma-s%C3%BCreci.html>, (Erişim Tarihi: 25.05.2015).
- KAFFED. “Kafkas Dernekleri Federasyonu Tüzüğü”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/kaffed/kaffed-tuzuk.html>. (Erişim Tarihi: 25.05.2015).
- KAFFED. “KAFFED’den TRT’ye Kınama”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/1555-kaffed-den-trt-ye-k%C4%B1nama.html>. (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- KAFFED. “Sürgün ve Soykırımın 150. Yılında Sürgün Anıtı'ndayız”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2026-s%C3%BCrg%C3%BCn-ve-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1n-150-y%C4%B1n%C4%B1nda-s%C3%BCrg%C3%BCn-an%C4%B1t%C4%B1nday%C4%B1z%E2%80%A6.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “150. Yıl Bildirgesi”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2154-150-y%C4%B1l-bildirgesi.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Başbakan Erdoğan: Acılarınızı Yürekten Paylaşıyoruz”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2203-ba%C5%9Fbakan-erdo%C4%9Fan-ac%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1z%C4%B1-y%C3%BCrekte-payla%C5%9F%C4%B1yoruz.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Kılıçdaroğlu: Çerkeslerin Acısını Paylaşıyorum”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/2199-k%C4%B1l%C4%B1c%C3%A7daro%C4%9Flu-%C3%A7erkeslerin-ac%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1-payla%C5%9F%C4%B1yorum.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “HDP: Çerkesya Halklarının Yaşadığı Soykırımı Unutmuyoruz”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/2201-hdp-%C3%A7erkesya-halklar%C4%B1n%C4%B1n-ya%C5%9Fad%C4%B1%C4%9F%C4%B1-soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-unutmuyoruz.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “151. Yılda Karadeniz İki Yakasındayız”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/21may/>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

- KAFFED. “Çerkeslerin Acısını Paylaşıyoruz”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2657-%C3%A7erkeslerin-ac%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1-payla%C5%9F%C4%B1yorus.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Türkiye Çerkesleri Anavatan Yolunda”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/2643-t%C3%BCrkiye-%C3%A7erkesleri-anavatan-yolunda.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Abhazyalı Çocuklar TBMM Gündeminde”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/1589-abhazyal%C4%B1-%C3%A7ocuklar-tbmm-g%C3%BCndeminde.html>. (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- KAFFED. “Adıgey Çalışma Grubu”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/itemlist/tag/Ad%C4%B1gey-%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Grubu.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Adıgey İş Gezileri”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/itemlist/tag/Ad%C4%B1gey-%20%C4%B0%C5%9F%20gezisi.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Suriyeli Kardeşlerimiz için Yardım Kampanyasına Destek Verenler”. (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/903-suriyeli-karde%C5%9Flerimiz-i%C3%A7in-yard%C4%B1m-kampanyas%C4%B1.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “KAFFED Suriye Kriz Masası Antep'te toplandı”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/629-kaffed-suriye-kriz-masas%C4%B1-antep-te-topland%C4%B1.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “KAFFED Kriz Masası Duyurusu”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/item/855-kaffed-kriz-masas%C4%B1-duyurusu.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. “Suriyeli Çerkesler”. (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/federasyondan/itemlist/tag/Suriyeli%20%C3%87erkesler.html?limitstart=0>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFFED. "Suriye Çerkesleri Yalnız Değil". (Çevrimiçi)
<http://www.kaffed.org/haberler/diasporadan/item/1146-suriye-%C3%A7erkesleri-yaln%C4%B1z-de%C4%9Fil.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFİAD. “KAFİAD’ın Kuruluş Amaçları”. (Çevrimiçi)
<http://www.kafiad.org/alt/amac.htm>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KAFİAD. “Tij İlkay Misafirhanesi”. (Çevrimiçi) <http://www.kafiad.org/alt/TIJ.pdf>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015), s. 35-36.

- KAFKASYA FORUMU. “kNOw Sochi – Soykırım Topraklarında Olimpiyat”. (Çevrimiçi) <http://www.caucasusforum.org/tr/know-sochi-soykirim-topraklarinda-olimpiyat/>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim. “Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti (1919)”, **Toplumsal Tarih Dergisi**. C. 15. S. 88. (Nisan 2001). s.39-43.
- KARAYEL, Erol. “Kuruluşundan Kapanışına Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti” (Çevrimiçi) <http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/441>. (Erişim Tarihi: 17.04.2015).
- KNOWSOCHI. “Sporcu Kiti Kampanyası!”. (Çevrimiçi) <http://knowsochi.tumblr.com/>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KREMLİN. “Greetings to the commemorative evening A World Without Genocide”. (Çevrimiçi) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/49320>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- KURMEL, Ömer Aytek. “Önce Demokrat Parti’yi Desteklediler”. **Atlas Tarih**. S. 24 (2013). s. 98-104.
- NART. “Birlik ve Örgütlülüğün Tarihinden”. (Çevrimiçi) <http://www.kaffed.org/kaffed/federasyonla%C5%9Fmas%C3%BCreci/item/66-birlik-ve-orgutlulugun-tarihinden.html>. (Erişim Tarihi: 18.03.2015).
- NART AJANS. “TRT’nin Abhazya Ayıbı”. (Çevrimiçi) http://www.nartajans.net/site/haberler_6003_trt_nin_abhazya_ayibi.html. (Erişim Tarihi: 20.06.2015).
- NART AJANS. “Kafkas İşadamları ve Dünya Çerkes Birliği İstanbul’da”. (Çevrimiçi) http://www.nartajans.net/site/haberler_1455_kafkas_is_adamlari_ve_dunya_cerkes_birligi_istanbulda.html. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- NOSOCHI2014 FACEBOOK SAYFASI. “Etkinlikler”. (Çevrimiçi) https://www.facebook.com/NoSochi2014/photos_stream?ref=page_internal. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- NOSOCHI2014 FACEBOOK SAYFASI. “Fotoğraflar”. (Çevrimiçi) https://www.facebook.com/NoSochi2014/photos_stream?ref=page_internal. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- NOSOCHI2014 FACEBOOK SAYFASI. (Çevrimiçi) <https://www.facebook.com/NoSochi2014/posts/316282390666>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- NOSOCHI2014 FACEBOOK SAYFASI. (Çevrimiçi) <https://www.facebook.com/NoSochi2014/photos/a.342498350700.202812.335082120700/342498355700/?type=1>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- NTV. “Putin’e Çerkes Protestosuna Gözaltı”. <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25403121/>. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

- OLYMPIC. "Election of the 2014 Host City". (Çevrimiçi)
<http://www.olympic.org/content/the-ioc/bidding-for-the-games/past-bid-processes/2014-host-city-election/>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- ONLINE ETYMOLOGY DICTIONARY. (Çevrimiçi)
<http://www.etymonline.com/index.php?term=diaspora> (Erişim Tarihi: 03.06.2015).
- ÖZGÜR ÇERKES. "İstiklal Caddesi Üzerinde ... Çerkesler Meşaleli Eylem Yaptı". (Çevrimiçi)
<http://www.ozgurcerkes.com/?Syf=18&Hbr=529821&/%C4%B0stiklal-Caddesi-%C3%BCzerinde-bulunan-Rusya-Konsoloslu%C4%9Fu-%C3%B6n%C3%BCnde-toplanan-%C3%87erkesler,-%E2%80%98%C3%87erkes-Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-ve-S%C3%BCrg%C3%BCn%C3%BC%E2%80%99n%C3%BCn-149.-y%C4%B1l%C4%B1-nedeniyle-me%C5%9Faleli-eylem-yapt%C4%B1.->. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).
- ÖZKIRIMLI, Umut. **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**. İstanbul: Sarmal Yayınevi. 1999.
- PAPŞU, Murat. "Boyun Eğmeyen İnsanların Ülkesi: Kafkasya". **Atlas Tarih**. S. 24 (2013). s. 8-19.
- PAPŞU, Murat. "Yüz Binler Yurtlarına Yeni Yurtlarına Yürüdü". **Atlas Tarih**. S. 24 (2013). s.42-54.
- PRIES, Ludger. **Die Transnationalisierung der sozialen Welt: Sozialräume jenseits von Nationalgesellschaften**. Frankfurt: Suhrkamp Verlag. 2008.
- RADİKAL. "Abhaz Çocuklar 23 Nisan Mağduru". (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/turkiye/abhaz_cocuklar_23_nisan_magduru-1129501, (Erişim Tarihi: 20.06.2105).
- ROUSE, Roger. "Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism". **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**. C. 1. S. 1, (Bahar 1991), s. 8-23.
- SABAH. "Yeni Anayasa ve Başkanlık Sözü". (Çevrimiçi)
<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/26/yeni-anayasa-ve-baskanlik-sozu>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- SADIK YAKUT. "Konuşmalar". (Çevrimiçi)
http://www.sadikyakut.com.tr/konusma_detay.asp?cat=NDE=. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).
- SAFRAN, William. "Diasporas in Modern Societies : Myths of Homeland and Return". **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**. C. 1, S. 1 (Bahar 1991). s. 83-99.
- SAMSUN BİRLEŞİK KAFKASYA DERNEĞİ. "Kafkas Teali Cemiyeti (Kafkas Yükselme Derneği)". (Çevrimiçi)
http://www.samsunbkd.org/index.php?option=com_k2&view=item&id=195

[:kafkas-teali-cemiyeti-kafkas-y%C3%BCKselme-derne%C4%9Fi](#). (Erişim Tarihi: 17.05.2015).

SATIŞ, İlhan. “19 Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkasya’dan Anadolu’ya Çerkes Göçü ve İskanları”. **Geçmişten Geleceğe Çerkesler; Kültür, Kimlik ve Siyaset**. ed. Sevda Alankuş ve Esra Oktay Arı. Ankara: KAFDAV Yayınları. 2014. s. 209-221.

SCHILLER, Nina Glick, Linda Basch ve Cristina Szanton Blanc, “From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration”. **Anthropological Quarterly**. C. 6. S. 1 (Ocak 1995). s. 48-63.

SCHILLER, Nina Glick. “Long-Distance Nationalism”. **Encyclopedia of Diaspora**. der. Carol R. Ember ve diğerleri. New York: Springer Publishing. 2004. s. 570-580.

SHAIN, Yossi ve Aharon Barth. “Diasporas and International Theory”. **International Organization**, C. 57. S. 3 (Yaz 2003). s. 449-479.

SMITH, Anthony D. **National Identity**. Londra: Penguin. 1991.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI. “No: 129, 24 Nisan 2015, Rusya Federasyonu’nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.”. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/no-129-24-nisan-2015-rusya-federasyonu-nun-1915-olaylarina-yaklasimi-hk.tr.mfa>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

T. C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI. “SC-16, 21 Mayıs 2015, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç’in Çerkes Sürgünü Hakkındaki Bir Soruya Cevabı”. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sc-16-21-mayis-2015-disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic-in-cerkes-surgunu-hakkındaki-bir-soruya-cevabi.tr.mfa>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

TARAF. “Özgürlük Operasyonu”. (Çevrimiçi) <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-yazdir-119360.html>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

TAYMAZ, Erol. “Kuzey Kafkas Dernekleri”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**. İstanbul: İletişim Yayınları. 2000. s. 451-461.

TÖLÖLYAN, Khachig. “Diaspora Studies, Past, Present and Promise”. (Çevrimiçi) <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-01-21%20Tololyan.doc.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.06.2015).

TURAN, Aydın. “Şimali Kafkas Cemiyeti”, (Çevrimiçi) <http://www.gusips.net/analysis/mkl/5514-simali-kafkas-cemiyeti.html>. (Erişim Tarihi: 16.05.2015).

UNPO, “Circassia”, (Çevrimiçi) <http://www.unpo.org/members/7869>, (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

WSJ. “In Sochi Olympics, Russia Tries to Recapture Soviet-Era Glory”. (Çevrimiçi) <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702303973704579355281104295294>. (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

YILDIZ, Berat. “Osmanlı Çerkesleri Yerleştirmekte Zorlandı”. **Atlas Tarih**. S. 24 (2013). s. 54-62.

YÜKSEKOVA HABER. “1864 Sürgünü Unutulmadı”. (Çevrimiçi)
<http://www.yuksekovahaber.com/haber/1864-surgunu-unutulmadi-51978.htm>. (Erişim Tarihi: 19.06.2015).